

A
KÖZOKTATÁS EGYSÉGE
ÉS
A TANULMÁNYOK SZERVEZETE.

ALKALMI FEJTEGETÉSEK
KÁRMÁN MÓRTÓL.

BUDAPEST, 1911.
EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(HOFFMANN és VASTAGH)

Kecskemét,
Fischl Dávid nyomdája.

DR. CSORBA FERENCZ
MINISZTERI TANÁCSOS ÚRNAK
AJÁNLVA
EGYÜTTMŰKÖDÉSÜNK EMLÉKÉRE

I.

ALAPVETŐ GONDOLATOK.

Alapvető gondolatok.

1. A közoktatás szervezésében legfontosabb a közművelődésre szánt iskoláknak és a szakoktatásnak elvszerű rendje. Eleinte az iskola, mennél tovább megyünk vissza történetében, annál inkább szakszerű, rendi műveltségnek állott szolgálatában. Az úgynevezett általános műveltségnek iskolái később válnak ki, mint alapvető, előkészítő iskolák, de csak a nemzeti egység nagy gondolatának kialakulásával nyernek jelentőséget, s helyes szervezésök annál fontossabbá válik, mennél szerteágazóbb lesz folyvást a közélet szükségletei által a szakoktatás.

2. Mai nap történeti okokból nemcsak nálunk, hanem Európaszerte a főbb szervezeti bajok az iskolák tantervében onnan erednek, hogy a közművelődés és a szakműveltség ket-tős feladatának különbsége még nem érvényesült kellőképen. Egyrészt az alapvető, a nemzeti egység gondolatán épült iskolákban bizonyos szakszerű követelések túltengése miatt a közműveltségegyes, némiképp jelentősebb elemei is teljesen hiányoznak vagy kelletténél szűkebb térre szorulnak; – másrészt a szakiskolák kellettlen, időelőtti siettetéssel korábban veszik át a köziskolákból a növendékeket, olykor a középső osztályokból, megfelelő készülség nélkül s így egyúttal pótolni kénytelenek, hiábavaló törekvéssel, a hiányt. Féltség közműveltség és hiányos

szakkészültség ez állapotnak szükségképi következménye, s innen származik a sokszoros panasz iskoláink ellen.

3. A két feladatnak pontos fölismerése és meghatározása, az iskolaszervezetben pedig czélszerű különválasztása – úgy, hogy a szakszerű különválás az oktatásban csak azután érvényesüljön, miután a közművelődés követelte alapvetés megtörtént – ez adhatja meg a bajok orvoslását és szüntetheti meg a jogos panaszokat. Tévedés azonban ebből azt következtetni – amint ezt sok ízben tették, – hogy a nemzeti élet egységének érdekében csupán egyetlenegy oly iskola volna szervezendő, melyben a nemzet minden egyes tagja egyöntetű, némiképp befejezett műveltséget nyerne, hogy ennek alapján aztán a különböző szakiskolákban szerezze meg mindenki az egyéniségének megfelelő hivatása számára a szükséges készültséget és ügyességet. Az emberi és nemzeti élet fejlődése, erkölcsi és gazdasági tekintetek egyaránt ezt a felfogást talán mindenkorra, de mindenesetre az európai nemzetek jelenében utopistikusnak tüntetik fel, mert érvényesülésével a nemzeti egység követelésének túlzásából csak a nemzeti műveltség elszegényedése következne.

4. Akár a magunk iskoláit nézzük, akár az európai nagy nemzetek iskolaügyét, nyilvánvalóan a közművelődés szolgáltatásban ép úgy mint a szakműveltségében három külön ág van kialakulóban, úgy, hogy a megfelelő köziskolához fűződik egy sokfelé szétváló szakoktatás. Mert csakis egy alsó, középső és felső közoktatási szervezet – vagyis hogy ismeretes, többet jelző kifejezéseket használjak, a népiskola, polgári iskola és tudós iskola és a megfelelően rajtuk épülő szakiskolák külön-külön, de alapvonásaiban megegyező szervezete – felelhet meg a mai történeti körülmények bonyadalmaiban a nemzeti haladás szükségének.

5. Fontos, hogy a közoktatásügy illetén szervezete elméletileg is teljesen igazolható, mind az oktatás tartalmának szabatos meghatározását, mind az értelmi munkásság elérendő fokának világos megállapítását tekintve, a) A közoktatás alsó ága – a népiskola és a népi szakoktatás – szigorúan a nemzeti művelődés jelentős, közvetlen tapasztalattal is megszerezhető

elemeivel foglalkozik, ezek ismertetését tekinti főfeladatának és czélszerű csoportosításukkal növendékeit arra képesíti, hogy a közélet körében kiszabott munkájukat értelmes ügyességgel végezhessék, b) A középső ág – a polgári iskola és a hozzáfűződő középfokú szakoktatás – oly elemekkel gyarapítja tanítását, melyeket olyan népek műveltségének méltatásából merít, amelyekkel nemzetünk jelenleg gazdasági és erkölcsi kapcsolatban áll – s értelmileg oda törekszik fejleszteni növendékeit, hogy a művelődés tartalmának okszerű vonatkozásait is fölismerhessék s így némi önállósággal és tervszerű munkássággal vehessenek részt a közélet feladatainak megoldásában, c) A felső oktatás ága – a tudós iskola, a gimnázium és reáliskola, s a befejező főiskolai, egyetemi tanítás – súlyt vet nemzeti művelődésünk történeti alapjaira is és ezek bevonásával, szélesebb alapvetéssel növendékeit fölemelni iparkodik az elmélkedés és cselekvés útjainak és módszereinek ismeretéhez s így tudatos, önálló alkotásra is képesíteni. Ez a rend, amíg egyrészt a nemzeti közösség tudatát és érzületét ápolja mindenik ágban, azt tekintve a közoktatás szétágazó feladata középpontjának, másrészt megfelel is a népélet szervezetének, mely a különböző társadalmi osztályoknak különböző munkakört jelöl és mindegyikben külön rátermettségre tart számot.

6. Az oktatás anyagának tartalma és az értelmi készűtség fokozatossága szabja meg a nevelésre szánt idő tartamát is, s figyelemre méltó, hogy e tekintetben – igen csekély eltéréssel – az európai nemzetek közoktatási szervezetében szembeötlő megegyezés található. Az oktatás alsó ága, a szakoktatást is beleértve, általában azt az időt követeli, melyre az általános tankötelezettség kiterjed; nálunk pl. kilencz évet, a növendék hatodik évétől a tizenötödik évéig, hat évi mindennapos és három évi ismétlő vagy helyesebben szakszerű oktatással. Megfelelő módon az oktatás középső ágában a közművelődés szolgálatába fogható a tankötelezettség egész ideje, tehát kilencz év, s rákövetkezik a szakoktatás ideje, rendszerint három év, nem számítva egyes társadalmi feladatokban a kívánatos szakszerű begyakorlásra szánt hosszabb-rövidebb időt. A felső ágban a közművelődés terjedelmesebb feladata szintígy tizenkét évet követel, amennyi idő tudniillik a megelőző ágban a szakoktatással együtt volt nevelésre szánva – a növendék hatodik évétől

a tizenhatszadik évig – s ez után következhetik csak a szakszerű készség megszerzése.

Ilyenképen a hat évi népiskola, a kilencz évi polgári iskola és a tizenkétévi tudós iskola külön-külön egy-egy néposztálynak nemzeti közművelődési intézete. Amennyiben azonban közműveltségi tekintetben az alsóbb iskoláknak, főleg gazdasági okból származó fogyatékoságát érzetik és pótlását sürgetik, korunk ép most fáradozik a közoktatás szabadabb intézményeinek szervezésében, népszerű felolvasások rendezésével, a szabad lyceumi és szabad egyetemi oktatás czélszerűbb megállapításával.

II.

KÖZOKTATÁSÜGYÜNK SZERVEZETBELI FOGYATKOZÁSAI.

Közoktatásügyünk szervezetbeli fogatkozásai.

A művelődés haladásával, a gazdasági szükségletek fokozódása mellett, valamint a szellemi és társadalmi törekvések szertelen elágazása miatt hazánkban is, mint egyebütt mind hangosabban nyilvánul a kívánság a közoktatási intézményeknek nem csupán szaporítására, hanem egyszersmind fennálló kereteiknek bővítésére, módosítására, sőt teljes átalakítására. És nem mondható ezen kívánságom jogosulatlanul. A közoktatás szervezete, az iskolázás hagyományos rendje, sehol sem alakult egy időben, tervszerűen, nem is mindig elvszerű megállapodások irányítása szerint; nálunk azonfelül olykor idegen nyomás, rendszerint pedig külső példák hatása alatt létesült. Ekként nem is fejlődhetett ki a kívánatos kölcsönösség az egyes iskolák és azon társadalmi körök között, amelyek szolgálatában működni hivatva volnának; nem is várható egyhamar, hogy a körülmények és viszonyok változtával önként egymáshoz alkalmazkodni fognak. Nem túlzás ennélfogva az az állítás, hogy jelenleg, az iskolázás minden fokán végig tekintve, alig található egy oly intézet, amelynek célja közéleti vonatkozásában oly határozottan volna körülírva, hogy tudatosan, háborítlanul törekedhetnék megvalósítására. A közművelődésre szánt, alapvető iskolák rendje nincs a különböző fokokon akként megállapítva, hogy minden egyes iskolafaj a maga módján, de egybevágó tervszerűséggel működhetnék közre a nemzeti élet egységes kialakulásán; viszont a szakoktatás intézményei nem fűződnek kellő belátással az előkészítő tanfolyamokhoz úgy, hogy világosan és tisztán a szakszerű képzés munkájában fáradozhatnának.

Sokkal nagyobb a zavar az egyes tanintézetek kapcsolata körül, semhogy egyfelől az egyesek helyes tájékozással választhatnák az ajánlatos utat a gondjukra bízott ifjak nevelésében, és másfelől a közélet szolgálata megnyerhetné a szakiskolákból a szükséges erőket oly készütséggel, a mely biztosítaná a feladatok értelmes és lelkiismeretes megoldását.

Messze vezetne, ha a közoktatás fennálló rendjének minden fogyatkozását csak általános vonásokban is jelezni akarnám; ezért csupán azokat a bajokat kívánom jellemezni, a melyek szervezeti fontosságuknál fogva sürgős orvoslást és behatóbb, mindenoldalú megvitatást követelnek. Külön tartom az áttekinthetőség érdekében az általános köznevelő iskolák és külön a szakszerű oktatás kérdéseit, még pedig együtt alsóbb és felsőbb fokozataik szerint.

I.

As általános tankötelezettség idejét népoktatási törvényünk tudvalavőleg kilencz évre szabta, az ifjúság 6. évétől a 15. év betöltéséig, legalább hat évi mindennapos iskolázással és azontúl ismétlő oktatással. Ez alkalommal azonban elmulasztotta a törvényhozás és a közigazgatás sem pótolta pontosabb megállapítását az újonnan szervezendő hat éves tanfolyamú elemi népiskola viszonyának a fennálló vagy létesítendő középfokú intézetekhez. Hallgatag megmaradt az az intézkedés, mely csak az osztrák uralom alatt szakadt reánk, hogy a magasabb fokú iskolák növendékei egész a negyedik év vagy osztály befejeztéig az elemi iskolában nyerik előkészítésökat, ámbár egyébként a későbbi középiskolai törvény a középiskolába lépést a 9. év betöltéséhez fűzte. Mellőzve egészen a tantervi nehézségeket és bonyodalmakat, a melyek abból erednek, hogy a mulhatatlan alapvetés ideje, mely alatt a népiskola egyúttal a többi intézeteknek is szolgál, kelleténél hosszabb időre terjed s e miatt a maga fontos céljainak szabadon még csak két évet szentelhet, káros következmánye azon mulasztásnak főleg abban mutatkozik, hogy a törvény határozott, világos követelése ellen az ország legfontosabb helyein csakis négy osztályú, illetőleg tanfolyamú elemi iskolák állanak fenn; a népiskola tehát itt mindenütt valódi feladatától elvonva csupán előkészítő tanfolyam más intézet számára. így történhetett, hogy a népoktatási tör-

vény szándoka, a hat évi mindennapos és a három évi ismétlődő oktatás útján biztosítani a nép alsóbb rétegeiben is azt a közműveltséget, melyet mai nap gazdasági és politikai tekintetek egyaránt megkövetelnek a nemzet minden egyes tagjában, még most sincs általánosan biztosítva. Az 1905. évben fennálló 16.510 elemi mindennapos iskola közül 2468 (16%) még mindig öt évnél kevesebb tanfolyamú volt, még pedig 2017 olyan helyen, a hol egyáltalán helyben magasabb fokú iskola nincsen. (A legújabb 1908/9. évi adatok szerint a létező 16.496 iskola közül még mindig csak 12.076 teljes, azaz hat évfolyamú; sőt a 2570 állami elemi iskola között is csak 1875 hat éves, és 366 iskolában ötnél kisebb a tanfolyam.) Feltűnő azonfelül, hogy a statisztikai fölvételek szerint főképpen a törvényhatósági joggal felruházott városokat illetőleg kitetszik, hogy rendszerint ugyanannyi bennök, néha több is, a nem teljes tanfolyamú iskola, a hány osztott, tehát rendszeren ellátott népiskolai intézetek van; már pedig az osztatlan iskola – ilyen nálunk volt (1908.) 65.5%, teljesen osztott pedig, hol egy-egy évfolyamot külön tanító tanít, csak 3.2%, míg részben osztott 30.3% – épen szervezete nehézségénél fogva csak fogyatékosan oldhatja meg a népnevelés fontos feladatát.

Ugyancsak azon mulasztásnak tulajdonítható még az a sajnos körülmény, népiskolai szervezetünk talán legszégyenletesebb vonása, hogy a felső népiskola, mely ép az alsóbb osztályok tehetősebb rétegeiben kissé haladottabb műveltséget volt hivatva elterjeszteni, semmiképen sem tudott meghonosodni, míg egyebütt Európaszerte (különösen a francia és az angol művelődési körben) mind nagyobb mértékben érvényesül ép az ily irányú törekvés. Elvtelen eljárásunknak, gondatlan gazdálkodásunknak és korántsem műveltségi viszonyainknak következménye, hogy a legújabb miniszteri jelentés, miután fejlesztését teljesen figyelmen kívül hagyták, a létező intézeteket is rendszeresen elhanyagolták, most egyszerűen úgy emlékszik meg a felső népiskolákról, „hogy a gyakorlati élet igényeinek nem felelnek meg és nemcsak nem fejlődnek, hanem évről évre tapasztalható fokozatos visszaesésök”, Ma már csak négy állami felső népiskola áll fenn, 2 fiúk, 2 leányok számára s mindössze is csak 12 ily intézet van, 4 fiú, 8 leányiskola. A törvény tudvalevőleg minden oly községet, mely kebelében leg-

alább 5000 lakost számlál, kötelez felső népiskola állítására, hacsak nagyobb erejéhez képest polgári iskolát nem tart fenn. Ilyen községünk (az 1900. népszámlálás szerint) 355 van; ha a fennálló 4 felső fiúiskolához hozzá adjuk is a 153 fiú polgári iskolát – melyek közül 86 állami, 8 felekezeti és 15 társulati vagy magán jellegű és csak 44 községi, – kitűnik, hogy több mint 200 községben épen nem teljesült a törvénynek világos követelése.

Azonban a polgári iskola sem fejlődött szervezeti bajai miatt eredeti célja szerint. Feladata arra irányult, hogy a gazdasági és értelmi középosztálynak, a városi polgárság zömének legyen köznevelő intézete. De a törvénynek már eredeti helytelen intézkedését, hogy bár népoktatási intézménynek szánta, mégis mint a középiskolákat, ezt is az elemi iskola negyedik osztálya fölé helyezte, hat éves tanfolyamával tehát a növédekéi köznevelését tíz éves tanfolyamúvá tette, egy évvel hosszabbra a tulajdonképi tankötelezettség idejénél, még bonyolította a másik téves rendelkezés, hogy az iskola tanmenetét ismét nem akként hozta kapcsolatba a középfokú szakoktatással, hogy csak a teljes tanfolyamának befejeztével bocsátják át a tanulókat, hanem fél készültséggel már a negyedik év után. A tapasztalat azóta nyilvánvaló bizonyosságot tett mindezen szervezeti félszegség káros voltáról. Már az is döntő bizonyíték, hogy még négy évtized multával is az országban sokkal kevesebb a polgári fiúiskola, mint a középiskola. Fiú polgáriiskola van jelenleg (1908/9.) 153, – köztük több állami (86), mint községi (44) és felekezeti (8) együttvéve, – összesen vagy száz helyen, 32.020 tanulóval, míg középiskola 210 van (gimnázium 178, reáliskola 32) – köztük állami 73 (a 14 királyival együtt 87) – 65.608 tanulóval. És még inkább kitetszik a polgáriiskola belső rendjének helytelensége abból a tényből, hogy az intézetek felső két osztálya néptelen; (1908/9. évben) a fiúiskolákban a IV. osztály 6235 tanulója mellett volt az V. osztályban nem több mint 147, a VI. osztályban 137 tanuló, átlag egy-egy mindenik iskolában. Ezen a félszegségén már most aligha segített az a rendelkezés, mely mint a minisztérium jelentése közli, a múlt évben az illető tantestületek kívánságára mindenütt szívesen megengedte, hogy a IV. osztály természettani és történelmi anyagában újabb részek betoldásával valamikép a tanítás befejezettebb jelleg

nyerjen. A fiú polgári iskolák tanterve három évtized előtt állapított meg; nyilván az iskolának határozatlan jellege hátráltatja kellő gondozását is. Ideje volna, hogy mind sajátos céljának, mind belső rendjének elvszerű megállapításával megadják arányos fejlődésének lehetőségét és végüket ejtsék valahára oly kalandozó tervezetéseknél, a minők az iskolák tanári testületeit már évtizedek óta minden eredmény nélkül foglalkoztatják. Mert a polgárság köznevelő intézményének ezen fogyatékosága hátráltatta eddig is azoknak az intézeteknek czélszerűbb kialakulását, melyeket szintén osztrák példára középiskoláknak neveztünk el, bár a köztudat és némikép a törvényhozás is mindinkább a tudományos pályák előkészítő iskoláinak tekinti és szánja őket. Ez iskolák szervezetére nézve nemcsak ajánlatos, hanem immár múlhatatlan, hogy a tantervek és módszerek megállapításában következetes intézkedéssel érvény szereztessék annak az elvnek, mely a középfokú iskoláknak teljes egyenjogúsítását nálunk sokkal előbb hangoztatta, mint bárhol a külföldön. Mert törvénybe iktattuk ugyan s egy ideig országos költségen kellett túl ápolgattuk, mégis a számszerű adatok e fokon is világosan mutatják, hogy a reáliskola, azaz a latin nyelvet teljesen mellőző középiskola, a mint osztrák intézményképen bevonult iskolaügyünk keretébe, egy teljes félszázad alatt sem tudott meghonosodni, hanem folyton inkább csak zavarta gimnáziumaink rendes fejlődését nemzeti szükségleteink irányában. (1908/9. évben) 178 gimnázium – köztük 142 teljes – mellett a reáliskolák száma 32, köztük 26 teljes; s az utóbbiak közül is 23 állami reáliskola, csak 2 községi (budapesti) és 1 felekezeti (ág. ev. német tannyelvű.) Ám magára az iskolák belső rendjének alakulására is káros hatással volt az osztrák példa. Régibb iskoláink világosan hármass fokozatban tagolták a megfelelő intézeteket; gimnáziumi utasításaink, még újabb alakjukban is, kiemelték megfelelően, hogy a középfokú oktatás tanmenete hármass fokozatú; mégis megtörténhetett elvtelenül, hogy a kétféle iskola tervének némi egyeztetését tartva szem előtt, újabban már nemcsak a reáliskolának, hanem a gimnáziumnak is négy alsó osztályát valami algimnázium-félévé alakítottuk, a mit törvényünk egyáltalán nem ismer, és hogy e szerént ezekből bocsájtjuk át, ép úgy mint a polgári iskolánál, a középfokú szakiskolákba a növendéksereg jó részét. A polgári iskolák hiá-

nya, valamint a reáliskola fogyatékosága kényszerített bennünket továbbá már előbb arra a végzetes törvényhozási intézkedésre is, mely gimnáziumainkban az oktatást a görögpótlás elvtelen módjával általában kétirányúvá tette, míg másrészt a reáliskolában szintén oly elvtelenül némi helyet kellett szorítani a latin nyelvnek, legalább mint rendkívüli tárgynak, hogy ekként valahogyan útját egyengessük a kétféle középiskola egyenlő jogosultságának. Figyelemre méltó adatok különben ez irányban, hogy a gimnázium IV. osztályába járó 7438 tanuló közül 5451 tovább is gimnáziumban folytatta (1908.) a tanulást, míg az 1349 IV. osztálybeli reáliskolai tanuló közül csak 694 maradt tovább a reáliskolában. A 4012 növendék közül pedig, a kik gimnáziumban tettek érettségi vizsgálatot, 2167 jelentkezett tudományegyetemi és 370 műegyetemi pályára, míg az 537 reáliskolai érettséggel bírók közül 107 indult tudományegyetemi és 172 műegyetemi tanulmányra járó pályára. Egy minden jogosult művelődési törekvést méltányló és kielégítő tanrend kétségkívül észszerűbben valósíthatná meg a tudományos előkészítés különböző irányzatainak egyenlő jogosultságát, mint a fennálló, pótlásokra és sok tekintetben hiányok elnézésére szoruló szervezet.

II.

A szakoktatás helyes kialakulása, a gazdasági élet szükségletei szerinti elágazását nagyban megnehezíti ép a köznevelő intézetek jelzett fogyatékosága.

Az alsó fokon kétségkívül az elemi népiskola nem teljes kiépülése okozta, hogy az ismétlő iskolázásnak helyes szakszerű irányzata csak nehezen érvényesülhet. A 16.510 elemi mindennapos iskola mellett (1905.) 13.609 iskolában volt ismétlő oktatás, de 11.490-ben csupán általános, 9-ben általános és gazdasági, és 2020-ban gazdasági ismétlő iskola, köztük is csak 209 szaktanítás. (Mai nap is hiányzik még a törvény követelte ismétlő tanfolyam 2733 iskolánál, még állami elemi iskola is van vagy 300 ismétlő tanfolyam nélkül.) Ha ezen utóbbiakhoz hozzáadjuk még az 544 iparos és kereskedő inasiskolát, még mindig csak 17%-a az ismétlő iskoláknak ad némi szakszerű, képzést. A gazdasági élet folytonos emelkedése és a nemzetközi versengés fokozódása pedig mintegy a nemzeti és állami lét és

önállóság kérdésévé teszi ép az alsóbb néposztályok szakszerűbb és életrevalóbb művelését. Ilyennemű helyes meggyőződés vezethette újabban az igazságügyi minisztériumot is, midőn a javító intézetek élet- és tanrendjét szakszerű irányba terelte. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium legújabb jelentése is megemléskszik ez irányban a múlt évben benyújtott gazdasági népoktatási törvényjavaslatról. Azonban tarthatni tőle, hogy elfogadásával ismét egyoldalú intézkedés történék, mely igen hátráltatná annak a sürgős feladatnak teljesülését, hogy egyáltalán a mindennapi iskolából kilépett ifjúság, mely magasabb iskolát nem látogathat, a múlhatatlan továbbképzésben részesüljön. Európaszerte ez a kérdés foglalkoztatja most az elméket, mivel-hogy mindinkább átlátják, hogy ép a testi-lelki fejlődés válságos időszakában, a 12–18 évesek szorulnak leginkább a tudatos nevelés és vezetés segítségére. Egy oly törvényes intézkedés keretében, mely a tankötelezettség éveit kitolná egész a 18. évig, kellene talán gondoskodni a továbbképzés módjainak, közöttük az alsó fokú-gazdasági, iparos, kereskedelmi-szakiskoláknak is megfelelő szervezéséről.

Népiszkolai állapotaink fogyatékoságát különben igen szomorúan jellemzi az a körülmény, hogy (1905.) az inasiskolákban az előkészítő osztályba utalt iparos inasok közt 53.1%, a kereskedő inasok közt meg 5.5% az olyan, a ki négy elemi iskolánál kevesebbet végzett, olyan pedig aki egyáltalán nem járt iskolába, szintén volt az iparos inasok közt 9.8%. Egyáltalán sem írni, sem olvasni nem tudott az iparos inasok közt 13.2%, míg írni, olvasni és számolni jól tudott az iparos inasok közt mindössze csak 3%, a kereskedő inasok közt is csupán 20.5%.

A földművelési minisztérium tervszerű gondozása alatt egyébként alakulóban van a mezőgazdasági szakoktatásnak mind a három foka. Van alsó oktatás úgynevezett földművelési, vinctzellér, szőlőszeti és hasonfokú egyéb iskolákban, egy középső fok a gazdasági tanintézetekben, a felső fok eddigelé mint magában álló szakiskola, egyetemi kapcsolat nélkül, az erdészeti és gazdasági akadémiákban és az állatorvosi főiskolában. A középső és a felső ágat már együttesen felsőbb gazdasági intézetnek mondják, de a szakoktatás ezen körében általában igen

kérdéses még a különböző iskolafajok kapcsolata a közművelődési intézetekhez.

Az ipari és kereskedelmi szakoktatás irányzása tudvalevőleg egy külön oktatási tanács gondja. Ezen a téren szintén behatározhatóbb tárgyalást és elvszerűbb döntést kívánna a köznevelő intézeteknek kapcsolata a különféle szakiskolához. Jelenleg az inasiskoláktól és alsó kereskedelmi intézetektől kezdve fel a középső és felső ipariskoláig és kereskedelmi akadémiáig a célszerű kapcsolat híján, a mennyiben a szakiskolák rendszerint befejezetlen előkészülettel veszik át az illető intézetek valamely középső osztályából a növendékeket, sok a panasz a szakszerű képzés eredménytelensége miatt, úgy közművelődési szempontból, mint szakkészültség tekintetéből.

A honvédevelő és képző intézetek tanrendje sem vág egybe kellőképpen oktatásügyünk közművelődési ágával, mivelhogy mind mai napig az osztrák iskolák rendjét tartja fenn és ahhoz igazodik. A honvédfőreáliskola például azért csak három éves tanfolyamú, míg a honvédapród iskolák tanfolyama négy éves.

Egyébiránt, minthogy a nemzeti munkásság egyetlen egy köre sem lehet el korunkban a tudományos alapú megvilágítás és irányítás nélkül, minden téren már a szaktanárok képzésének, valamint a szakszerű tudományosság ápolásának érdeke ráutal a főiskolai oktatásnak, az egyetemi tanítás rendjének ily irányú felhasználására.

III.

A főiskolák, egyetemek és műegyetemek munkássága azonban korántsem vonatkozhatik kizárólag a tudományos készültségre szoruló életpályák szakszerű szükségleteire. Sőt talán a főiskolai oktatás első sorban a közműveltség szolgálatában állott mindenkoron, mert egyedül a főiskolák nyújthatnak rendszeres oktatást mindamaz alapvető elméleti tanulmányokban, a melyek által a nemzeti műveltség általános tartalmat nyer és értelmi jelentőségében fokozódik. Mai nap az egyetemi tanítás főleg az első két évben végzi ezt a fontos hivatást, betetőzve mintegy a középiskola közművelődési munkáját és megalapozva a gyakorlati célokat követő szakszerű tanfolyamokat. Valóban ép ezen munkásságában rejlik a főiskolai szervezet egyetememes értéke.

Egyetemünk régibb szervezetében sokkal világosabban, elvszerűbben érvényesítette is ez irányban nemzeti feladatát, a meny nyiben csak ily egyetemes, ügynevezett philosophiai tanfolyamon át jutott minden növendék a szakszerű tanulmányok körébe. A fennálló, eleitől fogva karok szerint megoszló egyetemi élet, mely különben a német példának osztrák elfajulásában jutott' hoz zánk, csak nagyon félszegen pótolja ebbeli hiányosságát, midőn a többi karokba sorolt ifjakat egy-egy tanulmány tekintetéből a philosophiai karra utalja, s kétségkívül kárát vallotta ez eljárással eddig is nemzeti műveltségünk tudományos emelkedettsége, ha talán egyébként állíthatni, hogy szakszerű készütség szempontjából meghaladja a mai nemzedék a régibbet, bár egészen véve ez sem bizonyos.

Tudományos életünk mindenesetre sínli, hogy kevés az egyetemünk, de alighanem fontosabb szervezetének és tanulmányi rendjének a régi hagyományaink szellemében történő oly módosítása, amely főképen alapvető, elméleti munkásságának sikerét biztosítaná, úgy hogy megfelelő módon nevelné a nemzet vezető osztályát és megadná iskolázásának a szükséges, múlhatatlan betetőzést. A szakszerű, gyakorlati feladatoknak mennél pontosabb teljesítését különben eléggé sürgeti a köz és magán érdek és némiképen biztosítja is az élet versengése.

E felfogás igazolására nem szükséges oly kiváló példára hivatkozni, a minőt az angol egyetemek nagy nemzeti hatása nyújt, a hol csupán az elméleti alapvetést végzik, míg a szakszerű kiképzés az egyes társadalmi körök és gyakorlati intézkedések gondjára van bízva. Elég a közvetlenebb tanúság, hogy a műegyetemek újabb szervezésében, még német földön is, minő fontosságot tulajdonítottak az egyetemes osztályok működésének; tény, hogy gyakorlati feladataikat is csak azóta szolgálják a műegyetemek hatékonyabban, mióta kellőképen érvényesült az általános egyetemes osztályok alapvetése, a mint tapasztalható az is, hogy nagy segítségére vált a műegyetemek tudományos tevékenységének, ha a helyben működő tudományegyetemmel kívánatos kapcsolat létesülhetett.

Hazánkban ebből a tekintetből a tudományos haladásnak nagy hátránya, hogy még mindig oly előkelő pályán, minő a jogi, a szakképzés jó részben, oly kiválón pedig, mint a lelkészi, csaknem kizárólag elszigetelt főiskolákon történik, a melyekben

egyres fontosabb alapvető tanulmányok csak rendkívül fogyatékos töredékes módon találhatnak képviselőt. Teljesen elszigetelten állanak tovább összes főiskoláink, amelyek a gazdasági élettel állanak kapcsolatban, a hol talán a szigorúan vett szakképzés eszközein kívül nincs alkalom semmiféle oly tanulmányra, mely tudományos és főleg nemzeti érdekből a műveltség magasabb fejlettségében nem mellőzhető. Igen valószínű, hogy ezen hiánynak nemcsak a tanulók értelmi és erkölcsi haladása vallja kárát, hanem még a tanárok tudós munkássága is. Az egyetemek szaporításában módot kell keresnünk és találnunk e sajnos állapotok megszüntetésére.

A tudós szakiskoláktól némi tekintetben különböznek azok a tudományos tanfolyamok, a melyeket pusztán közéleti fontosságuknál fogva hoznak kapcsolatba mindenütt az egyetemekkel, a nélkül azonban, hogy a készültség mértékében a gyakorlati szükségleteken túl mélyebb elméleti vagy teljesebb történeti tekintetek is érvényesülnének. Ilyen például nálunk a bölcsészeti és orvosi karok közreműködésével folyó gyógyszerészképzés. Hasonló tekintetek lehetnének irányadók a közszolgálat egyéb ágaiban is. A belügyminiszter tartat – az 1900: XX. t. ez. rendelkezése értelmében – községi közigazgatási tanfolyamokat, a kereskedelmi minisztérium szintén rendez vasúti meg posta-távirdai tisztii tanfolyamokat: mindezek kétségkívül nyernének érdemben és tiszteletben, ha szintén a főiskolák közreműködésével végeznék feladatukat, a mint viszont az egyetemek hatásának növelné értékét, ha munkásságuk mennél több irányban találkoznék a társadalom és közélet érdekeivel. Ez okból is talán jobb alkalmat találhatnának körükben czélszerű tanfolyamok szervezésével nemcsak a kereskedelmi főiskolák, hanem főleg az összes középfokú tanintézeteknek – mint pl. a polgári iskolák, a gazdasági, ipari és kereskedelmi felsőiskolák, továbbá a tanítóképzők – tanárképző intézetei, semmint különálló, pusztán szűkkörű szakképzésre berendezett intézetekben. Legáltalább ez úton halad jó ideje a műveltebb nyugoti államokban a közoktatás szervezete.

IV.

A tanulmányi ügyeknek az eddigiekben rajzolt rendszertelenségén fölül felette zavarólag hat közoktatásunk szervezeti

egységére a határozatlanság és bonyodalom az egyes iskolafajok minősítő joga körül, a mi nemcsak megnehezíti a közvetlen érdekeltek kellő tájékozódását, hanem ez által önkéntelenül számos igazságtalanságot is okozhat. Állami életünk újabb, a jogegyenlőség alapján megindult átalakulása okvetetlenül megköveteli az egyes oktatási intézetek társadalmi jogosultságának is igazságos egyenlőségét. Az oktatás minden ágában a jogosultságok egyedül a növendékek korától és a helyes tanulmányi rend által biztosított értelmi fejlettségétől függhetnek. Az elemi népiskola, például, a rája épült szakiskolával együtt nem maradhat el jogosultsága tekintetéből, ép úgy mint az értelmi készütség és erkölcsi határozottság szempontjából sem, bár tartalmilag különbözik is tőlük, a polgári és középiskolák, növendékeik korának megfelelő, osztályai mögött. Egyenlő joguk volnának a polgári és közép iskolák illető osztályai is, a mint hogy a középfokú szakiskoláknak – pl. a tanítóképzők és a gazdasági szakintézetek – kellően előkészült növendékei előtt épen úgy meg kellene nyilni az egyetemi oktatás termeinek vagy másnemű felsőbb szakiskoláknak, mint a középiskolák érettségit tett növendékei előtt. Ezt kívánja a nemzeti szellem szabad fejlődésének érdeke, sürgeti az egyéni képességek érvényesülésének jogossága; s ily erkölcsi követelménnyel szemben semmikép sem jöhetnek tekintetbe pusztá gazdasági érdekek vagy más náluk még kevésbbé igazolható személyes vágyak, minő olykor a versenytől való félelme egyes néposztályoknak vagy társadalmi köröknek, melyek első sorban a maguk érvényesülésének szolgálatában óhajtának tartani a közművelődés minden magasabb intézményét.

Okszerű kapcsolatban áll ezen kívánalmakkal a vizsgálati rendszernek elvszerű alakulása. Fő dolog ezen irányban szigorú elkülönítése a tanulmányi és a képesítő vizsgálatoknak. A tanulmányi vizsgálatok az egyéni nevelés szükséges eszközei és azért czélszerűen az egyes iskolák körében tartandók, megfelelő ellenőrzés mellett az illető tanító testületek által. Minden képesítő tisztí vizsgálat viszont a közérdeket szolgálja, biztosítani akarja mindenik hivatás és munkakör számára a megfelelő erőt és készütséget s azért csakis az illető társadalmi körök bevonásával eszközölhető czélszerűen. A nyugoti műveltség szabad országában, angol és francia földön, ez az elvi intézkedés mai nap teljes szigorral érvényesül, úgy hogy a közszolgalat minden fokán

majdnem teljesen ki van zárva a képesítő vizsgáló bizottságokból a vizsgálatra előkészítő tantestületek minden tagja. Nálunk megfordítva majdnem kizárólag tanulmányi vizsgálatok alapján történik a tiszti képesítés, sőt a tanító testületek mintegy természetes joguknak tekintik, hogy ők ítélkezzenek a kezükre bízott ifjúság életrevalóságáról. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy ily eljárás mindenütt nemcsak csökkenti az iskolai munka nevelő hatását, mert pusztán minősítő gyárrá alacsonyítja, hanem ezenfelül még újtát állja, hogy a tudomány és műveltség haladásával arányosan emelkedjék a vizsgálatok színvonala s ekként múlhatatlan következménye a közéletnek is elposványosodása.

III.
A NÉPISKOLA TANULMÁNYI RENDJE.

A népiskola tanulmányi rendje, különös tekintettel a fővárosra.¹

A megtisztelő felszólításnak, hogy gondolataimat a népiskola tanulmányi rendjéről előadjam, szíves készséggel engedtem. Azt ugyan nem remélhetem, hogy egyszerű felszólalás – bárminő alapos és a körülményeket figyelembe vevő legyen is – nagyot lendíthetne egy ilyen rendkívül fontos és sokféle körültekintésre szoruló ügyben. De kötelességemnek tartottam, bár magam gyakorlatilag nem foglalkozom népiskolai tanítással, legalább általános elméleti szempontból hozzájárulni ennek a nagy ügynek megoldásához; mert, azt hiszem, abban eltérhetek az általánosan hangoztatott közvéleménytől, hogy nemzeti műveltségünknek ügye korántsem a középiskolában dől el, hanem igazán a népiskola terén és a népoktatás feladatának helyes megoldásában.

Szükséges lesz, hogy ezen meggyőződésemet igazoljam, legelőbb is kissé visszapillantani történetileg és elméletileg is megvilágítani, hogy mit érthetni tulajdonképpen népiskola alatt. Ez az iskola a legifjabb intézet a sok ágú iskolaügyben, legkésőbb szerveződött, sőt azt lehetne mondani, csak most van szervezőben, még pedig nemcsak nálunk, hanem Európa-szerte. És ez nagyon természetes dolog. Az iskola mindig nyomában jár a politikai, a gazdasági életnek. Amíg, mint nálunk egész 1848-ig, a nemzetnek igazán tagja csak egy osztálya volt az

¹) A „Magyar Tanítók Kaszinója” 1896. nov. 28-i felolvasó estélyen tartott előadás.

egész népnek, az iskola is csak ennek az egy osztálynak állott szolgálatában. Aki rajta kívül még akart valami módon művelődni, az kénytelen volt annak az egy osztálynak szolgáló iskola hulladékaival megelégedni. Csak a múlt század közepe táján, de még inkább csak a mi századunk folytán jutottak az emberek annak a tudatára, hogy nincs biztosítva semmiképen sem a nemzeti műveltség, ha teljesen figyelmen kívül hagyjuk ép azoknak az osztályoknak a művelését, akiknek munkásságán nyugszik végtére is a nemzet élete. Akkor legelőbb is arra törekedtek, hogy legalább ebben a munkásságukban jó tanácsot adva, felvilágosítsák munkakörükről s így valami hasznos módon neveljék; a parasztnak paraszt-olvasókönyvet adtak kezébe, az iparosnak kis iparos olvasmányokat. Majd később magasabb felfogásból, minő pl. Pestalozzi lelkében élt, a szegény népnek gondolkodását, érzületét kívánták formálni, hogy ne legyen annyira elhagyatva, ne legyen szegénysége miatt a bűnnek martaléka.

De ezek a múlt századbeli kezdeményezések, bárminő hasznos lehetett is az elsőrendbeli, bármilyen lelkesültség, erkölcsi erő nyilatkozott is meg a másodikban, az igazi népiskolát meg nem alkothatták. Alsórendű iskola volt, vagyis szegény iskola, ami ez után keletkezett. Csak a mi századunkban nyílt meg tulajdonképpen szemük a tudósoknak is, műbírálóknak is az iránt, amit népinek nevezünk, amit népnek mondunk. Tudjuk, hogy az irodalomban a népköltészet, néphagyomány felfedezése, a társadalmi életben felismerése annak, hogy igazán ereje – pszichologiaiailag is értve – ereje a népnek lenn rejlik, hogy onnan táplálkozik tulajdonképpen minden művelődési ág, minden cselekvési tér: vezetett aztán oda, hogy a népnek, mint olyanak megadták jogát a nemzet kebelében és végtére egységessé vált, legalább politikai tekintetben a népelet. De nem válhatott egységessé – nem is oly könnyű, hogy egységessé váljék – gondolkodási módja, érzülete, műveltsége a népnek. Nemzeti egységes műveltség nem alakult még meg eddigelő sehol. Következménye volt éppen történeti életünknek. Az osztályok, melyek előbb már részt vettek a nemzet munkásságában, egy régiebb hagyományos műveltségnek voltak képviselői, hordozói. Az új, betóduló nagy népréteg pedig abban a műveltségben, abban a hagyományban semmiképen sem vett

részt. Ez mintegy parlagi lélekkel lépett be a nemzeti munka körébe; termékeny talaj volt, de még nem létesített semminemű más terméket, mint amilyen talán csak vadon terem s amit – miként épen mondtam – a tudósok, mélyebb bírálók újabban felfedeztek. Innen ered az, hogy a mi századunkban és talán még hosszú ideig az az ideál, mely előttünk áll, hogy egységes nemzeti műveltségünk legyen, nem érhető el másképen, mint a művelődési eszközöknek némi megosztásával. A régibb iskola a maga hagyományait el nem ejtheti szellemi kár nélkül, mert a műveltségnek folytonossága fel nem adható. Nincs is veszedelmesebb dolog a nemzeti élet fejlődésében, mint megszakítani valamiképen a fonalat. De az a hagyományos műveltség, számos szálainál fogva, különösen pedig azon körülménynél fogva, amely megint az európai történet következménye, hogy nem volt sehol sem, nálunk sem, tisztán nemzeti műveltség, nem alkalmas rá, hogy kiterjesztessék az egész népre; csak azoknak maradhat továbbra is becses tulajdonuk, csak azoknak adhat továbbra is táplálékot, akiknek lelke hozzáfűződött, akiknek azért reá szükségük van. És így állt elő az, amit ma látunk, hogy kétféle intézet, – úgy átlag véve – dolgozik most mindenütt, nemcsak nálunk, hanem egész Európában a nép műveltségén. Egy a régi hagyományokat őrző, a folytonosságot addig, amíg csak lehet, óvatosan megtartó intézet, az, amit nálunk nagyon különös oknál fogva – nem itt termett a név – középiskolának neveznek és másodsorban egy más, csak szerveződő, még teljesen fel nem épült intézmény, amely megint azt a feladatot látja szeme előtt, hogy a népet, az eddig elhagyott népet elvezesse oda, ami nélkül politikai jog, gazdagság és mindaz, ami most megnyílt előtte, nem ér semmit, hogy részt juttason neki igazán a műveltség és különösen a nemzeti műveltség áldásaiban.

Két ágú tehát az iskolaügyi munkásság. Az egyik ág, ha szabad úgy mondanunk, inkább a múltnak képviselője, noha a jelennek és jövőnek is szolgálatában kíván állani, – a másik egy jobb jövőnek hirdetője és abban fáradozik: megtalálni az utat, a módot, hogy azt a jövőt előkészítse. E kettőnek – ezt világosan kell látnia mindenkinek, aki elmélkedik tanügyi kérdésekről – végső eredményeiben találkozni kell. Addig azonban mindenképen megosztolt lesz a nép lelke, míg ez a két intéz-

mény valamiképen nem találkozik teljesen. Csakhogy ez a találkozás nem lehetséges másképen, mint hogy az a régibb, hagyományos iskola mind inkább értse meg a jelen és a jövő követelményeit és engedjen a szerint tanulmányi rendjének avult elemeiből, a másik pedig szintén mind jobban felismerve kötelességét, mind inkább elhagyja szegényes, kisszerű körét és valamiképen gyarapítsa, nemesítse tanulmányi anyagát, felismerje igaz céljait és javítsa a szerint módszereit. A népiskola tanulmányi rendszerének igaz, pontos megállapítása csak akkor lehetséges, ha ezt a végső célt semmiképen sem tévesztjük szem elől. Gazdagítani, gyarapítani nemes anyag tekintetében a népiskola tervét, azt előkészítőjévé tenni nem egy más iskolának, hanem előkészítőjévé tenni valóban a nemzeti műveltség egy-egy alakulásának: ez tulajdonképpen, általánosan mondva, a népiskolai tanulmányi-rend megállapításának feladata.

De ha csak így általánosságban gondolja át az ember a dolgot, nagyon nehéz megtalálni az utat, miként alakítandó a jelen állapot előkészítése képen ahhoz a kívánatos végcélhoz. Röviden szólva annyi bizonyos, hogy törni, szakítani kell azokkal a megszokásokkal, magától értetődőnek látszó hagyományos felfogásokkal, amelyek még most a népiskolát feladatától távol tartják. Törvényünk ugyan elég pontosan megállapítja a népiskola keretét; az emberek gondolkozásában azonban még mindig olyannak tűnik fel a népiskola, mint valami magasabb intézetnek az előkészítője, nem mint magában álló egységes nagy iskolakör.

Ez abból a régi időből maradt hagyományul, midőn valóban népiskola nem is létezett, hanem csak a gymnasium, mely nagyobbára az uralkodó osztály gyermekeit tanította; csak annyi tért engedett – hisz iskolakötelezettség nem volt – másoknak is, hogy felemelkedjenek, amennyire lehetséges volt felemelkedni papi vagy másnemű tiszti állás útján, mert a legtöbb el volt zárva előlük. Emelkedjenek fel amennyire lehet, egyébként ártalmukra sem lesz, ha annyit-amennyit tanulnak. Az ily ferde hagyományoktól meg kell szabadulni és a törvény helyes intencióit – ha nincsenek is teljesen kifejtve – kell szem előtt tartani és az önálló, igaz népiskolát kell szervezni és megalakítani.

Törvényünk – hogy emlékezetükbe idézzem – azt szabja elő: Magyarországon a 15. évig iskolakötelezett minden gyermek.

Ez a kiindulási pontja minden népiskolai elmélkedésnek. Vitakozhatunk az évek tekintetében, hisz az ilyen kérdéseknél, hogy melyik év tűzessék ki határuul, semmiféle olyan pontos, sem pszichológiai, sem physiologiai útmutatásunk nincs; itt is hagyományos felfogások döntenek és bizonyos logikai szükség, hogy valami határt végre meg kell állapítani. Nálunk a 15. évet szabták ki, mint ilyen határt. E hatarszabásnak azonban az az elméleti háttere, az a meggyőződés nyilatkozik benne, hogy senki sem, aki pontosan veszi a kérdést vizsgálat alá, nem hiszi, hogy előbb megadhassuk a gyermeki léleknek azt a szükséges műveltséget, hogy beléphessen a nép munkakörébe, hogy megértse azt, mi történik körülötte s mi a maga tennivalója. 10 vagy 12 éves gyereket, mint a régi elemi iskola vélte, annyira felvilágosítani, hogy mostani életünk bonyodalmairól valamiképpen, gyermeki lelkének is megfelelőleg gonkolkodhassék, az lehetetlennek látszik. A 15. évet tartották azok, akik az iskolakötelezettség határát itt tűzik ki, olyannak, hogy addig, mikor elhagyva a gyermeki kort az ember ifjúkorba lép, annyi erkölcsi erőt, annyi értelmi erőt szerezhet, hogy már most valami módon tájékozódhatik az életben; mert valóban a nevelésnek és az oktatásnak ez a legfőbb feladata: azt a lelket, mely reánk van bízva, addig ápolni, addig vezetni, míg megérti azt a nagy környezetet, amelybe helyezve van, míg érteni kezdi: mik lehetnek feladatai, mik kötelességei, mi vár reá az életben. Törvényünk tehát – amint mondom – azt hiszi, hogy a 15. évnél előbb az el nem érhető. Csak azután jön másodsorban az a meghatározása, hogy a 12. évig mindennapos iskoláztatás folyik, a 12. évtől aztán a 15. évig egyesek ismétlő oktatással folytathatják ezt a nevelésüket. (Egy kissé rossz név az „ismétlő-oktatás”; nem mi találtuk fel, de ott is, ahol feltalálták, átlátják, hogy nagyon rossz név; mert nevelés folytatásáról van itt szó, nem pedig még ismét újratanításáról annak, amit egyszer el kellett végezni. Akik tanítók, tanárok, nagyon jól tudják, hogy nemcsak az ismétlés rossz, hanem minden ismétlő is rossz. Sohasem szeretjük, ha sok ismétlő van az osztályban, mert annak lelki életével sokkal több baj van, mint azokkal, akiket frissen, új érdeklődéssel taníthatunk.) De a törvénynek ezen meghatározásával koránt sincs az kötelezőleg mondva, hogy mindenki csak tizenkettedik évéig járjon iskolába és aztán men-

jen ismétlőbe; éppen csak mint lehetőség van ez megállapítva. De ugyan miéit? Nem paedagogusok segíthetnek rajta, hanem csak politikusok. Oka az a sociális baj, hogy bizony egyes családok körében, bizonyos munkássági ágaknál szükség van még a gyermeki erőre is és azért megrövidítik a nevelés idejét. Mikor még öt valóban csak előkészíteni kellene a munkára, már akkor szereznie kell neki. Ez az egyedüli ok, amely az ismétlő iskolát mintegy rákényszeríti minden nemzetre. Ebből a kényszerű okból azonban nem következik, hogy ez legyen a rendes menete a nevelésnek, hanem ellenkezőleg az következik, hogy amely osztályokra nézve ez a kényszer fenn nem áll – és bátran mondhatjuk: a nép gazdaságának, a nép vagyonosodásának emelésével mindinkább szélesebb lesz ezeknek a köre – azok számára valóban meg kell alkotni a 15. évig szóló iskolát, azt, amely valóban remélheti, hogy nevelői munkáját befejezheti, mindennemű mellékkörülményekből, sociális körülményekből eredő akadályok nélkül. S e tekintetben egészen bátran kimondom véleményemet, ha nem is talál visszhangra átalán, – hogy népiskolánk fejlődésének nagy kára volt, hogy népiskolai törvényünkbe belekerült valahogy az u. n. polgári-iskola. Nem elég az, hogy kénytelenek vagyunk történeti okoknál fogva – amelyeket most nem kívánok bővebben fejtegetni, elég volt, hogy utaltam a folytonosság szükségére – kénytelenek vagyunk a népiskolán kívül a középiskolát ápolni és fentartani a maga hagyományos módjai szerint, hanem csináltunk még a népoktatás körében is egy a népiskolától különvált új intézetet, amely valójában mit akarhat mást és mit tehetne mást, mint hogy a nemzeti műveltségnek legyen hordozója, ami tulajdonképpen feladata, ha teljesen kifejlődött, a szorosan vett népiskolának.

Mint hogy tervről, tanulmányi rendről van szó, csak röviden kívánok utalni arra, mi lett következménye először annak, hogy csak 12 évig terjeszkedett ki tantervkészítőink gondoskodása, másodsor annak, hogy a polgári iskola is külön középiskolaként alakult meg a népiskola mellett. Csak 12. évéig van az ifjú a kezünkben, így elmélkedtek és elmélkednek a tantervkészítők; a feladat pedig az, hogy belátást nyújtsunk az élet erkölcsi követelményeibe. Mindjárt ebből következik, hogy ami szép ismeret van, fontos tudnivaló az emberre nézve, ami jelentőséges eszmék léteznek, azokat mind be kell vinni, be kell

gyömöszölni abba a hat éves folyamba. Mi az az ember, aki nem ismeri a polgári kötelességeket? Ki vehet részt a politikai jogokban, anélkül, hogy az alkotmányt ne ismerné; Ki értheti, ki szólhat ma gazdasági feladatokról természettudományi belátás nélkül? Tehát alkotmányt, polgári kötelességeket, természettudományt a maga lehető teljességével, mind be kell vinni abba a hat éves cursusba. Hogy a gyermek nem most fog szavazni 13 éves korában, hanem csak nagyon későn; hogy tulajdonképpen azt, amire tanítjuk, meg sem érti; csak szókat kap, mikor nagy természettudományi törvényekről beszélünk neki meg a polgári életnek mindennemű bonyodalmairól: azt nem veszik figyelembe. Hozzájárul már most, hogy a népiskola még más feladatnak is kíván szolgálni. Akik a tervet előkészítették, úgy gondolkodtak továbbá: a népiskola a középiskolának is előkészítője, a negyedik osztályból elmennek a növendékek, tehát különösen annak a negyedik osztálynak kell a jó előkészítő osztálynak lenni, mert nagyon panaszkodnak a gymnasiumi és polgáriiskolai tanárok, hogy nem jönnek a tanulók jól elkészülve hozzájuk. Mi az, ami oly gyermeknek való, annak, aki sohasem foglalkozik majd latinnal, nem foglalkozik másnemű történeti hagyományokkal, hanem a maga nemzete körében akar derék, értelmes, erkölcsös polgár lenni; Ez a kérdés tehát háttérbe szorul. Nem azt nézik, hogy ennek mi kell, hanem mi szükséges annak, aki később idegen nyelveket és ki tudja, mi másnemű dolgokat fog még tanulni. A negyedik osztály tehát elveszti népiskolai jellegét és így a begyömöszölése a tanulmányoknak az utolsó két évre, az ötödik és hatodik osztályba esik. Itt aztán minden szép tudnivaló roppant tarkaságban fordul elő, mint tanulmány. Ha elgondolja az ember, hogy nem elég pusztá szókra kapatni, hanem ha igazán a szók megeit képzeteknek is kell lenni, akkor világos dolog, hogy mindezt el nem bírja semmi módon a gyermeki lélek.

Elbírja a terhet csak éppen azon kedves tulajdonságánál fogva, hogy neki bizony a szó is elég és képzet nélkül is eltanul egyet mást, hogy utána mondja azokból a kis/tükrökből, amelyeket a különböző tudományokról számára készítünk, ily kettős bajban szenved népiskolai tervünk.

Sőt még tovább is megyek. Maga az intézmény is megromlott teljesen, még a törvényszerű kereteit is elvesztette.

Hinné-e az ember, ha mondanók valakinek, aki nem járt körül az országban, hogy a törvényszerű népiskola nem is létezik. Mi az, ha Budapesten 104 népiskola mellett csak 25-ben van külön ötödik és hatodik osztály, nyolczban azt az ötödik és hatodik osztályt együtt tanítják, hétben meg csak ötödik osztály van hatodik nélkül. A 104 iskolához viszonyítva az arányt, nyilvánvaló dolog, hogy a budapesii népiskolák nem népiskolák, hanem mai nap is a gymnasiumnak vagy a polgári iskolának az előkészítői. Itt, Budapesten, a beíratások alkalmával, mindig megjelenik egyes lapjainkban – amelyek tettetik, hogy a nép lelkével törődnek és erkölcsi nevelését szem előtt tartják, amit sajnós, kevés lap tesz – megjelenik rendszeren egy-egy cikk, amelyben intik a magyar népet, kárhoztatják nagyon rossz hajlandóságát, hogy minden gyermek a gymnasiumba, vagy reáliskolába akar tódulni, mert azt hiszi, hogy másként a házának értelmes, művelt polgára nem lehet. Egy beteges irányát látják abban a nép lelkének, hogy főleg az úri állások miatt tódul a középiskolába. De nemcsak újságok hangoztatják ezt, hanem hallotta az ember országgyűlési beszédekben, magasabb ajkáról is. De uram istenem, ez az egyszerű megjegyzésem reá: hová küldje az ember, aki még taníttatni akarja gyermekét, ha nincs más, mint gymnasium; Még az apa is, aki nagyon jól tudja, hogy egyáltalán nem nyújthatja sem maga, sem háza azt a segítyt, aminő egy hosszú folyamú neveléshez szükséges, kénytelen gyermekét középiskolába küldeni, különben egészen nevelés, tanítás nélkül marad. A consenquens megoldás, következetes alkalmazása a törvény felfogásának, a paedagogiai elmélkedés irányzásának: ez segít csak ezen a bajon.

Röviden kívánom összefoglalni, mi volna tehát véleményem szerint a teendő. Természetesen csak a keretet vázolhatom; részletes tervet, mely az egyes osztályok anyagát előszabja, ilyesmit nem adhatok, erre nem is vállalkozhatom már a szükséges gyakorlati tapasztalat hiánya miatt sem. Ez épen azoknak a feladata, akik vele hosszú tapasztalat után foglalkozhatnak; ezek szólhatnak hozzá tüzetesen, mert tudják nemcsak, hogy mi követelhető, hanem azt is, hogy mi valósítható meg. De a keretet meg lehet állapítani. Egy oly városnak, mint Budapest, ez irányban az a kötelessége is, hogy mintát nyújtson a többi városoknak. Budapestnek helyzete még sok tekintetben is

más, mint egyéb országok fővárosának. Minden más országban, tudjuk, a nagy főváros mellett vannak még másnemű közép-pontok is, amelyek lakosságszám tekintetében, népségük osztályainak felosztása tekintetében nagyon közel állanak a fővároshoz. Hazánkban ez nincs így. Itt áll Budapest közel egymillió lakosával és a legközelebbi város, amely tulajdonképpen utána jön, Szeged, még annak ötödrésze mögött is elmarad. Itt Budapest maga – bátran azt mondhatjuk – a többiekhez képest egy külön nagy országrész; egy külön tartománynak tekinthető, amelynek igazán kötelessége, hogy iskolaügyének szervezésében az elméletnek és a törvény követelésének teljesen megfeleljen. Amire Budapest a népoktatás terén tehát kötelezve volna, az én felfogásom szerint a következő: ott, ahol különösen azok az osztályok, melyekről itt első sorban szólunk – művelt emberek közt, tudom, hogy nem találok félreértésre – azok az osztályok tehát, amelyek épen a legújabb időben léptek be a nemzeti élet körébe, első sorban iparosok, kereskedők, egyáltalán polgárok, kellő számban vannak, tehát a város benső köreiben – egy kis tanulmány a népesség feloszlásáról könnyen tájékozhatna, hogy hol – teljes, tökéletes népiskolákat kell felállítani olyan népiskolákat, melyek a gyermekeket, kiket átvesznek, a hatodik évtől egész a tizenötödik évig nevelik és ápolják.

Ezek volnának Budapest városának a népiskolái. Ha akarnák, nem bánom, nevezhetnék ezeket polgári iskolának is, de olyan polgári iskolára, mely különválva a néptől, középiskolát akar játszani, Budapest városának nem volna szabad semmit sem költeni. Amíg a népoktatás szükségleteit ki nem elégíti, különös kedvteléseknek, sőt a középiskolának terheit sem volna köteles viselni. A középiskola terheit kettőnek kell viselni majdnem mindenütt, először az államnak és másodsor azoknak, kik oda járnak. Amíg a népiskola szükséglete nincsen kielégítve, addig majdnem minden fillér, amelyet tőle elvonnak, ajándék, még pedig viszonyaink közt oly ajándék, amelyet csak áldozattal hozunk, feláldozva azokat, akiknek nevelése elsősorban nemzeti kötelesség.

Ez a nagy népiskola aztán paedagogiai tekintetből kisebb részekre tagozódnék. Itt sem tudjuk teljesen a physiologiai és psychologiai okokat, hanem tudjuk tapasztalatból, hogy úgy három éves korában lesz a kis gyermek olyan emberi állatból

igaz ember, mert már beszélhetünk hozzá, ekkor kezd emberileg tájékozódni. Ez időtől fogva a 4., 5. és 6. évben azoknak a köröknek a számára, amelyek megint sociális okoknál fogva nem nevelhetik gyermekeiket családjuk körében, alakult a kisdedóvó. Ehhez csatlakozik a 7., 8. és 9. évben a népiskola első, elemi cursusa, amelyben a kis gyermek, aki vagy a család vagy a kisdedóvó körében előkészült a közös tanításhoz – mert az itt a feladat, hogy a közösség számára neveltessék – felvilágosítatik legközvetlenebb környezete életéről és ha a történetre viszapillantunk, az emberi élet legegyszerűbb viszonyairól. Ennek az oktatásnak – hisz tudják az urak mind – valóban igaz, erős képzetek alkotásából kell állani; itt kell leginkább őrizkedni pusztá szók használatától, amelyek mögött nincsen érzés, sem kép. Ez az első három év feladata, tantervünk valóban így is fogja fel, csak a harmadikban megy egy kissé talán szükségtelenül tovább.

A negyedik, ötödik és hatodik évben – már említettem, hogy nem szabad elvonni a negyediket más iskolák előkészítésére – folytatja a munkát, különösen a történeti, erkölcsi tanítást, azonfelül a körültekintést a nemzet életében, a természet körében, s egész odáig viszi, hogy az egyszerű képzetek, szemléltetés útján megvilágosítható tények fölé emelkedve az ismereteit csoportosítani tudja, egy kissé classificálni, osztályozni összehasonlítás útján és másnemű módon. A módszer részletezése kissé messzire vinne, de tanítókhhoz szólva, önök tudják, mi különbség van a tények egyszerű, világos szemléltetése között és ama másik feladat közt, amely egyúttal összehasonlít és bizonyos általánosabb ismerethez, nem ugyan törvényhez, se nem fogalomhoz, csak bizonyos általánosabb képzetekhez fölemel.

A végső három éves tanfolyam azután befejezése a népiskolai oktatásnak. Ez megadja a gyermekeknek, akiket így tájékoztatás útján 12. évökig elvezettünk egész a jelenkorig, teljes képét a nemzeti életnek, még pedig minden irányban: az irodalom körében olvastatja és értelmezi jelesebb termékeit; a történet tekintetében bepillantást enged népéletünk fejlődésébe, mennyiben függött más népekkel való érintkezéstől; megvilágítja a gazdasági élet követeléseit és megfelelő ügyességeket fejleszt, amint erre nézve a paedagogiai felvilágosítás könnyen nyerhető. Ez volna tulajdonképen a népiskola befejezése, a közműveltség-

nek betetőzése. Hozzá fűződnek aztán – hogy röviden ezt is megemlítsem – a szakiskoláknak az a sora, amelyek most vannak alakulóban, de nem igen tudják, mit csináljanak. Állítotunk ugyan közép ipari iskolákat, közép kereskedelmi iskolákat, közép gazdasági iskolákat, de nézzünk csak be tanterveikbe: azt látjuk, hogy ezek tulajdonképpen csak egy harmadrészben szakiskolák és két harmadrészben pótolják azt, amit növénydeikeiknek tanulniok kellett és lehetett volna 15 éves korukig. De erre a pótlásra szükségük van azon egyszerű oknál fogva, mert mi nagyon bőkezűek vagyunk a gyermek életével. A népiskola negyedik évét elvesztegeti, hogy készüljön a középiszkolába; a középiskola első évét elveszti, hogy ismétlje azt, amit tanulnia kellett volna a népiskolában. Két teljes évet elveszünk így a gyermek fejlődéséből, amit elkerülhetnénk, ha a népiskolákban folytatnók becsületesen a nevelést, ha a negyedik osztályban nem készítenénk elő a gimnáziumra. A gimnáziumnak viszont talán alább kellene bővíteni cursusát, hogy kötelességének megfelelhessen, mert az ismétlések miatt ott is összehalmozódás van. Nem kellene ismételtetni a polgári iskolák első évében sem, ha folytatnók a tanítást a népiskola körében s befejeznók okszerűen mindenki műveltségét a 15. éves koráig. Ezután jönne a tulajdonképeni szaknevelés azok számára, akiknek vagyoni állása, szüleinek műveltsége megengedi, hogy kereskedésbe, iparba, gazdaságba csak akkor lépjenek, mikor közös alapműveltségük be van fejezve.

Nagyon könnyű már most elgondolni azoknak a szegényeknek a sorsát is, akik ez út számára nem eléggé tehetősek. Természetesen ilyen nagy város fenntartat kellő számban hat osztályos népiskolát is azok számára, akik bizony már kénytelenek 12. éves korukban gyermekeik segítségét igénybe venni. Ezek számára aztán átalakítja az ismétlő-iskolákat továbbképző iskolákká, amelyekre nézve csak azt kell megjegyezni, hogy valóban legnagyobb feladatuk a közművelődés anyagát el nem hanyagolni és nem is annyira az illető szakszerű ismeretet adni, amely ezen korban sokkal jobban megszerezhető tapasztalati tanítás útján, alkalmas műhelyekben, vagy künn a mezőn, mint az iskola falai közt; ebben a továbbképzésben ugyanis főképen azokat a művelődési elemeket nem szabad elhanyagolni, amelyekről a gyermek erkölcsi felfogása és értelmessége függ.

Európában egy nagy országban igen sokat beszélnek mai nap arról, hogy az iskoláknak kötelessége volna erkölcs és állam, valamint a nemzeti közösség érdekében az ifjúságot felvilágosítani és biztosítani pl. a socialistikus és másféle tévtanok ellen. De tévtanok ellen nincsen más óvszer, mint oly becsületes nevelés és oktatás, mely az embert megtanítja a műveltség áldásainak méltatására. Ha mi azonban csak 12 éves koráig tanítjuk a gyermeket, aztán pedig az ismétlőiskolában, az ipar-kereskedő-tanonciskolában csak számolni tanítjuk, vagy legfeljebb fogalmazni egy pár számlát, levelet, – az emberi élet, az erkölcs és vallás kérdéseiről, a nemzeti közösség és műveltség áldásairól pedig mennél kevesebbet szólunk, legfeljebb szakadozott olvasmányok alakjában, akkor ne csodálkozzunk azon, ha az írni-olvasni, számítani tudó ember végtére belekerül félig művelt agitátorok kezébe és ha már az ismétlő-iskolai tanuló is a maga könyve mellett, de mohóbb érdeklődéssel olvassa a műhelyben elterjedt socialis lapokat és felvilágosításokat. Csak becsületes erkölcsi nevelés, amely nem merő általános morált tanít, hanem a műveltség elemeinek, irodalomnak, történeti életnek és a vele összefüggő nagy eszméknek méltatására tanítja a gyermeket: ez menthet meg bennünket a modern világ nagy válságában!

Igy tehát szükséges a hat osztályú népiskola Budapesten is mindenképen azok számára, akik korán rászorulnak gyermekeik munkásságára, aztán a továbbképző, azaz alsóbb ipari, kereskedelmi vagy másféle ily szakiskola, de nagy súlyt fektetve ebben a közművelődés elemeire. A város nagy polgárságának azonban csak teljes, kilencz éves tanfolyamú népiskola szolgálhat igaz, megfelelő művelődésére. Ennek még csak adminisztrációjára nézve akarok egyetmást megjegyezni, – mert hát az ily mellékes megjegyzés sem vész olykor kárba – hogy szeretném, ha maga a nevelés bensősége érdekében egy kis megosztás történne minden teljes intézetben annyiban, amennyiben ugyan egy közös igazgatás egy felügyelet alatt állana, mely felelős az egésznek szelleméért, de alatta mégis három-három osztály képezne egy-egy sajátos kis kört, melyben egy-egy vezető-tanító, vagy aligazgató – amint akarják nevezni – volna felelős a benne élő szellemért.

Az is meg volna még fontolandó, hogy a városi tanítói kar, melynek meg kell felelnie az elébe kitűzött feladatnak, mi-

ként alakulna. Magától érthető, hogy nagy része az elemi tanítóképzőből kerülne ki, de azonfelül gondoskodni kellene a továbbképzésükről. A város az ő derék munkásainak, akik csak azért lettek néptanítók, mert nekik szintén már talán 18-20 éves korukban kellett munkába lépniök és szerezniök, adjon módot erre a továbbképzésre. Budapesten, ahol annyi a főiskola, könnyű lesz oly intézkedést tenni, hogy ezek közreműködésével a továbbképzés rendszeresen, az iskola nagy feladatainak megfelelőleg történjék. Maga a város tanári kara pedig összes iskolában csak egy nagy testületet alkotna több fokozattal, melyben az egyesek épűgy emelkedhetnek, mint a katona emelkedik vizsgálat alapján lassan-lassan magasabbra.

S ez a testület – azt hiszem – most első ízben könnyen megalakítható, az egyöntetű kilencz éves népiskola szervezésénél, a polgári iskolák beolvasztásával a népiskolák körébe. Nem tartom feladatomnak erről hosszasan beszélni, de kötelességemnek tartom újra kiemelni, hogy az a mozgalom, mely a polgári iskolát most még inkább középiskolává akarja tenni, véleményem szerint a nemzeti művelődés bonyodalmaikat csak nagyobbítaná. Már elég gondunk van nekünk a gimnázium és reáliskola jogosultságának megkülönböztetésével; ennek a nehézségnek fokozása paedagogiai munkánk világos, egyszerű alakulását csak megrontaná.

Íme, uraim, ez tehát személyes meggyőződésem a népiszkolai tanrend kérdésében. Azt hiszem, nem várták Önök, hogy részletesebben, tárgyakra, óratervekre, módszerre és egyéb vele összefüggő kérdésekre is véleményt fogok mondani. Már megjegyeztem, ez sokkal praktikusabb és hosszabb tanulmányt követelne, semhogy azt egy előadás keretében ki lehetne fejteni. Erre pedig én részint időm, részint tapasztalataim fogyatékosága miatt nem vállalkozhatom. De amit elmondtam, talán olyasminek tekinthető, ami felett gondolkodni, elmélkedni legalább érdemes. Ha azonfelül valóban hozzájárulhat Budapest városa iskolaügyének jobb alakulásához, akkor ez a nap egyike nagy örömnapjaimnak. Én nem vagyok olyan ember, aki könnyen vállalkozik valamire, aminek végrehajtása már nem egészen tőle függ; nem igen avatkozom se városnak, se országnak ügyeibe, csak akkor, mikor egyenest kérnek: tégy valamit! Iga-

zán kissé aggódtam is, hogy magát ezt az előadást megtartsam, mert hát nem ígérhetem meg egyhamar, hogy ez előadáson túl evvel a bonyadalmas kérdéssel még részleteiben is tovább foglalkozhassam. De ha mégis engedtem felszólításuknak, remélem, hogy jóakaró hallgatóim voltak és nem hiába szólottam.

Utóirat. Tizenöt éve, hogy e fejtegetés elhangzott; a főváros oktatásügyének elvi szervezetlensége azonban épen nem javult. Népiskolái, valamint polgári iskolái mind mai napig csonka intézetek, s mint ilyenek nemcsak a törvény világos parancsainak nem tesznek eleget, de egyáltalán gazdasági és nevelési tekintetben sem felelnek meg a városi népesség lelki szükségleteinek. Világosan mutatják a szervezeti fogyatkozást a legújabb statisztikai közlések (Budapest székesfőváros iskolai hatóságai és intézetei az 1910-11. iskolai évben.) – Van a főváros 101 elemi iskolájában 1370 osztály, 57.197 tanuló a következő megoszlással: I. oszt. 298, 12.735 tanuló; II. oszt. 304, 12.431 t., III. oszt. 304, 12.796 t., IV. oszt. 273, 11.710 t., V. oszt. 117, 4425 t., VI. oszt. 74, 2210 t. – Nyilván a népiskolák ma is a tanulók nagy többségére nézve csak előkészítők a középfokú intézetek számára. – A 16 fiú polgári iskolában pedig van 151 osztály, 7.150 tanuló a következő megoszlással: I. oszt. 48, 2278 t., II. oszt. 40, 2003 t., III. oszt. 36, 1,557 t., IV. oszt. 31, 1260 t., V. oszt. 1, 45 t., VI. oszt. 1, 7 tanuló. Ez intézetek csonka kifejlése a városi iskolázásnak talán legnagyobb bűne, mert főleg ennek a szempontjából került a polgári iskola, Csengeri Antal pártfőgása alatt, népoktatási törvényünkbe. Igen szomorú dolog aztán az ily adatok mellett, hogy éppen a főváros tanítósa kardoskodik hevesen egyrészt a mindennapos iskolázásnak nyolcz évre való kiterjesztése, másrészt a polgári iskolák hét éves tanfolyamú középiskolává alakítása érdekében, nyilván inkább a tanítósa tiszt, személyes ügyét nézve, semmint az egyetemes népműveltség szükségleteit és a tudományos belátást követve.

IV.

A KÖZÉPISKOLA TANULMÁNYI RENDJE.

A középiskola tanulmányi rendje tekintettel hazánkra.¹

Igen tisztelt szakosztály! Legelőbb is hálás köszönetet mondok az előkészítőbizottságnak a megtisztelő bizalomért, hogy a középiskola legfontosabb kérdése tárgyalásánál a bevezető előadói tisztet reám bízta; talán szabad ebben némi helyeslést is látni annak a paedagogiai felfogásnak, a mely az utolsó két évtizedben középiskoláinkban érvényesült. Most a milleniumi ünnepek bőséges alkalmat nyújtottak minden téren a múlt és jelen összevetésére, s maguk a tanügyi férfiak felhasználták is az alkalmat, hogy visszapillantsanak oktatásügyünk múltjára; talán nem szerénytelenség részünkről, a mai nemzedék részéről, ha e visszapillantás nemcsak megnyugvással, de némi önértéssel is tölthet el. Egy tekintetben kétségtelen, szembeötlő ugyanis a haladás, mert soha Magyarországon a középiskola ügye annyira egységes nem volt, mint jelenben; köszönhetjük ezt egyrészt a törvényes intézkedéseknek, de másrészt annak is, hogy törekedtünk a tanulmányi ügyek rendezésében is megfelelni annak a kötelességnek, melyet reánk hazánk jelenlegi állapota, műveltségi viszonyai róttak.

A múlt időkre nézve elég azt a tényállást kiemelni, hogy minden előbbi kísérletek Magyarország középiskolai ügyének szervezésére, bármilyen nagy lehetett is az érdemük a hazai oktatásügy szempontjából a maguk korában mégis, mindig

¹) A II. országos és egyetemes tanügyi kongressus középiskolai szakosztályában 1896. jun. 4. tartott előadás.

elmaradtak volt attól, a mit Európában abban az időben a közoktatás terén, a középiskola szervezése körül a műveltebb népek nemcsak czélul tűztek ki maguk elé, hanem el is értek.

E tekintetben csak a két Ratiót kell figyelembe venni. Nem kívánom bírálat tárgyává tenni egyiket sem. El kell ismernünk, hogy a hazai állapotokhoz képest nemcsak koncepcziójuk, hanem részleteik vagy a kivitel tekintetében is nagy haladást tanúsítottak, de abból a szempontból ítélve, hogy megfeleltek-e azoknak a műveltségi közetelményeknek, melyek akkor szerte hangzottak Európában, sőt visszhangra találtak hazánkban is: azt kell mondanunk, hogy a jogos igényeknek mögötte maradtak. A mi mai szervezetünk e tekintetből megállta a próbát; középiskolai ügyünk egy hatalmas lépéssel valóban olyan képet nyert, hogy úgy tendenciáiban mint a részletek megállapításában mellé sorakozhatik mindazok mellé, a miket most Európa-szerte a középiskolai ügyek terén kívánatosnak tartanak és megvalósítani törekednek.

Mindez azonban nem a tanterv érdeme, hanem érdeme a nemzeti művelődés haladásának. A tanterv nem tett egyebet, mint hogy értékesítette és iparkodott érvényt szerezni mindannak, a mi az utolsó században a nemzeti műveltség terén, különösen politikai életének kifejtésében, de még inkább irodalmában létesült. Belevitte az iskolába, vagy iparkodott belevinni mindazt, a mit a nemzeti szellem teremtett és e tekintetben kötelességét teljesítette.

Az a meggyőződésem t. Uraim, hogy elérkezett az az idő, hogy bizonyos megállapodottság kapjon helyet középiskoláink fejlesztésében; s ez a meggyőződés, örömmel konstatálhatjuk, kifejezést is lelt mindazokban a jelentésekben, melyek újabb időben iskolaügyünk múltját is tekintve, a jelen állapotokat rajzolják.

Ma már csak az lehet a feladatunk, hogy ami czélul van kitűzve tanulmányi rendünkben, utasításainkban, annak megvalósításához az alkalmas eszközöket is megteremtsük, a melyeknek még hiányában vagyunk; nem pedig hogy felbolygatva ezt a rendet, mely általános érvényt tudott magának kivívni, megint kezdjünk építeni ott, a hol a sok kezdés, kísérletezés már annyit ártott.

Előadásomnak tulajdonképen az a célja tehát, hogy ezen meggyőződésemet igazoljam s kimutassam, hogy mindazok a paedagogiai elvek, a melyek tekintetbe vehetők művelődésünk jelen állapotában, a tudomány mai felfogása szerint már kifezést nyertek tanterveinkben s csupán csak az van hátra, hogy pontos utánjárással, a kormánynak igen figyelmes részvételével, de még inkább a tanároknak lelkiismeretes munkásságával, nem az iskolai munkásságot értem, hanem tevékenységet a segédeszközök előteremtésében, azon elvek megvalósítását lehetővé tegyük. Ily értelemben szól első tétel: „Középiskoláink fennálló tanrendje csupán tudatos továbbfejlesztést kíván, korántsem átalakítást.”

Mi tulajdonképen most Európaszerte, de különösen a mi viszonyaink között, melyeket nem szabad szem elől tévesztelnünk, a középiskola hivatása? Sokan az általános műveltség kifejtését tartják feladatának.

Én úgy tekintem a középiskolát, mint a közműveltség szolgálatában álló intézményt. A kifejezések különbsége mögött elvi különbség rejlik. A kik általános műveltségről szóltak, azok alatta rendszerint nem értettek mást, mint bizonyos szellemi erők, képességek kifejtését, a gondolkodás és érzelem bizonyos alakja előteremtését. Iparkodtak azután kimutatni, a mi könnyen volt kimutatható, hogy azok a hagyományos tárgyak is, a melyek egész más szempontból kaptak helyet az iskolában, vagy oly tárgyak, melyekről a mai kor szükséglete szerint kívánatosnak tartották, hogy helyet nyerjenek benne, mind egyaránt alkalmasak a lelki képességek, erők kifejtésére. Mikor mi a közművelődést tűzzük ki célul, akkor azon állásponttal szemben nagy súlyt fektetünk arra, hogy csak az, a mi tartalmilag nemes, becses és mindaz, a mi első sorban kell, hogy éljen a nemzet tudatában, az foglaljon helyet a középiskolában; a középiskola ezen kincsünknek legyen őrzője és ne hagyja el egyikét sem értékes hagyományainknak.

Nem hiszszük, hogy a középiskola megfelel feladatának akkor, hogy ha csupán eszes, gondolkodni képes, tanulni kész embereket nevel, hanem azt kívánjuk, hogy lelkük megteljék helyes gondolatokkal már a középiskola folyamán, megteljék nemes érzelmekkel; szóval fontosnak tartjuk, hogy a műveit ember ne csak képes legyen, mint mondani szokták, gondolkodni,

hanem tudja azt is, hogy gondolatait mire érdemes fordítani és követeljük, hogy a gondolatok, amelyekkel el kell telnie, elsősorban olyanok legyenek, aminők már megállapodtak, élő tényezők nemzetünk köztudatában, vagy amikről meg lehet állapítani, hogy helyet kell foglalniuk benne.

Egyáltalában, ha az iskola tananyagát elvi szempontokból tagolni és méltatni kívánjuk, akkor három sajátosságos elemet kell megkülönböztetni benne. Vagy ismereteket közlünk, növekedünk tapasztalatát, érdekkörét bővítjük; vagy ügyességeket fejlesztünk; vagy bizonyos általános fogalmakat, elméleteket fejtegetünk. Hosszabb taglalás helyett talán legjobban felvilágosítom a három elemet azzal, ha magára, nem csupán a mi iskolánk történetében, hanem egyáltalában a nevelés történetében mutatkozó némely jelenségre rámutatok.

Nincs érdekesebb, tanulságosabb látvány, mint tekintetbe venni pl. az ó-kor művelődésének fejlődését és megfigyelni azt, hogy az a tartalmas nagy műveltség, melyet kénytelen mindenki elismerni Athen fénykorában, hogyan sorvad lassanként, hogy veszi el tartalmát, nemes érdekeinek tárgyát, hogy később csak virtuozításra törekvő műveltség, végtére hogy sorvad még jobban össze azon silány kompendiumokra, amelyeket a trivium, és quadrivium kompendiumai alakjában átvett a középkor. És ép oly tanulságos viszont, miként módosol az iskola tananyaga visszafelé az európai műveltség haladásában. A száraz kompendium-tanulmány helyébe, melyen századokig rágódott az európai emberiség, a renaissance ismét az egyéni virtuozitást teszi a műveltség kritériumává; abban látja az iskola feladatát, hogy bizonyos ügyességeket kifejtsen. Majd pedig mikor az újabb kor népei maguk is tartalmas műveltségre tesznek szert, különösen akkor ébred fel bennük az a paedagogiai törekvés, a mely csak korunkban nyilvánul élénkebben, hogy ennek a tartalomnak biztosítására nincs alkalmasabb tér, mint épen az iskola és az iskolának így jut feladatául, hogy annak, a mit a nemzet teremtett, állandóságot biztosítson azzal, hogy átplántálja a jövő nemzedék lelkébe.

Ez a történeti háttér, úgy hiszem, kellő világításba helyezi második tétel követeléseit, hogy főképen mily irányban fejlesztendő középoktatásunk tanulmányi rendje: „A közműveltségnek állván szolgálatában, nem a szakszerű készülségnek,

a középiskola első sorban a műveltség tartalmi elemeire köteles súlyt helyezni: az irodalom széleskörű ismertetésére, a társadalmi és gazdasági élet sokágú feladatainak méltatására, másodszorban áll mindennemű készség és ügyesség megszerzése és csak végül, épen múlhatatlan elemeiben, az elméleti tájékozódás. E szempontok érvényesültek már némiképen fennálló tantervünkben is, de gyakorlatban a szükséges segédeszközök híjában, még távol állunk teljes érvényesítéstüktől. Mindnyájan érezzük, hogy a nyelvtanítás terén ma már irodalmat kell tanítanunk s nemcsak irodalmi elméletet; nemes gondolkodást kell ápolni az ifjú lélekben s nemcsak bizonyos szóbeli készséget és ügyességet. Tantervünk követeléseivel ennek a hatása leginkább látszik, mert a magyar irodalomtörténeti tanulmányterén annak munkásai segítették az iskolát és teremtettek számára megfelelő eszközöket. De mennyi még itt is a tennivaló; Mily kincsek rejlenek még irodalmunkban, melyek tulajdonképp felhasználhatatlanul vannak. Csak tán az alsóbb osztályok rendelkeznek az eszközökkel, a felsőbb osztályok nagyjából nélkülözik a legszükségesebbet is. Ki fogja számukra megszerkeszteni azt a szónoki gyűjteményt, amely a gyermek lelke elé oda fogja állítani a nemzeti szónoklat valóságos remekeit, szeme elé fogja állítani ifjúságunknak harczainkat a magyar nyelv joga érdekében, vagy a szabadság, szólásszabadság és vallásszabadság körül folyt küzdelmeinket és végtére azokat a harczokat, melyek megteremtették az új magyar modern államot. Az erkölcsi irodalom (van ilyen is irodalmunk múltjában, bár igenis el van hanyagolva manap) még szintén hiányzik az iskola eszközei között. Mikor oly erkölcsi írója van egy népnek, mint Széchenyi István, kinek minden munkásságában erős erkölcsi felbuzdulás, tisztult nemes meggyőződés rejlik, s ezt használatlanul hagyja ifjúsága nevelésében, akkor az az iskola nem felel meg feladatának. Történettudósainknak is segíteni kellene az iskolát abban, hogy a történelem tanítása ne legyen pusztán az események felsorolása, hanem valóban megismertesse a nemzeti intézményekkel, társadalmi állapotokkal, megértesse az ifjúsággal a társas élet erkölcsi nagy eszméit és azokat a válságokat, melyeken egyáltalában keresztül ment köz és magán életünk. Még a természettudományok tanításának is ebben az irányban kell átalakulnia tökéletesen. Nem a matematikai formális mű-

veltség az, ami a nemzeti élet számára rendkívül fontos, erre szükségük lehet azoknak, a kik matematikusok lesznek; sem a fizikai gondolkozásnak előkészítése az, ami az iskola feladata: hanem egyrészt magának a természet tényeinek igaz ismeretét kell ezeknek a tárgyaknak feladatukul tekinteni és a matematikát csak eszköznek, hogy a természeti szemlélet és felfogás biztosabb, határozottabb legyen, másrészt felvilágosítani kell azt az igazi munkát, mikép hódította meg az ember a természetet, mikor és hogyan lett a természet ura. Valóban, a matematika és a fizika nagy mesterei erkölcsi buzgalommal mindenha a természet feletti uralmát akarták emelni az embernek akkor, mikor tételeiket felállították, s nem tekintették soha feladatukat formalisztikus, scholasztikus játéknakj

Második tétellemmel a tanulmányi rend általános elvi megvitatását befejezettnek vehetnem; amit még hozzáfűzök tétellemben, csak azért történik, hogy állást foglalhassunk két oly követeléssel szemben, mely egy idő óta, úgy látszik, dominál közvéleményünkben, valahányszor középiskoláink felé fordul figyelme. Az egyik azt hangoztatja, hogy a művelődés nemzeti elemeit az iskolában kellő mértékben érvényesítsük. Én e követeléssel úgy vagyok, hogy oly axiómának veszem, melyet minden tanügyi megállapodásban alapul kell fogadnunk. De hozzá teszem, hogy ez a kívánság magyar földön nemcsak a mi körünkben, hanem mindenkor a körülményekhez képest inkább teljesült, mint akárhol egyebütt, hogy még a régi tantervekben is, melyek a latínyelvű iskolákban fennállottak, megnyilatkozott az a meggyőződés, hogy az iskola szolgáljon a nemzetnek.

Csak két tekintetben van a nemzeti szónak a múlt század óta valami sajátos értelme. Az iskola mindig a közélet szolgálatában állott, azokat a szükségleteket akarta szolgálni, a melyeket a kor legjobbjai átéreztek. Midőn a múlt században az akkori iskolával ellentétben először hangoztatták a nemzeti iskola eszméjét, nem csupán nálunk, de Európaszerte, akkor e kívánalomnak az volt az értelme, hogy az iskola ne legyen csupán a nemzet egy osztályának iskolája, hanem egyrészt nyitva álljon a nemzet minden osztályának s másrészt tartalmilag is kielégítse a nemzet egészét, a közművelődés minden ágára kiterjedjék. Ez fontos követelmény volt, mert a gymnasium akkor csak bizonyos társadalmi köröknek volt a nevelő-intézete, csak

bizonyos társadalmi feladatokat tartott szem előtt és a nemzet sokoldalú munkásságát ritkán részesítette figyelemben.

A mi iskoláink mai nap ily értelemben mindenesetre nemzetiek, mert nem szabad lenni a nemzeti munkásság egy ágának sem, a mely iránt érdeklődést ne fejleszsenek növendékeikben; a középiskola e tekintetben a másnemű iskoláktól, melyek szűkebb körben hasonló feladatot akarnak teljesíteni, csak annyiban különbözik, hogy teljesebb mértékben veszi fel tanulmányi körébe a nemzeti szellem minden nyilatkozatát, mint a többi, mert éppen egyik elemét sem akarja elhanyagolni annak, a mi valaha a nemzeti élet fejlődésében hatékony tényezőnek bizonyult. S abban a tekintetben sem különbözik másnemű köznevelő intézetektől a középiskola, hogy ha már többé nemcsak egy osztálynak iskolája, hanem a mai élet minden ágát figyelemmel kísérve, a nemzet egészének áll szolgálatában, hogy akkor nyitva áll mindenkinek, ki szélesebbkörű, magasabb műveltségre törekszik s módja, alkalma, tehetsége is van hozzá.

Azonban a nemzeti eszmék ezen egyetemes értelmén kívül, mely minden osztálykülönbséggel, minden rendi és felekezeti különválással szemben a népelet egységét törekszik érvényre juttatni, a jelen század folytán egy más felfogás is lépett előtérbe. Ez a gondolkodásnak és érzületnek bizonyos sajátosságaira utal, melyek az emberiség egyes ágait jellemzetesen megkülönböztetik egymástól; s ezen nemzeti vonásoknak figyelembevételét, megőrzését és fejlesztését sürgeti köz- és magánéletben egyaránt, tehát különösen a nevelésben is. Bizonyára jogos egy követelés! Meggyőződésünk, hogy teljesülésén alapul nemzetünk önállósága, talán állami létünk függetlensége is. Azonban fontos ezen szempont érvényesítésében két tényt szorgosan figyelembe venni. Először is, hogy az a sajátos egyéni vonás, mely az egyik nemzetet megkülönbözteti a másiktól, korántsem valami kész, adott, a nép történetében mindjárt eleitől fellépő tulajdonság, hanem fejlődés eredménye; a nép történetének, még pedig nem is befejezett, hanem folyton megújuló történetének az eredménye, szünetlen erkölcsi munkásságnak a gyümölcse. Másodszor pedig, hogy ez egyéni sajátossága talán meg sem alakul, mindenesetre ki nem fejlődhetik, ha a nép valamiként izolálódik az emberi nem munkásságától és fejlődésétől. Mert az igazi nemzeti egyéniség tulajdonképen csak abban áll, hogy

az emberiség elé tűzött nagy feladatokat valamelyik nép bizonyos időben, az adott körülmények közt klasszikus módon oldja meg, úgy hogy a többi nép ő benne látja az emberiség egyik irányának kifejezését. Senki sem értette ezt jobban s érezte át inkább, mint nemzeti életünk nagy ébresztője, Széchenyi István, midőn úgy fejezte ki élete feladatát, hogy nemzetünknek még csak rejlő és ernyedetlen munkássággal kifejlesztendő nemes vonásait az emberiség számára óhajtja megmenteni. S az ő hirdetésén, az ő példáján okulhatunk mindnyájan; megtanulhatjuk életéből és hatásából, hogy nem szabad elzárkóznunk semmi elől, a mi nevelőleg hathat nemzeti életünkre, mert nem valami különös, eltérő módját az emberi életnek kell megörzenünk, hanem részt vennünk az emberiség közös munkájában, nagy feladatait magunkra vállalunk és megoldanunk önállóan, saját erőnkől helyesen és példásan.

Valóban komoly elmélyedéssel pillantva népünk eddigi fejlődésére, nem tekinthetjük ezt egyébnek, mint készülődésnek igazi nemzeti élet alakításához. A magyar ember eddigelé tulajdonképpen még csak más nemzetek iskoláit járta, készült hozzá, hogy a népek sorában helyet foglalva, maga is hozzájáruljon nemünk történeti, erkölcsi nagy feladatainak megoldásához. Majd csak akkor, ha azt mondják a többi nemzetek, hogy ime a művelődés ez irányában a magyar segített bennünket, úgy mint más kérdések megfejtésében segített a görög, az angol, a francia, akkor lesz a magyarság egyénisége valósággá. Nagy Isten-áldása kell hozzá és sok nemzedéknek, számos egyénnek lelkesedése és buzgósága.

Erre az ifjúságot előkészíteni: ez a mi feladatunk; ezért mindent helyesen mérlegelve és semmit el nem hanyagolva abból, a mit őseink ez irányban végeztek, gondos figyelembe kell vennünk más nemzetek munkásságának termékeit is, főképp hogy közös értelemmel, közös alapon nemzetünk is szorgalmas munkása legyen s amennyire tőlünk telik, vezetője is lehessen az emberiség haladásának.

Ily elmélkedések alapján mondja harmadik tétel: „Magától érthető napjainkban a műveltség nemzeti elemeinek ápolása, de éppen nemzeti életünk fejlődésének zárná el útját, ha az oktatás oly elemeket mellőzne vagy kellenél túl megszorítana,

melyek eddigelé az emberiség és így nemzetünk műveltségének is egységes alapul szolgáltak.”

A másik kérdés, mely évek óta mozgalomban tartja tanügyi köreinket, az egységes középiskola kérdése. A legnyomatékosabb érvelés, mely amellet szól, hogy középiskolai oktató-sunk egységes legyen, az, hogy ekként egységesebbé válhat a köztudat, nagyobb a közösség, a solidaritás érzete, miinek ápolására nagy szükség van a nemzeti egyéniség fenntartásában. Csakhogy itt is megszorítást és helyes megkülönböztetést kell tenni. Már Aristoteles figyelmeztetett arra, hogy nem szabad összetéveszteni az egységet az egyformasággal, hogy még az életben sem azok a lények állják meg legjobban a harezot, amelyeknek egyszerű a szervezetök, hanem azok, amelyekben a szervek gazdagsága és változatossága mellett megvan a kapcsolat és összefüggés. Az élet fenntartására szükséges működések szerint megoszló szervek összehatásán alapul az életrevaló egység. Ily értelemben méltánylandó az oktatás és általán a közművelődés egységére irányult törekvés is. Hogy hányféle az iskola, hányféle a művelődési eszköz valamely nép körében, az tulajdunkép műveltségének gazdagságától függ; s mivel a műveltsége fejlődő valami, mindig meglátszik e fejlődés hullámozása iskoláinak alakulásán és széíágazásain. Európában mai nap mindenütt, Németországban, Franciaországban, Angliában, az iskolaügyben s különösen a középoktatás terén igen tarka változatosságot találunk. Arra vall ez, hogy a közéletben ma nagy forrongás van; az egész nemzeti élet, az egyes néposztályok viszonya, jogköre is nagy átalakuláson megy keresztül. Amikor még csak egy-egy néposztály, nemesség vagy papság volt nem csupán vezetője a népnek, hanem majdnm egyedül a nemzetnek és művelődésének a képviselője is, akkor igenis lehetett szólni, hogy mindenki számára, aki oktatásra szorul, csak egy iskola, egységes tanfolyam legyen; az uralkodó néposztály művelődési szükségletei lehettek az iskola berendezésében irányadók; a többi, ha ugyan művelődni vágyódott, fölkereste ideig-óráig az iskolát, megelégedett ama műveltségnek használható hulladékaival. De ma, midőn arról van szó, hogy az egész nemzetnek sokféle elágazásában egyaránt műveljük értelmiségét s növeljük erkölcsi erejét, nyilvánvaló, hogy a szükséglet kielégítésére nem vezethet egy út, hogy tehát többféle iskola szükséges.

Csakhogy midőn az élet különböző szükségleteinek engedünk, soha sem szabad megfedkezünk a nemzeti élet egységéről. Ezt azonban az oktatás útján, a művelődés terén csak úgy biztosíthatjuk, ha igazán komoly paedagogiai elmélkedéssel pontosan megállapíthatjuk, mi mindaz, minő tananyagkészlet, amiről biztosan mondhatjuk, hogy nélküle társadalmunk jelen állapotában magyar műveltség nem képzelhető. Ezeknek a művelődési elemeknek aztán nem szabad hiányozniok semmiféle intézetből sem, helyet kell szerezni számukra egyformán minden iskolában, hozzáférhetővé tenni népünk minden gyermekének.

Sok még a tennivaló ez irányban tanügyi szervezetünkben. Szíve fáj az embernek, hogy ebben a hazában milyen csekély a gondoskodás, hogy a nép minden rétegében bizonyos fokú közértelem, határozott nemes közérzület elterjedjen. Ép magyar vidékeken azon túl, amit a népiskola nyújt, alig van eszközünk hozzá; pedig ki tarthatja azt lehetőnek, hogy 12 éves koráig úgy készíthessük elő a gyermeket, hogy érdeklődéssel részt is vehessen a nemzeti életben, értelemmel élvezhesse irodalmunk remekait s figyelemmel kísérhesse társadalmunk küzdelmeit? Gondoskodnunk kell tehát a népnevelés kifejtéséről, akár továbbképző tanfolyamok, akár megfelelő szakiskolák útján, vagy bármi más módon, hogy biztosítsuk az egész nép részvétét nemzeti érdekeink védelmében és fejlesztésében.

A tanintézetek sorában a gimnázium csak mintát nyújt arra nézve, mi volna az illető tárgyakban elérendő a nemzeti közműveltség terén; de abban, ami azonfelül még szükséges gazdasági életünk, iparunk és kereskedelmünk, de még tudományosságunk kellő alakulása tekintetéből is, nagy szabadságot, sok eltérést kell engedni, s nem szabad elzárkózni a nemzeti lét gazdagodása elől. Ép a középosztálynak, a városi polgári elemeknek igen eltérő a művelődési szükséglete; a nevelésükre szánt intézetekben, tehát ép azokban, amelyek vagy 18 éves koráig nevelik az ifjút, megfelelőleg a nemzeti műveltség követte középpont körül igen változatos tananyag csoportosítandó.

Azonban e helyt csakis a mai két iskolát, a gimnáziumot és reáliskolát értem a középiskola alatt. De e kettőnek eltérő alakulása is, bár ez utóbbi csak későn és idegen hatás alatt nyert helyet, történetileg igazolható és nem egykönnyen mellőzhető. Már azóta, hogy a renaissance nyomán az európai

népek nemzeti irodalma felvirágzott és tudományosságunk új irányokat teremtett, folyik a harc a régiek és újak közt; s nem elégszik meg egy nemzet sem azzal, hogy a műveltséget kizárólag csak az egyik irányban ápolja teljes lélekkel, hanem alkalmat kíván adni rá, hogy szabadabb mozgás döntsön e kérdésben. Általán érezzük, hogy erőszakosság nélkül az egyesítés nem történhetik meg; kárát vallaná vagy az ó-kornak becsületes jóra való ismerete, amit egyhamar nem nélkülözhetünk, vagy csorbítani kellene teljes érvényesítését az újabb kor vívmányainak. A korai kényszerű döntés nem csupán az iskolára nézve volna veszélyes, mert a megalakult hagyománytól oly útra terelné, melynek végét be sem láthatjuk előre, hanem ép oly mértékben gátolhatná talán általában műveltségünknek már megindult fejlődését.

Csak röviden említem, de nem mellőzhetem, hogy meggyőződésem szerint még e két típuson belül is, oly országban, mint Magyarország, amely sokféle változatosságot tüntet fel, nemzetiségi és felekezeti tekintetben nemcsak, hanem még inkább művelődési fokozatra nézve, soknemű változata a tanulmányi rendnek ajánlatos. Ily országban valóban a haladás károsodását jelenti, ha a nevelés és művelődés egységét úgy értelmezzük, a mire adminisztrációnk nagyon hajlik, hogy mind az egynemű iskolák az országban szelvében egyformák legyenek. Eddig is ép a magyar vidékek szenvedtek az alatt, hogy nem lehetett oly tervet alkalmazniuk, mely más nemzetiségű vidéken, a nyelvi viszonyok miatt, nem volna alkalmazható. A nevelés igaz feladatait tartva szem előtt nem egyformaságra, hanem ellenkezőleg arra kell törekednünk, hogy minden iskola lehetőleg alkalmazkodjék a vidék művelődési szükségleteihez, mindenik természetesen a múlthatatlan, a nemzeti közösség követele közalapon mennél egyénibbé alakuljon. Közoktatásügyi adminisztrációnk ezt, sajnos, eddig nagyon megnehezítette, főképp azt tartva szem előtt, hogy abban a pár esetben ahol családi körülmények lakásváltoztatásra kényszerítettek, a gyermek az új helységben is megjelje azt, amit a régiben elhagyott. Minden intézkedésünk mintha csak arra akarta volna bízni az ifjúságot, hogy túlságosan hozzá ne simuljon az egyik vagy másik intézethez. Világos újabb jele az a törvényes kényszer, mely legtöbb gimnáziumunkat kötelezi, hogy a közös tanítás és nevelés nagy

akadályára a görög tanfolyam mellett mindenesetre görögptótlót is tartson fenn, még oly városban is, ahol több a középiskola s a két rendbeli szükségletnek megosztással is megfelelhettek volna.

Ezen elvi tekintetek alapján ajánlom negyedik tételemben, hogy „a középiskolai oktatás egysége csupán úgy biztosítható, ha a közművelődés körének pontos kiszabásával a különböző középiskolák főbb vonalaiban azonos tanrendet követnek, szabadságot hagyva egyébként, akár irodalmi és nyelvi, akár gazdasági és technikai irányban a kör bővítésére. Minden szélváltása azonban az egy intézetbe járó ifjúságnak már a köznevelés szempontjából is kerülendő volna.”

A tétel utolsó pontja, azt hiszem, a legközelebbi évek tapasztalatai után, melyekhez a görögptótló tanfolyam bifurkáló beékelése juttatott, bővebb indokolásra köztünk nem szorul; általában csak szegénységgel menthető, ha az ifjúságot különböző művelődési szükségletek kielégítésére nem utalhatjuk sajátos tanulmányi renddel bíró intézetekbe, hanem egyazon intézetbe összetelerljük a nevelés közösségének nagy kárára. A középfokú oktatás szabad megosztásának azonban szükségképeni következménye ötodik, utolsó tétel. Semmiféle irányt, mely eleget tesz a köznevelés ama főfeladatának, hogy a nemzeti köztudat egységét biztosítja s egyébként is megfelel értelmi fokozatát tekintve a középoktatás színvonalának, nem szabad úgy sújtani, hogy jogosultságra nézve egy más iránynyal szemben alább rendeltessék. Nem szabad előnyt adni egyik iránynak sem az egymással való versenyzésben; ez mindenképen meggátolása az egészséges fejlődésnek. Egyes tudományos körök velleitásai ebben senkit el nem téveszthetnek. Németországban pl. az egyetemi orvosi fakultások nyíltan bevallották, hogy főképen az orvosok társadalmi állása és tekintélye teszi kívánatosá, hogy csupán gimnáziumból jövő ifjak bocsátassanak e pályára. Ha az állam az ily követeléseket támogatja, akkor korántsem a közérdeket szolgálja, hanem egyenesen egy osztály kívánságának felel meg. Számos tapasztalat bizonyítja, hogy egyes tudósok vezetői lettek szaktudományuknak, bár nem gimnáziumon nevelkedtek. E körülmény meglátszott talán rajtok s általános műveltségük bizonyos hiányain, de a szakszerűség követeléseinek talán annál jobban megfelelhettek. Oly szakiskolának, mint az

egyetem, nem szabad elzárkóznia egyetlen kellőképen előkészült embertől sem, bármily irányban nyerte az illető műveltségét.

A magasabb tudományos oktatást általában úgy kell szerveznie minden népnek, hogy oda bárki, aki magasabb szakképzésre vágyódik, megtalálja az utat és módot. Az államnak pedig ami a társadalmi állásokat illeti, nem volna szabad más mértéket alkalmaznia, mint a tiszta selectió útját, úgy hogy azok, akik a vizsgálatoknak legjobban tudnak megfelelni, bármily módon is készültek, hozzá is juthassanak az illető állásokhoz. A szabad művelődés útjának üdvös megnyitása volna ez; az egyéniség igazi érvényesülése különben a közművelődés érdekében is fontos: hadd gazdagodjék műveltségünk az által, hogy különböző irányban és sokféle módon készült egyének dolgoznak épületének emelésén. Ily értelemben ajánlom ötödik tételtem: „Társadalmi vagy tanulmányi jogosultságuk tekintetében a középiskolák különböző ágai közt minden különbség megszűntetendő.”

Mélyen tisztelt szakosztály! Előadásomban pusztán elvi pontokra szorítkoztam; két jó társam vállalkozott rá, hogy kifejtse ez álláspont gyakorlati következményeit és utasítást nyújtson a legközelebbi lépésekre is, hogy miképpen volna az megvalósítható viszonyaink közt, amire én mint elérendő célra rámutatni bátorkodtam. Ajánlom tételimeket megvitatásra és esetleges elfogadásra. (L. egyébként a következő V. fejtegetést a középfokú oktatás szervezéséről.)

V.

A KÖZÉPFOKÚ OKTATÁS

**(FELSŐ NÉPISKOLA, POLGÁRI ISKOLA, GIMNÁZIUM,
REÁLISKOLA)**

SZERVEZÉSE.

A középfokú oktatás (felső népiskola, polgári iskola, gimnázium, reáliskola) szervezése.

Középfokú iskoláink, de meg általában egész közoktatási rendszerünk legsúlyosabb bajaként nagy közönségünk szegénységét és az ország közgazdasági helyzetét szokták felhozni.

Azt szokták mondani, hogy gyarmatszerű helyzetünk miatt hazánkban nincsenek közgazdasági pályák, amelyek nagyobb számú, magasabb fokú szakiskola felvirágzásának létfeltételeit megadnák. Ez oknál fogva és általában, mert nincs erős középosztályunk, amely a maga erejét a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi élet forrásaiból merítené, a legtöbben azok közül, akik nem akarják beérni azzal, hogy egyszerű földművesek, iparosok vagy kereskedők legyenek, hivatalra, különösen pedig közhivatalra törekszenek.

Ennek következtében aztán gimnáziumaink és reáliskoláink, de meg egyetemeink is oly elemekkel vannak túlszűfelve, amelyek súlya nem engedi érvényre jutni azon tudós színvonalat, amelyen ezeknek az intézeteknek hivatásuknál fogva állaniuk kellene! Ezért nem szolgálja nálunk – legalább így hallhatjuk – az egyetem a tudományt úgy, ahogy kellene; ezért nem kielégítő a középfokú tanítás eredménye és ezért van, hogy az utóbbi intézetekben a tanulmányi eredmény hiányossága miatt főleg a túlszűfoltásról szól a panasz.

Ehhez járul – amint szintén hallhatjuk – hogy a gimnázium és reáliskola, amelynek tudósképzésre való előkészítő hivatása ilyenképen elhomályosult, azt a minősítést, ami részben

vagy egészben a polgári iskolát és a középfokú szakiskolát egyenlő joggal illetné, úgyszólván, teljesen magához ragadta és így ez utóbbiak helyes fejlődése és érvényesítése meg van akasztva.

Ez okoskodás mellett azok, akiknek a sors hivatásukká tette, hogy az ország tanügyi életét irányítsák, valóban lelki emótió nélkül, úgyszólván ölbe tett kezekkel nézhetnek a bajokat, amelyeket oktatásunk egész rendszere felmutat. Hisz ilykép a bajok forrása nagy közönségünk szegénységében és az ország gyarmatszerű helyzetében rejlenek, vagyis a tanügyön kívül álló oly tényezőkben, amelyek megváltoztatása nyilván az ő hatalmi körükön kívül esik. A tanügy hivatott vezéreinek tevékenysége, ezek szerint, Prokrustes ágyába volna szorítva. Rajtuk kívül álló tényezőkön, a viszonyok mostohaságán múlnék, hogy tanügyünk és általán a nemzet szellemi művelődése nem virágozhatik kellőképp.

Czélunk e sorokban kimutatni, hogy ez okoskodás meg nem áll.

Kimutatni óhajtjuk, hogy tanügyi életünk terén a legfőbb baj oka nem az ország és a közönség gazdasági helyzetében, hanem igen nagy mértékben abban van, hogy tanügyi kormányzatunk nem alkalmazkodott az átalakult gazdasági és társadalmi viszonyokhoz s hogy a végrehajtó hatalom a szellemi kultúra intézményeinek megépítése és belső berendezése tekintetében távolról sem tette meg azt, amit e viszonyokra tekintettel tennie kellett volna. Tanügyi kormányzatunk ez irányban jelesen a tanügyi szervezetnek a társadalmi és gazdasági viszonyokhoz való alkalmazásában még azt sem tette meg, amire a fennálló törvények értelmében köteles lett volna.

Valóban csodálatos, hogy a magyar közvélemény mily csendes apathiával fogadja axiómaként kulturpolitikáink oly kijelentéseit, amelyek szerint tanügyi téren úgyszólván, minden baj forrása a tanügyi élet terén kívül fekvő viszonyokban rejlik. Mintha bizony várni lehetne azt, hogy a gazdasági élet rendje a tanügyi élethez igazodjék.

A tanügyi életnek kell a gazdasági élethez alkalmazkodnia. Természetesen, jobb és virágzóbb gazdasági helyzet mellett

virágzóbb tanügyet lehet várni. De nem áll az, hogy gazdasági helyzetünk egyáltalán kizárná a bajaink lényegén segítő tanügyi politikát.

Kétségtelen igazság, hogy tanügyi szervezkedésünk nem idomult gazdasági életünk változott rendjéhez. A kormányzat terén nem történtek meg az intézkedések arra, hogy a tanügyi szervezet gazdasági életünk rendjének megfeleljen és hogy megfelelően, ez a szervezet oly jó legyen, amily jó a fennforgó gazdasági helyzet mellett lehet.

A középiskolákról szóló 1883. évi I. t.-c. 1. §-a szerint a középiskolának, jelesül a gimnáziumnak és a reáliskolának feladata, hogy az ifjúságot magasabb általános műveltséghez juttassa és felsőbb tudományos képzésre előkészítse.

A törvény azonban e két célt nem elkülönült célokként tekintette.

A középiskolának az ifjút oly általános műveltséghez kell juttatnia, amelynél fogva az a felsőbb tudós képzésre előkészítettnek legyen tekinthető. A magasabb általános műveltség adása csak annyiban célja a középiskolának, amennyiben az a felsőbb tudósképzésre, jelesül az egyetemi főiskolákra való előkészítést jelent.

A középiskolai törvényben a felsőbb tudományos előképzésen kívül csak azért van a középiskola céljaként az általános műveltség megadása is említve, mert e törvény jelezni akarta, hogy a középiskola hivatását alkotó tudományos előképzésnek általános jellegűnek kell lennie és nem kívánatos, hogy az szakszerű legyen.

Annál is inkább természetes, hogy ezt a törvényhozó így értette, mert a középiskolai törvény meghozatalakor a megelőző népoktatási törvény másnemű – az elemi iskoláénál magasabb – műveltség megadására hivatott intézetekről már gondoskodott, a felső népiskola és polgári iskola szervezésével.

A kormányzat feladata az lett volna eszerint, hogy egyrészt a gimnáziumokat és reáliskolákat másrészt pedig a felső népiskolákat és polgári iskolákat – mindeniket a törvény által intendált sajátos feladata irányában – a gazdasági és társadalmi viszonyok tekintetbevételével párhuzamosan gondozza és fejleszse.

A régi iskola 1848-ig mind e feladatokat úgy oldotta meg, hogy a különböző szükségleteket mintegy fokozatosaknak véve, egymás fölre helyezte az összes iskolaszerveket.

Az új szükségletek, a művelődésnek szélesebb körben való elterjedése ennek ellenében azt követelték, hogy minden ily intézet a maga sajátos célja tekintetében különállva szerveztesse és az iskola rendjében egymás mellé helyezkedjék.

A régi iskola fokozatai a következők voltak:

a) A vernaculáris iskola 3 osztálya, amely a legszélesebb köröknek szolgáltatta a mindennapi élethez szükséges általános műveltséget, egyúttal előkészítője volt a grammatikai iskolának.

b) Ez, jelesül a grammatikai iskola, viszont 3, utóbb 4 osztályában egyrészt szolgáltatta a gazdasági pályákra szükséges általános képzést, másrészt pedig előkészületül szolgált a gimnáziumi osztályokra.

c) A gimnáziumi két év is még némileg az alsó közpályákra kívánatos műveltséget adta. Míg az utána következő 2, egyes, főképp protestáns intézetekben 3 filozófiai (lyceumi) évvel együtt az egyetemi tudósképzésnek volt előkészítője.

Ezzel a régi renddel szemben mai népoktatási törvényünk önállóvá tette és nemcsak középiskolai előkészítő intézetnek szánta az elemi népiskolát a maga 6 éves tanfolyamával.

Ezenfelül a grammatikai iskolák helyébe népoktatási törvényünk a felső népiskolára és a polgári iskolára bízta azt a feladatot, hogy a gazdasági élet különböző pályáin (földműves, iparos, kereskedelmi, kisebb köztisztviselő pályákon) kívánatos általános műveltséget nyújtsa anélkül, hogy azokat ismét más pályákra szükséges előkészítés munkája is terhelné és a teher ez iskolák sajátos feladatának teljesítését zavarná.

Főképpen ezen iskoláknak (jelesül a felső nép és polgári iskolának) helyes és célszerű beillesztése iskoláink rendjébe tette volna lehetségessé, hogy a tulajdonképeni középiskolák – gimnáziumok és reáliskolák – tisztán annak a célnak álljanak szolgálatába, amelyre őket az 1883. évi középiskolai törvény szervezni kívánta.

Mindez – főleg a nevezett népoktatási intézeteknek a maguk igaz céljuk szerint való kifejlesztése – a gondos tanügyi követelményeknek teljes mellőzésével elmulasztott.

Így elmulasztott mindenek előtt az, hogy egyrészt a felső népiskola és polgári iskola, másrészt pedig a gimnázium és reáliskola oly számban és arányban álltassék fel, amint ez azon intézetek hivatásának, illetőleg a különböző társadalmi osztályok szükségleteinek megfelelt volna.

Ez a szükséglet azt követelte ugyanis, hogy felső népiskolák és polgári iskolák nagyobb számban létesíttessenek, hogy ekként kellő elhelyezést találjanak ama nagyobb számú társadalmi osztályok, amelyek gyermekeiket nem is kívánják oly hosszú időn át iskoláztatni, amelyet a gimnáziumok és a reáliskolák tanfolyama igényel.

A földműves, iparos, kereskedő stb. osztályok – melyek 87%-át teszik az ország lakosságának – az iskolák állításában nem részesültek kellő tekintetben.

Van ugyanis az ország egész területén 7 (összesen hét) felső népiskola és 117 polgári iskola.

Ezekkel szemben a középiskolák (gimnáziumok és reáliskolák) száma 150 nyolcz osztályú és 48 nem teljes iskola; még pedig 125 teljes és 41 nem teljes gimnázium és csak 25 teljes és 7 nem teljes reáliskola.

Látnivaló, hogy nemcsak a felső nép- és polgári iskolák számának a középiskolákhoz való arányban, hanem még a gimnáziumoknak a reáliskolákhoz való számviszonyában is nagy az aránytalanság, tekintve a népesség foglalkozása arányát, amelynek pedig többé-kevésbé kellene, hogy e számarányok megfeleljenek.

Ezen kellelten viszonyok mellett, amiknek hátrányos hatását – amint ezt alább kifejteni fogjuk – az iskolák belső szervezeti berendezése is károsan befolyásolta, társadalmunk e különböző iskolákban nem helyezkedhetett teljesen úgy el, amint ezt szükségletei igényelték volna.

Igen sok esetben közönségünk nem küldheti oly iskolába gyermekeit, amely tulajdonképen neki való lenne, hanem küldi oly intézetbe, amilyen éppen rendelkezésére áll.*

* Az egész országban csak 26 helyen lehetséges a választás a gimnázium és a reáliskola közt, és csak 44 helyen polgári iskola és középiskola közt.

E számok fényesen illusztrálják, hogy nem áll az, mintha a nagyzás és a közhivatalokra való vágyás volna a fő oka, amiért nálunk aránylag

Ami az egyes középfokú iskolákba való tényleges elhelyezést illeti, az 1903. tanévben középiskolába járt 61.500 tanuló, még pedig 51.619 gimnáziumba, 9881 reáliskolába, polgári fiúiskolába 19.405, felső népiskolába 378.

Az egyes foglalkozási ágak pedig %-arányszámokkal véve, ekként helyezkedtek el a különböző iskolákban:

Gimnázium:	%
1. Értelmiség (szabad foglalkozások)	17.6
2. Önálló birtokos	16.9
3. Köztisztviselő	16.1
4. Önálló iparos	15.0
5. Önálló kereskedő	11.7
6. Magánzó	6.7
7. Magántisztviselő	6.1
8. Személyes szolgálatot tevő	5.1
9. Alkalmazott őstermelő	1.6
10. Iparos	1.3
11. Kereskedő	1.1
12. Katona	0.8

Reáliskola:

1. Önálló iparos	22.1
2. Önálló kereskedő	18.9
3. Köztisztviselő	10.4
4. Magántisztviselő	8.5
5. Értelmiség	8.1
6. Magánzó	7.7
7. Önálló birtokos	6.8
8. Személyes szolgálatot tevő	6.5
9. Alkalmazott iparos	4.3

oly sokan tódulnak gimnáziumba. A főök az a tény, hogy a szülőknek, a kik a mindennapi népoktatásnál magasabb műveltséget akarnak gyermekeiknek adni, másnemű, igényeiknek megfelelőbb intézet rendelkezésükre nem áll. Ezért van, hogy a gimnáziumok túlszűfoltása nálunk általában nem az egész gimnáziumra, hanem inkább csak az alsóbb osztályokra nézve fog fenn.

10. Alkalmazott kereskedő	3.7
11. Alkalmazott őstermelő	1.5
12. Katona	1.5

Polgári iskola:

1. Önálló iparos	22.4
2. Önálló kereskedő	13.8
3. Személyes szolgálatot tevő	12.9
4. Köztisztviselő	10.7
5. Önálló birtokos	10.4
6. Alkalmazott iparos	6.8
7. Értelmiség	5.3
8. Magánzó	5.1
9. Magántisztviselő	4.1
10. Alkalmazott kereskedő	4.0
11. Alkalmazott őstermelő	3.9
12. Katona	0.6

Összefoglalva ez áttekintés tanulságát, látnivaló, hogy a rendelkezésre álló intézetek célszerűtlen számaránya (és amint utóbb kifejtteni fogjuk, nem megfelelő tanulmányi rendje) mellett is az egyes társadalmi osztályok a lehetőség szerint igyekvést fejtettek ki, hogy a nekik inkább megfelelő iskolákat keressék fel.

Gimnáziumba járatják ugyanis gyermekeiket főleg az értelmiségi osztályhoz tartozók, a köztisztviselők és önálló birtokosok. Az értelmiségi osztály arányszáma gimnáziumban 17.6%, reáliskolában 8.1%, polgári iskolában 5.3%. Az önálló birtokosoké gimnáziumban 16.9%, polgári iskolában 10.4%, reáliskolában 6.8%. A köztisztviselőké gimnáziumban 16.1%, polgári iskolában 10.7%, reáliskolában 10.4%.

Reáliskolába járnak főképp az önálló iparosok, kereskedők, magántisztviselők és katonák gyermekei. Önálló kereskedők gyermekeinek arányszáma reáliskolában 18.9%, gimnáziumban 11.7%, polgári iskolában 13.8%. A magántisztviselők arányszáma reáliskolában 8.5%, gimnáziumban 6.5%, polgári iskolában 5.1%. Magánzóké reáliskolában 7.7%, gimnáziumban

6.7%, polgári iskolában 5.1%. Katonáké reáliskolában 1.5%, gimnáziumban 0.8%, polgári iskolában 0.6%.

Végre polgári iskolába járatják gyermekeiket az önálló iparosok, a személyes szolgálatot tevők és alkalmazott iparosok, kereskedők, östermelők gyermekei. Ezeknek – jelesül, akik gyermekeiket főképp polgári iskolába küldik – arányszáma a különböző iskolákban ekképpen alakul: Önálló iparosok gyermekei polgári iskolában 22.4%, reáliskolában 22.1%, gimnáziumban 15%. A személyes szolgálatot tevőké polgári iskolában 12.9%, reáliskolában 6.5%, gimnáziumban 5.1%. Alkalmazott iparosoké polgári iskolában 6.8%, reáliskolában 4.3%, gimnáziumban 1.3%. Alkalmazott kereskedőké polgári iskolában 4%, reáliskolában 3.7%, gimnáziumban 1.1%. Alkalmazott östermelőké polgári iskolában 3.9%, reáliskolában 1.5%, gimnáziumban 1.6%.

Nyilvánvaló ezekből, hogy – amint jeleztük – a kedvezőtlen körülmények közt is minden társadalmi osztály oly iskola keretében igyekszik leginkább elhelyezést keresni gyermekei számára, ahol jövőendő pályájuknak leginkább megfelelő előkészítést várhatnak. A társadalom – a lehetőség szerint öntudatlanul is korrigálni igyekszik a hibákat, amelyeket a kormányzat elkövetett akkor, midőn a különböző nevű iskolák felállításánál nem volt tekintettel azon arányra, amelyben a népesség foglalkozási osztályai egymással szemben állanak.

A közművelődés szükségletei ugyanis azt követelnék, – amint az 1868. évi XXXVIII. t.-c. azt el is rendeli, hogy népesebb községekben mindenekelőtt felső népiskolák vagy polgári iskolák legyenek. Csak másodsorban, ahol erről a szükségletről már gondoskodás történt, van helye középiskolának, még pedig – amint ennek utóbbi indokait adjuk – ha ezek helyesen szerveztetnek, e téren is első sorban inkább reáliskolai irányúnak, mint tisztán gimnáziumnak. Ez utóbbiak jelenlegi aránytalansága épen csak oly történeti okokból ered, amelyeket behatóbb tanügyi politika nem iparkodott helyre hozni. Ugyancsak ezek a történeti vagy inkább történetes okok szerepelnek abban, hogy a különböző iskolák belső szervezetében is oly fogyatkozások vannak, amelyek majdnem lehetetlenné teszik, hogy mindennemű iskola a maga igaz céljainak szolgálatában működjék.

Mert erre, jelesül a belső szervezet megfelelő alakítására, nem csak azért van szükség – amint ezt hangoztatni szokták – hogy a gimnáziumot és a reáliskolát megszabadítsuk az intézetek hivatásával össze nem férő elemektől, hanem szükség lett volna erre – és ez a főszükség – a felsőbb tudós pályáram-törekvő, de az általános népoktatásnál magasabb műveltségre vágyó elemek megfelelőbb képzése érdekében. Az általános műveltségnek az elemi iskolán felül és a középiskolán (gimnázium, reáliskola) kívül álló intézetei kellő szervezéséről kellett volna gondoskodnunk s emellett természetesen elvül fel-állítanunk, hogy ott, ahol középfokú szakiskolára előkészítő, kolákraáltalános műveltséget adó intézet még nincs, ott gimnázium vagy reáliskola sem létesíthető.

Arról, hogy mennyire nem megfelelőleg gondoskodtunk a gimnázium és a reáliskola hivatásán kívül álló oktatás igényéről, alább részletesebben szólunk, itt csak a középiskolák elhelyezését illetőleg a fenn kimondott irányelvvel szemben annyiszor hallható állításra akarunk felelni, hogy vannak egyes közigazgatási góczpontok, különösen vannak egyes megyei székhelyek, ahol – bár nem tartoznak a nagyobb helyek közé – az ott élő köztisztviselőkre való tekintettel szükséges a főiskolákra előkészítő képzésről még akkor is gondoskodni, ha az elemnél magasabb fokú népoktatásról gondoskodva nem lenne.

Ez ellenvetésre vonatkozólag teljességgel elismerjük ugyan azt, hogy a dolgok normális rendje szerint a köztisztviselők kiválóképpen tarthatnak igényt arra, hogy a gyermekeik számára a főiskolai képzés előfeltételei megteremtessenek, de másrészt kétségtelen, hogy a jelölt kisebb helyeken az ifjúság messze túlnyomó zömének mégis csak nem gimnáziumi vagy reáliskolai, hanem polgári iskolai képzettség kell. Sokkal helyesebb tehát, ha e helyeken polgári iskola létesül, amelynek a tanulók jelölt kis részének latinnyelvű tanfolyam berendezésével mód nyújtatik, hogy a polgári iskolában gimnáziumi képzést nyerjenek, mint ha e kisszámú tanuló érdekében a polgári iskola elhagyásával gimnázium vagy reáliskola létesül, ahol ezután a tanítás színvonalát mélyen lenyomja az, hogy zsúfolva van oly tanulókkal, akik életcéljuknál fogva polgári iskolába valók, de akik polgári iskolába azért nem mehetnek, mert helyben csak gimnázium vagy reáliskola van, de polgári iskola nincs.

A kisebb vidéki helyeken levő köztisztviselők szükségletei kielégítésének e módja (vagyis a latinnyelvű tanfolyammal felruházott polgári iskola) megfelel is törvényhozásunk eredeti, intencióinak. Még pedig nemcsak azért felel meg, mert a polgári iskola 1848. előtti alakjában, jelesül a grammatikai iskolában is tanítottak latint, de megfelel azért is – és ez a főök – mert a népoktatásról szóló 1868. évi XXXVIII. t.-c. 74. § a szerint a latin nyelvnek – ahol a viszonyok igazolják – a polgári iskola rendkívüli tárgyának kellene lennie. A népoktatási törvény 76. §-a is kimondja, hogy a fiúgyermeknek számára állított polgári iskolában a tanterv úgy állapítandó meg, hogy a polgári iskola első négy tanfolyama alatt, habár kimerítőbben, ugyanazon tárgyak taníttassanak, amelyek a középtanoda (reál, gimnázium) négy alsó osztályában taníttatnak, a latin nyelv kivételével. A többi tantárgy a. tanfolyam első négy évében legfeljebb megkezdhető, de főleg a polgári iskola két utolsó évfolyamában adandó elő. E szakasz nyilván kifejezi az 1868. évi XXXVIII. t.-c. intenióit, hogy a polgári iskolának módot kell nyújtania arra, hogy a főiskolai képzésre törekvő elemeknek legalább a négy első évben azt a képzést adhassák meg, aminőnek adása tulajdonképpen a gimnáziumnak vagy a reáliskolának a feladata.

Ahelyett tehát, hogy apró helyeken, ahol polgári iskola nem volt, a gimnáziumot vagy reáliskolát támogatták, arról kellett volna a kormánynak gondoskodnia, hogy e helyeken polgári iskola létesüljön és pedig oly alakban, hogy mennél inkább alkalmasabbá váljék a törvény idézett szakaszában kifejezett hivatásának teljesítésére.

A gimnázium és a reáliskola bajain való segítség kulcsa ekként leg főképp a középfokú szakiskolákra előkészítő intézetek és általán a népoktatási intézetek körül fennforgó fogyatékoságokban van. Ha a középiskola (gimnázium és reáliskola) bajain segíteni akarunk, akkor e körben vagyis a népoktatásnak általános műveltséget adó magasabb intézetei terén kell cselekedni. Lényegileg semmi egyebet nem kell tenni, mint helyreállítani és megvalósítani azt, amire az 1848. előtti történeti tradíciók utalnak és amit főleg az 1868. évi törvényhozás tervezett.

Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. valamint középiskolai törvényünk is alapjukban jó törvények. A baj az, hogy ezeknek külö-

nősen pedig a népoktatási törvénynek igaz intencziói nincsenek végrehajtva. Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. 48. §-a a következőképpen szól: „Az elemi népiskolai oktatás két tanfolyamot foglal magában: 1. a hat évig tartó mindennapi és 2. a három évre terjedő ismétlő iskolai tanítást.” Ugyané törvénynek a felsőbb népoktatásról szóló fejezet körébe tartozó 59. §-a pedig következőképpen hangzik: „Oly falvak és városok községei, amelyek kebelökben legalább 5000 - lakost számlálnak, kötelesek felsőbb népiskolákat, vagy ha anyagi erejük engedi, polgári iskolát állítani.” A 67. §-a a törvénynek végre hozzászerzi, hogy nagyobb községek, melyeknek anyagi ereje megengedi, kötelesek felsőbb népiskola helyett polgári iskolákat állítani.

Mit akart az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk;

Mindazok általános műveltségéről akart gondoskodni, akik nem törekszenek főiskolai képzést követelő pályára. Ezt a nagy közönséget a törvény – amint a javaslatot báró Eötvös megszerkesztette – két csoportba osztotta. Az egyik a tulajdonképeni nép, amely semmiféle különleges vagy legfeljebb alsófokú szakképzettségre törekszik. Ennek számára létesítette a törvény a hat évig tartó mindennapi és a három évig tartó ismétlő iskolai oktatást. A másik csoportba tartoznak azok, akik, bár nem törekszenek főiskolai képzésre, de a gazdasági vagy közhivatali élet valamelyik ágában bizonyos különleges hivatást akarnak betölteni. Ezek általános műveltsége érdekében – mint a középfokú szakiskolák előiskoláját – létesítette a törvény a három évi tanfolyamból álló felső népiskolákat, amelyekbe a hatosztályú népiskolai tanfolyam sikeres bevégzése után lehet menni. Ily felső népiskola minden oly városban lett volna létesítendő, amely legalább 5000 lakost számlál. Ezeken és a tanítók képzésére szolgáló intézeteken kívül az Eötvös-féle népoktatási javaslat más népoktatási intézetet nem ismert. A polgári iskolák csak a javaslat országgyűlési tárgyalása során kerültek a törvénybe, Csengeri Antal javaslatára. „Nagyobb községek,” mondja a törvény idézett szakasza, „amelyek anyagi ereje megengedi, a felső népiskola helyett polgári iskolát kötelesek állítani.” A felső népiskola helyett lehetett tehát, illetőleg kellett e polgári iskolát állítani. A polgári iskola eredeti célja szerint nem egyéb, mint a felső népiskolának egy tökéletesebb kiadása.

A polgári iskolának egyébként úgy a tanerők minősítése, mint a tanczél, mint pedig az ahhoz fűzött minősítések szempontjából egynek kellene lennie a felsőbb népiskolával. Legjellemzőbb e tekintetben a tanítók minősítésére vonatkozó 103. §., amely következőképen szól:

„Akik felső népiskolai és polgári iskolai tanítói állásra akarják magukat képesíttetni, azoknak a 102. §-ban megállapított elemi iskolai tanítói vizsgán kívül a felső népiskolai vagy a polgári iskolai tantárgyakból és azok tanítási módszeréből a kormány által rendelt hatóság előtt még egy szigorlatot kell kiállaniok.” Tehát teljesen egységes minősítés a polgári és felső népiskolai tanítók számára. A tárgyak tekintetében pedig a törvény szerint (64. és 74. §§.) eltérés a felső népiskola és a polgári iskola közt tulajdonképpen csak abban volt, hogy a magyar nyelvű polgári iskolákban egy idegen nyelv (a német) is kötelező tárgyként szerepel.

Vajjon mi lett az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. intentióiból;

A népiskolát e törvény független, öncélú iskolaként tervezte. Ez önálló, öncélú iskola lett volna mindenképpel hivatva arra, hogy megvalósítást nyerjen benne az általános tankötelezettség azon ideálja, hogy az ország minden polgára lehetőleg befejezett képzést nyerjen abban, amit minden magyar állampolgár az államhoz és a társadalomhoz való viszonylata szempontjából tudni köteles.

Meg lett ez valósítva? Nem. A népiskola tanterve most hat évre van ugyan megállapítva, de azért lényegében a népiskola nem egyéb, mint ami volt a Ratio Educationis (1806.) idejében, amidőn nem volt általános tankötelezettség és a széleskörű népműveltség nem tekintetett állami érdeknek. Akkor a vernaculáris vagy másképp nationálisnak nevezett iskola a grammatikai iskolák előkészítője volt. Sajnos, amint ezt alább statisztikai adatokkal illusztráljuk, elemi iskolánk ma is még a népoktatási törvény intentiójával ellentétben nem egyéb, mint előkészítője a gimnáziumnak, reáliskolának és polgári iskolának.

Nem öncélú iskola tehát.

Felsőbb népiskola fiúk számára csak 7 van az országban s így azt lehet mondani, hogy az 1868. évi XXXVIII. t.-cz.-nek ezen iskolanemre vonatkozó rendelkezése egyáltalában nincs

megvalósítva. Vagyis olyan iskola, amelybe való lépés előfeltételét a népiskola hat évi tanfolyamának elvégzése tenné, úgy szólva nincsen az országban.

A polgári iskola ugyanis helytelenül úgy szerveztetett, hogy épügy mint a középiskola, az elemi iskola negyedik osztályából veszi fel növendékeit. Ennek, – jelesül, hogy a felső népiskola úgy szólva nem létesült és hogy a polgári iskola is a negyedik osztályból veszi fel növendékeit – természetes következménye lett, hogy az elemi iskola, népünk fő tömege műveltségének nagy hátrányára, nem tudott igazán oly önczélú, önálló intézetté kifejlődni, amint ezt az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. eredeti inteniójában tervezte.

A polgári iskola – amely, amint említettük, a törvény eredeti conceptiójában nem volt benn – mindenesetre legalább is részes e jelenségben. Részes különösen azért, mert ámbár oly intézetként tervezetett, amelynek hivatása az lett volna, hogy népesebb és vagyonosabb helyeken a felső népiskola szerepét vigye és ámbár lényegileg egy tanczélú kellett a felső népiskolával követnie, mégis szervezete nem csatlakozott úgy az elemi iskolához, mint a felső népiskola.

De miért nem létesültek felső népiskolák? Azért, mert – mint azt alább részletesebben kifejtjük – mindazt a jogosítást, ami a törvény eredeti szándéka szerint a felső népiskolát épügy megillette volna, mint a polgári iskolát, a felső népiskola nem kapta meg.

A felső népiskola helyesen úgy volt szervezendő, hogy abba az elemi iskola hat osztályának elvégzése után lehet lépni, míg a polgári iskolába, – amely az elemi iskola 5. és 6. osztályának anyagát is adni hivatott – az elemi iskola 4 osztályának elvégzése után lehet átlépni. Minthogy azonban felső népiskola alig létesült, és a középiskolák is megtartották az abszolutizmus idejében meghonosított azon rendelkezést, amely szerint a középiskolába is négy elemi osztály tanulása után veszik fel a növendékeiket, és minthogy a polgári iskola is négy elemi osztályból veszi fel növendékeit, az elemi iskola, ámbár czélja és tanterve szerint hat éves, tényleg a legtöbb helyen vagy legalább a legtöbb városi helyen csak mint négy éves iskola áll fenn s, így a tulajdonképeni népoktatás azzal a czéllal, amint ezt a törvény tervezte – mai nap, közel 40 évvel a törvény megal-

kötása után, a legtöbb helyen, vagy legalább a legtöbb városi helyen nem létezik.

Még az állami elemi népiskolák közül (1818) is az osztatlan egytanítós (812) népiskolának csak 67%-ban van meg a törvényszerű 5. és 6. osztály. A több-tanítós (1006) elemi iskolának pedig csak 88⁰/₁₀-ában. A községi iskolák (1597) közül egytanítós osztatlanban (938) csak 66%-ban van meg és a több tanítós (659) 78%-ában. A felekezeti elemi iskolák (13.293) közül az egytanítós osztatlannak (9829) 73%-ban és a többtanítósoknak (3464) 88%-ában. Általában összesen az 16.984 elemi iskola közül az egytanítós osztatlan iskolának (11.793) csak 72%-ban, vagyis 8505-ben és a több-tanítós osztott iskolának (5191) 17%-ban van 5. és 6. osztály. Általában közel 4000 iskolában nincs 5. és 6. osztály.

E kép szomorúbbnak mondható, mint ahogy a számok azt mutatják, mert kétségtelen, hogy igen sok, különösen felekezeti iskola szerepel e kimutatásban hat osztályú iskolának, holott tényleg csak négy osztályú iskolaként működik. Mily kevésbé megbízható ugyanis e tekintetben a hivatalos statisztikai kimutatás, kiténik azokból az adatokból, amely adatok Budapestről és Kecskemétről szólnak, mert a többi városok a statisztikai kimutatásokban külön nem szerepelnek, hanem csakis a megyékben elosztva.

Az adatok szerint Budapesten az 1900. évben a 157 elemi iskola közül 4 volt osztatlan és 153 osztott (több-tanítós) és mind a 4 osztatlan és 149 osztott iskolában lett volna 5. és 6. osztály; ám a következő évek statisztikája ennek ellentmond, mert eszerint 1901-ben a 179 iskola, azaz 8 osztatlan és 171 osztott iskola között csak 1 osztatlan és 58 osztott iskolában volt 5. és 6. osztály; 1902-ben ugyanannyi iskola közül pedig 2 osztatlanban és 111 osztottban lett volna 5. és 6. osztály. Hasonló eltérések mutatkoznak Kecskemét statisztikájában is. Ha már most Budapesten lehetséges, hogy az egyik évben 149, azaz majdnem minden osztott iskolában mutattassék ki 5. és 6. osztály, míg a következő évben csak 58 ily iskolában: akkor mennyivel inkább fel lehet tenni, hogy ahol kevesebb az ellenőrzés, mennyire megbízhatatlanok az adatok, amelyek az egyes iskoláknál az 5. és 6. osztály fennállását tanúsítják. Hisz az 5.

és 6. osztály számára népoktatási tankönyv-irodalom is úgy szólva nem létezik.

Oktatást szervezetünk egész rendszerén, keresztül szövődik az, hogy az egyes intézetek tanterve, szervezete és az illető intézetek célja, valamint az illető intézeteknek adott jogosítás összhangban nincs.

Mikor a jogosítások megállapítalak, azon intézmény képviselői, amelynek érdekében a jogosítások meghatározandók voltak, természetesen mennél magasabb feltételekhez kívánták kötni az illető intézményben való részvételre jogosító iskolai előképzettséget. A tanügyi kormány feladata lett volna ezzel a törekvéssel szemben ügyelni arra, hogy a tantervi cél és jogosítások közt szükséges összhang meglegyen. Ez azonban – amint ezt a minősítési törvény és számos, a jogosításokra vonatkozó rendelkezés tanúsítja – meg nem történt.

A felső népiskola elvégzése minősítési törvényünk 1883. évi I. t.-cz.) szerint semmire sem jogosít. Ha a felső népiskolának egy tantervi célja van a polgári iskolával – pedig az van – úgy általában azt a minősítést, amit a polgári iskolának adunk, vagy legalább azt, ami a polgári iskolát igazán megilleti, a felső népiskolának is meg kellett volna adni.

De nem adtuk meg és amint ezt már jeleztük is, kétségtelen, hogy a megillető jogosítás megtagadása az oka, hogy felső népiskoláink nem alakultak (hiszen csak 7 van) és hogy felállításukat sem a törvényhatóságok, sem a kormány nem szorgalmazta.

Ugyancsak a minősítési törvény és az iskolák tanulmányi rendje fogyatkozásainak következménye, hogy talajdonképen polgári iskolai oktatásunk sincs.

A minősítési törvény a legtöbb alsó tisztviselői állásra, a gimnázium és reáliskola analógiájára, a polgári iskola 4. osztályához fűz igen sok képesítést. Hasonlóképen járt el a tanügyi kormány, midőn a középfokú szakiskolákba való lépésre (ebben is az abszolút időben meghonosult eljárást követve) nem valamely előkészítő tanfolyam teljes bevégzését, hanem a középiskola és alternative a polgári iskola 4. osztályának végzését követeli. A megalakult kevés számú (117) polgári iskola 5.! és 6. osztálya ez okból vagy néptelen, vagy egyáltalán nem létezik. Az 1903. évben első osztályba járt 6006, második osztályba

5134, harmadik osztályba 4080, negyedik osztályba 3687 tanuló; az 5. és 6. osztályba azonban csak 317 és 181 tanuló. Tehát 117 iskolában a hatodik osztályban összesen 181 tanuló volt. A 117 polgári iskola közül ugyanis csak 19-re nézve mutatnak ki 5. és 6. osztályt és ezek közül is csak hatban van egy-egy osztályban több 10 tanulónál. Ugyancsak 1903-ban a 4-ik polgári osztályt végzett növendékek (4618) közül polgári iskolában csak 292 (6.32%) tanult tovább.

Nyilvánvaló, hogy az, amit a törvény a polgári iskola céljául kitűzött – műveit gazdasági, iparos és kereskedő osztály létesítése – ezen az utón megvalósulást nem talált és nem is találhat. Maguknak a szakiskoláknak működése pedig már elejétől fogva ez utón van bénítva, mert idejüket nem anynyira a szakszerű képzésre, hanem azon hiányok pótlására kell fordítaniuk, amik azáltal állnak elő, hogy csupán négy polgári osztályt végzett tanulók alapvető előkészítése befejezetlen.

Látnivaló ezekből, hogy oly értelemben, amint ezt a népoktatási törvény célszerűen szervezte, nincs a szó igaz értelmében sem általános népoktatásunk, sem felső népiskolai szervezetünk, sem polgári iskolai nevelésünk. A fonák kormányzati intézkedések megrontották a népoktatási törvény helyes intencióit.

Valóban végzetesnek mondható hiba, hogy nem ügyeltünk arra, hogy az egyes iskolák vagy ez iskolák egyes tagozatainak tantervi célja és az általuk adott jogosítások közt kellő összhang legyen. A hiba ebben a tekintetben a most mondottakban és nem abban rejlik – amit unos-untalan hallunk – hogy a gimnáziumnak és a reáliskoláknak oly jogosításokat kötöttünk ki, amelyek a polgári iskolát, avagy más népoktatási intézetet vagy szakiskolát illetnének.

A felső népiskola azért bukott meg, mert nem kapta „meg azt a minősítési joghatályt, amelyre legelső sorban neki lett volna igénye és amelyet első sorban a gimnázium vagy a reáliskola valamely tagozatának, majd pedig a polgári iskolának adtunk meg. A polgári iskolát a törvény hat osztályúnak tervezte. Tanterve hat osztályra van megállapítva. Tényleg azonban – mint azt fentebb statisztikai adatokkal illusztráltuk – csak négy osztályú polgári iskoláink vannak. Miért van ez? Legfőképp azért, mert a gimnázium negyedik osztályának adtunk bizonyos jogosításokat, amelyeket aztán egyszerűen kiterjesztet-

tünk a polgári iskola negyedik osztályára. Pedig a tanterv szerint már a gimnázium negyedik osztálya sem ad befejezett műveltséget és még kevésbé ad a polgári iskola negyedik osztálya. Ha e különböző jogosításokat a tantervi megállapítások és az illető jogosítás tárgyi szükségletének egybevetése alapján mindenekelőtt a hat osztályú elemi népiskolának, és ha ez nem lehetséges, a felső népiskolának adjuk és azután folyvást ugyané viszonyra tekintve terjesztjük ki azt a magasabbrendű polgári iskolára, majd a még magasabbrendű gimnáziumra és reáliskolára, úgy az elemi és különösen a felső népiskola és polgári iskola teljes kiépítésében, illetőleg a népoktatási törvény intenciói megvalósításában nem állott volna be, vagy legalább sokkal csekélyebb mérvben állott volna be a mai hátrányos állapot.

Eljárásunk ez alsóbb fokokon is ugyanabban a hibában leledzett, mint midőn az egyetemi tanulmányok befejezését tettük előfeltétellé oly pályákra, amelyeknek ily rendszeres tanulmányok végzésére tulajdonképen szükségök nem lett volna. Az egyetemi oktatás színvonala ezen eljárást ma épen úgy megsínyli, amint a középiskolai tanítás szenved ezen eljárás hátsá alatt.

Nagy közgazdasági érdek fekszik abban, hogy ne kelljen közönségünknek anyagi és szellemi erőit magasabbfokú iskolák felvirágoztatására, magasabbrendű vizsgálatok letételére pazarolni, mint amelyet a tárgyi szükség igényel. Nagy közgazdasági érdek azért, mert a magasabbfokú iskolák is és e magasabbrendű jogosítások csak drágábbak, illetőleg nehezebben megszereshetők, de amellet, hogy az illető magasabbrendű tanintézetet igaz hivatásának ellátásában b ttráltatják, a jogosítás igaz célja szempontjából sem jobbak, sőt evésbbé megfelelők.

A jogosítások megállapításában kivetett fordított eljárás, jelesül, hogy először is magasabbrendű ' iolát ruháztunk fel a minősítés jogával és azután az alsóbbrendű iskoláknak – amelyek a minősítés tulajdonkép megilletne – meg se adtuk, vagy ily alsóbbrendű iskolát nem is szerveztünk: fő oka annak, hogy iskoláink oly elemekkel vannak zsúfolva, amelyek nem oda, hanem alacsonyabbfokú iskolába valók.

Ez áll a középiskolákra és a főiskolákra egyaránt.

A középiskolákat illetőleg, a jogosítások megadására vonatkozó e hibára nézve példaként idézzük a községi jegyzőket

képező gyakorlati tanfolyamot, amelyre való lépés előfeltételül a gimnázium vagy a reáliskola végzését kívánják. Miért van ez; Hiszen már a hat osztályú polgári iskolának, de bizonyára a tanítóképzőnek és a különböző középfokú szakiskoláknak tantervi célja mindezen tanulmányi elemeket biztosítja, sőt mondhatjuk, inkább biztosítja, mint a gimnázium vagy a reáliskola elvégzése. A jelölt intézkedés a községi jegyzői kar érdekeit nem szolgálja. De nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a középiskolát oly elemek árasztják el, amelyek különben nem oda, hanem középfokú szakiskolába járnának. Ami a főiskolákat és különösen ami az egyetemekéi illeti, főiskolai és egyetemi tanulmányok elvégzéséhez van kötve nálunk számos oly pályára való lépés, amely pályán oly tudós képzésre, amelyet az egyetem van hivatva adni, igazán nincs szükség. Mért kell pl. a vasúti, posta-távirda stb. igazgatóságoknál alkalmazott tisztviselőknek az egyetemi tanulmányokat úgy elvégezni, mint akik az egyetemre azon célzókba járnak, amely célzók elérésének igazolása a tudós doktorátushoz vannak kötve? Az ily tisztviselők számára – miként ez a gyógyszerészeknél van – külön megfelelő tanfolyamokat kellene szervezni az egyetemeken. E tisztviselők képzése olcsóbb és azt hiszem, mondhatjuk, hogy megfelelőbb is lenne ez utón; a gyakorlati tevékenység ideje előbb következne be és a tulajdonképeni egyetemi oktatás is megszabadulna számos oly elemtől, amelyek hátráltatólag hatnak abban, hogy az egyetem igaz hivatását teljesítse. Ezen különleges egyetemi tanfolyamokra való belépésre a középiskolai érettségi vizsgálatot nem kellene előfeltételül kívánni és a különböző középfokú szakiskoláknak is meg kellene adni a jogot, hogy azok elvégzése e tanfolyamokba lépésre jogosítson.

Ezzel a szóban levő pályák érdekei bizonyára nem szenvednének, sőt sok esetben nyernének, és főleg nyerne vele a középiskola, amely számos oly elemtől szabadulna meg, amely a középiskolát nem igazi, nem tudós képzésre előkészítő hivatásért keresi.

Nem lehet tehát az egyenjogú középiskola tervénél – amelyet az egyenlősítés ideáljaként szoktak újabban felhozni – megállni. Az egyenjogúsítás irányát sokkal tágabb mezőre kell átvinni és az iskolákat úgy kell szervezni, hogy a középiskolán kívül álló legkülönbözőbb szervezetű iskolák is egyenlő idő alatt

jogosultság tekintetében a középiskolákkal lehetőleg egyenlő értékek legyenek. A középiskola bajainak orvoslása abban áll, hogy a középiskolákon kívül álló egyéb iskolákat kell felvirágoztatni, az őket illető jogokkal felruházni. Szakítani kell azzal a rendszerrel, amely a jogosítasadást mint privilégiumot tekinti, holott minden jogosítás jogszerű tartozéka azoknak a tanulmányoknak, amelyek az illető jogosítás szükségleteit kielégítik.

Csodálatosnak tartjuk, hogy vannak tanügyi politikusaink, akik a középiskola bajait egyrészt azzal akarják orvosolni, hogy oly jogosításokat, amelyek követelményeinek a középiskolák tanulmányi rendjük szerint kétségtelenül megfelelnek, a középiskolától el akarnak venni és hogy ezt az erőszakos és természetellenes eljárást azzal a másik jogosulatlan és erőszakos jelszóval kísérik, hogy a középiskolák alsó osztályaiban a kevésbé tehetségesnek mutakozó elemeket meg kell buktatni. Valóban ürügyet adnak arra, hogy a rossz tanár magát a közérdek szolgájának tekintvén, önbizalmat kapjon a helyes paedagogiai elvek mellőzésére.

Az igazság az, hogy a bukások száma a tanításnak oly értelemben fokmérője, hogy mennél nagyobb a számuk, annál inkább kifogás alá esőnek mondható a tanítás. De különben is a tehetség a legtöbb esetben nem a tíz éves vagy fiatalabb gyermeknél, hanem később alakul ki.

Kétségtelennek tartom, hogy a középiskola bajainak különösen az alsó osztályokban, az a legfontosabb óvszere, hogy egyrészt a középiskolán kívül álló általános műveltséget adó népoktatási intézetek, tehát az elemi iskolán felül a felső népiskola és a polgári iskola, kellő módon szerveztessenek, másrészt pedig, hogy az utóbbiaknak kapcsolata a középfokú szakiskolákhoz is czelszerűen úgy rendeztessék, hogy ez utóbbiak csak a megfelelő előkészítő-iskolák teljes tanfolyamának befejezése után vehessék fel növendékeiket.

Az elemi népiskola és felső népiskola keretei, legalább ahogy azok jogilag megállapítvák, e tekintetből nem kívánnak módosítást. Ezeket az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. pontosan és czelszerűen megállapította. Itt a kormány feladata: a törvény következetes végrehajtása. Minden elemi népiskolában kivétel nélkül szervezendő első sorban az 5. és 6. osztály (ez a nem osztott iskolákban új tanítót nem igényel), azontúl pedig szerve-

zendők az ismétlő vagyis helyesebben továbbképző tanfolyamok a tankötelezettség három utolsó éve számára. Ez utóbbi kell, hogy mennél inkább szakszerű jelleget nyerjen. A fennálló iparos és kereskedelmi inas- vagy tanonciskolák mellé országunk gazdasági helyzetének megfelelőleg mennél nagyobb számban szervezendők az alsó továbbképző gazdasági iskolák. A mindennapos hat tanfolyamos népiskola és a hozzája csatlakozó alsóbb szakiskolák alkotnák a széles terjedelmű alsóbb néprétegek közművelődési rendszerét.

A törvény értelmében aztán minden oly községben, ahol 5000-nél nagyobb a lakosok száma, a helység gazdasági állapotának megfelelőleg mulhatatlanul felállítandó a felső népiskola vagy a polgári iskola.

Ez a két intézet tulajdonképpen a gazdasági élet középosztályának nevelő iskolája. Végczéljuk lényegében ugyanaz. A különbség csak abban áll, hogy a felső népiskola az elemi iskola hat éves tanfolyamához fűződven, a középosztályok gyermekei – egyes községek vagyoni helyzetének fogyatékosága miatt – csak a tankötelezettség utolsó három évében állnának magasabb képzettségű tanítás alatt, míg ahol polgári iskola létesül, ott ez vagyis a magasabb képzettségű tanítók vezetése alá jutás előbb történhetik meg.

Helytelen és a tulajdonképeni vagyis tudós középiskolák utánzásából eredő intézkedés volt azonban, hogy a polgári iskolát teljesen elkülönítve hat tanfolyammal az elemi iskola 4-ik éve fölé helyezték. Az elemi iskola alapvető munkássága mind a szemléltető tárgyi tanítás, mind pedig az olvasás, írás és számolás ügyességének szempontjából nem terjeszthető ki – amint összes eddigi népiskolai tanterveink és az újabb is igazolják – az első három éven túl. A negyedik elemi osztály és a különálló polgári iskola első éve, mind tantárgyai, mind pedig módszere tekintetéből teljesen azonosak és így országszerte – ahol ily intézkedés fennáll – egy teljes év veszteséget jelent épen azon osztályok nevelésében, amelyek korábbi kenyérkeresetre vannak gazdaságilag utalva.

Ez is egyik oka annak, miért nem fejlődhetett ki teljesen a hat évfolyamos polgári iskola. Az elemi alapvetésnek és a hat éves polgári iskolai nevelésnek együttesen nem volna szabad túlerjednie az általános tankötelezettség évein! Így együttesen

oly kilenc éves tanfolyamot alkotnának, amely czélszerűen tervezve, befejezett általános készültséget adna mindazoknak, akik ezután vagy még középfokú szakiskolában szereznének speciálisabb készültséget, vagy pedig azonnal a gyakorlati életben keresnék a megélhetés és gyarapodás eszközeit.

A polgári iskolának ilyenmő átalakítása még törvénymódosítást sem igényel, mert ha lehetett a törvény határozott rendelkezése ellenére közel évtizedeken át megnyugodni a csonka polgári iskolai intézményben, úgy egy oly intézkedés, mely a törvény helyes intentióit mind költség, mind idő tekintetében gazdaságosabban tudja megoldani, talán nem ütközik jogos scrupulusokba és nem okozhat sérelmet.

Mind ez intézkedések arra vezetnének, hogy a középiskolákba inkább csak azok az elemek járnának, amelyeknek későbbi életük pályája a tudós előkészítést megköveteli.

Ez azonban távolról sem oldja meg a középiskolának (gimnázium és reáliskolának) minden nehézségét. Sőt azt merjük állítani, hogy a népoktatási intézetek megfelelő szervezésével egyidejőleg a középiskola fajainak az egyenjogúsítás mellett kellő variatiójára már most elhatározó lépést kell tennünk. Nem fogadhatjuk el azt az álláspontot, hogy ez idő előtti kérdés és a közoktatás egyéb bajaival kell előbb foglalkoznunk. Nem fogadhatjuk el ez álláspontot annál is inkább mert hisz, ha egyéb, a dolgok mélyére ható reformot vetünk fel, erre is ugyanaz szokott a válasz lenni.

Egységes középiskoláról természetesen nem lehet szó. A közműveltség anyaga megszorodott és folyton gyarapodik. Egy iskola keretébe e fejlődő anyag többé nem fér be. Ehhez járul, hogy azon társadalmi osztályokon kívül, amelyek fiai számára a régi gimnázium létesült, új társadalmi osztályok keletkeztek, amelyek kétségtelenül szintén hivatvák arra, hogy fiaik a tudós képzés intézeteibe kerüljenek. Ez új társadalmi osztályoknak azonban olyanok a tradícióik, hogy a régi gimnáziummal kevésbé vannak összhangban.

Ez okok, szóval a fejlődés követelése, amint mindenütt, úgy itt is sokféleséggel járnak. Egységes középiskolát létesíteni akarni annyit tesz, mint a történeti fejlődés kerekét legalább is ötven évvel visszatolni.

De mennél több sokféleséget engedünk meg középiskoláinkban és általában közoktatási intézményeinkben, annál nagyobb gonddal kell ügyelnünk arra, hogy mindez intézetekben a nemzeti közművelődés elemei egységesen legyenek képviselve. Ezt megköveteli a nemzeti egység nagy gondolata, amely a néposztályok és foglalkozások elágazásai és ellentétei fölött is uralkodó hatalmat kell hogy gyakoroljon mindez intézetekben azért, mert az a tétel, hogy a nemzeti közművelődés elemeinek a különböző intézet-fajokban egyenlőknek kell lenniök, nemcsak a különböző fajú középiskolákra áll.

Ezeknek az elemeknek az általános műveltség adására hivatott minden közoktatási intézetben képviselve kell lenniök. Elemi iskola, felső népiskola, polgári iskola és középiskola között ebben a tekintetben csak mennyiségi és fokozati, nem minőségi különbség lehet.

A középiskola tárgyanyagában tehát van egy rész, amelynek minden középiskolában meg kell lenni. Ezen alapvető részt általános vonásokban a következőkbe vonhatjuk össze:

- a) a nemzeti irodalmi és ezzel vonatkozásban levő nyelvi készség;
- b) a nemzeti történet és alkotmány ismerete;
- c) a nemzet földjének, természeti és gazdasági életviszonyainak ismerete.

Ezeknek a tárgyaknak minden középiskolában nemcsak, hogy egyenlően meg kell lenniök, hanem azokban a célnak és az anyagnak, valamint a módszeres eljárásnak is azonosnak kell lenni. Ezért is mindezeknek a tárgyaknak egyenlően érettségi vizsgálat tárgyaiul kell is szolgálniokjgy lenne biztosítva az, hogy a középiskolák a legnagyobb variáció mellett is, a nemzeti műveltség érdekei szempontjából egyenlőek lennének. Nemzeti szempontból a nemzet összes vezető elemei azonos műveltségben részesülnének.

Egyébként azonban nincs szükség teljes egyöntetűsége, sőt a középiskolát követő tanulmányok különbözőségei, de meg főleg a középiskola körébe tartozó műveltség elemeinek folytonos gyarapodása is azt követeli, hogy a középiskola tárgyainak anyagában variációk legyenek.

Azon tárgyakon kívül, amelyeknek nemzeti vonatkozásuknál fogva minden középiskolában egyenlően kell helyt foglal-

níok, nagy csoportja van a tárgyaknak – e csoport a legnagyobb, – amelyeknek, mint az általános műveltség elemeinek minden középiskolában hely adandó ugyan, de amelyek tekintetében nem szükséges, hogy e tárgyak minden egyes középiskolában azonos szempontokból és egyenlő terjedelemben taníttassanak. Sőt, hogy a különböző művelődési irányt képviselő társadalmi osztályok igényei kellőképpen kielégíttessenek és hogy az általános műveltség minden eleme kellő ápolásra találhasson, szükséges is, hogy e tárgyak tanításának terjedelme tekintetében eltérésekre iér nyíljkék. Csak így lehet gondoskodni arról, hogy egyrészt azok, akik a legszorgosabb értelemben vett tudósképzésre törekcszenek, másrészt azok, akik a tudomány művelésére való készülséget nem tekintik ugyan pályacélnak, de egyetemi képzés útján akarnak közpályára lépni, megfelelő előképzésben részesüljenek.

A tárgyak, amelyeknek minden középiskolában, ámde nem okvetlen egyenlő terjedelemben meg kell lenniök, a következök lehetnének:

a) latin nyelv és irodalom, továbbá valamely más a hazában meghonosult modern nyelv;

b) egyetemes történet, kapcsolatban a politika és közgazdaságtan elemeivel;

c) természettudományok (földrajz, fizika, fiziológia) és matematika elemei;

d) filozófiai propaedeutika (psychologia, logika, ethika);

e) torna, kézügyesség, rajz.

E tárgyakat illetőleg indokolásra, úgy hiszcsük, csak az a pont szorul, mely a nyelveket állapítja meg. Ez is csak a latin és német nyelv miatt. Tervünk szerint a latin nyelv kisebb vagy nagyobb terjedelemben – eltérőleg a mai rendszertől – valamennyi középiskolában szerepelne, a német nyelv pedig, amely ma minden gimnáziumban és reálisiskolában kötelező tárgy, nem okvetlenül lenne minden középiskolában az oktatás tárgya.

Ha a latin nyelvnek csak az a jelentősége volna, hogy a tudományok, különösen pedig a jog és theologia terén a klaszszikus hagyományokkal való összeköttetés eszköze legyen, akkor e tárgyat, legalább azon középiskolából, amelyek realiztikus irányt akarnak szolgálni, el lehetne hagyni. Sőt talán el lehetne

azt hagyni mindazon középiskolákból, amelyek nem azok érdekeit tartják szem előtt, akik élethivatásukul a tudomány művelését kívánják választani. Azt hisszük, pl. a Balkán államai, ahol a latinak nincs egyéb jelentősége, ezt meg is tehetik.

Magyarország azonban mindenkor a nyugati műveltséghez tartozott és múltja valamint nemzeti érdekei is megkívánják, hogy ez az ezredéves kapcsolat meg ne lazuljon. Minálunk a latin, a legújabb időkig, a közélet, törvényhozás és sok ideig a nemzeti műveltség nyelve volt, és így a nemzeti műveltség tradíciói, valamint az ezen tradíciók őrzéséhez fűzött érdekek ellen vétenénk, ha a latin nyelvet nagyobb vagy kisebb mértékben nem kívánnók meg mindazoktól, akik a nemzet művelt vezető osztálya lesznek. Hazai viszonyaink közt abban, hogy vezető osztályunk minden tagja latinul tanuljon, pótolhatatlan biztosíték van arra, hogy a jövő fejlődés a nemzeti múlt talajából fakadjon.

Ami a német nyelvet illeti – amely eddig minden középiskolában kötelező tárgy – ennek a nyelvnek a középiskolai oktatás tárgyai közt csak mint a hazában meghonosodott egyik idegen nyelvnek lehet jogállása. Ez a jogállás nem lehet privilegialis jellegű. A román, a szerbet, a tótot e tekintetben egyenlő jogállás kell hogy illesse. Ezt különben a közönség y gyakorlati életérdekei is így kívánják.

Sem azon körülmény, hogy a velünk egy monarchiát alkotó Ausztriának, sem azon körülmény, hogy a közös hadseregnek hivatalos nyelve a német, ennél a kérdésnél számba nem jöhet. Itt csak a közműveltség szüksége és a nemzeti egyenjogúsági törvény jöhet számba, amely a haza minden nyelvű polgárainak egyenlő jogállást biztosít. Az egyes középiskolák különböző viszonyainak kell eldönteniök azt, hogy ez egyes középiskoláknál vájjon a német, avagy más hazai nyelv legyen-e kötelező tantárgy a magyar és latin nyelven kívül. Ma nemzetiségi középiskoláinkban az intézet tanítási nyelvén és a klasszikus nyelveken kívül a magyar és a német nyelv is kötelező. Nyilvánvaló, hogy ez az elrendezés a magyar nyelv tanítása eredményességének rovására megy. Ily iskolákban a német nyelvnek, mint rendes tantárgynak helye nem lehetne.

A német nyelvnek, külön szabadalmazott állása nagybárára onnan eredt, hogy ezt tekintették a sok nemzetiségű társada-

lomban ajánlatos közvetítő nyelvnek. A XVIII. század helytelen germanizáló törekvéseinek ma is kisértő hagyománya ez. Nyilvánvaló dolog, hogy magyar államiságnak egyik főbiztosítéka az, hogy ily közvetítő nyelv a gondolatok és érzületek egysége érdekében a magyar legyen.

A tantárgyaknak eddig vázolt két rendbeli csoportján kívül még van egy harmadik csoportjuk is, amelyre nézve nem látszik ugyan szükségesnek, hogy a közhatalom azok tanítását kötelezővé tegye, de azért kívánatos, hogy megállapíttassanak mint oly tanulmányok, amelyek közül az egyes középiskolákban egyik vagy másik, a közműveltség emelésének és a főiskolai előképzés bizonyos szakirányának erősítése érdekében kötelező tárgyként felvehető. Ezek a tárgyak a) görög vagy angol vagy francia vagy olasz nyelv, b) a természettudományoknak vagy a matematikának valamely alkalmazott része.

A tantárgyaknak e három csoportba való osztályozásával – úgy hisszük – meg van adva az alap az egységes középiskola különböző fajainak megalkotására, meg van adva az elvi alap arra, hogy miben kell a különböző fajú középiskoláknál egységnek lenni és miben van tere variációnak.

Mily fajú középiskolákra van szükség? Úgy hisszük, három fajú középiskolára.

Van szükségünk egy középiskolára, amely a történeti tárgyakat tartja előtérben; van szükségünk egy középiskolára, amely természettudományi tárgyakra helyezi az előkészület súlyát.

És ezenfelül van szükség egy középiskolára, amely igazi tudós hivatásra készít elő és tanulóit főképp irodalmi irányban akarja nevelni. Ez utóbbi középiskola, amelyben első sorban természetesen a görög nyelvnek kiváló szerep jutna, lenne a régi gimnáziumoknak, a modern viszonyok szerint való igazi átalakulása.

Mind e középiskolák természetesen egyenlő jogosításnak lennének. Ez őket belső természetük szerint megilleti. Mert minden középiskoláknak hallgatói teljesen egyek lennének nemzeti műveltségben s az általános műveltség igaz elemei közül nem lenne egy sem, amelyben – ha nem is egyenlő mérvben – mindannyinak növendékei tanítást ne nyertek volna.

Az egyenlően jogosító középiskola megoldására irányuló eddigi kísérletek abban a két hibában szenvedtek, hogy egyrészt a nemzeti műveltség tárgyait, másrészt pedig az általános műveltség lényeges tárgyait valamely más tárgy rovására feláldozni, illetőleg e tárgyakat egymással helyettesíteni kívánták. A helyett, hogy az általános műveltség tárgyai között a tanítás terjedelme alapján tettek volna az egyes középiskolák jellegét eldöntő különbséget, teljesen heterogén jellegű és jelentőségű tárgyakra akarták azt kimondani, hogy egymás helyett választhatók.

A közelmúltban tartott középiskolai enquete.¹⁾ alapjául szolgáló tervezetben egyrészt az általánosan kötelező tárgyak sokkal szélesebben voltak kiterjesztve, semmint azt a nemzeti élet s a közműveltség érdekei kívánatosnak mutatják, másrészt pedig úgy volt különbség téve az egyes tanulmányi rendek közt, hogy a tanulóknak engedték szabad választás azon tárgyak között, amelyek mai napság nem közös tárgyai mindkét középiskolának.

Ez felemás kísérlet volt az egyenlő jogosítású és különböző középiskola között. És az ily módon keletkezett középiskola tulajdonképpen sem különböző irányú műveltséget nem szolgálta, sem egységes középiskola (amire szükség nincs is) nem lenne.

E középiskolában azok a tantárgyak, amelyek szabad választásra volnának engedve, még érettségi vizsgálat tárgyai sem lehetnének és ez által teljesen ki volnának közösítve az általános műveltség tárgyai közül.

A mellett módszer tekintetében az iskola ellen még nagyobb fokozatban állana fenn az az aggály, amely a jelenlegi középiskolákat is ostromolja – hogy vajjon meg fog-e férni az új középiskolában a mai gimnáziumnak és reáliskolának úgyszólván összes anyaga, amelyet a tervezet oda beszorít?

A szóban levő tervezet egységes jogosítású középiskoláról beszél ugyan, de tulajdonképp egységes középiskolát létesít, mert a tervezetnek az a rendelkezése, hogy mindenkire kötelező tár-

¹⁾ Az egységes jogosítású középiskoláról a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban, Lukács György dr. miniszter elnöklésével 1906. év január 29., 30. és 31. napjain folyt szakértekezlet jegyzőkönyve. Budapest, 1906. Márkus Samu könyvnyomdája.

gyon kívül hat fárgy közül (görög nyelv, francia nyelv, olasz nyelv, ábrázoló geometria, chemia) egyet még választani kell, a zászló jelszavának – az egyenlő jogosítású iskolának – megmentésére irányuló mesterkélt kísérletnél egyébnek nem tekinthet

A fejlődés útja a különbözőségek alakulására vezetvén, az egységes középiskola a jelölt okokból lehetetlen retrográd gondolat. Ám igenis szükség van az egységes jogosítása középiskolákra; de minden ily iskolának olyannak kell lennie, hogy az iskola egyrészt az általános műveltség minden lényeges elemében azonos anyaggal szolgáljon és másrészt úgy a fejlődő tudományok, mint a nemzet művelődési irányai különbözőségeinek érvényesülésére tért nyisson.

Tervünk ezt igyekszik megvalósítani. S midőn ezt teszi, abban a szellemben mozog, amelyben a műveit nyugat nagy nemzetei oktatási szervezetüket megalkották.

Franciaországban négyféle középiskola van: a latin-grec, ami azon középiskolának felel meg, amelyet mi tudós élethivatásra előkészítő középiskolának mondtunk;

a latin et langues modernes; ez a mi tervünkkel hasonlítva össze a történeti középiskolának felel meg, amelynek a történelmi tanulmányok ápolására a nyelvtanulás kiválóan érdekében áll;

a latin-sciences; ez a középiskola, amelyben a természettudományi és matematikai irány uralkodik;

végül a sciences et langues modernes; ez oly faj, amely némiképp azt pótolja a francia közoktatás terén, amit helyesen szervezve a mi polgári iskolánk és a hozzá fűződő szakiskolák teljesítenének.

Lényegileg Poroszországban is ugyanazon elágazásokat találjuk meg. A porosz gimnázium a francia latin-greckel helyezhető párhuzamba.

A reálgimnázium megfelel a fentnevezett történelmi középiskolánknak azzal az eltéréssel, hogy a történetből valamivel kevesebbet, a matematika-természettudományokból pedig valamivel többet ad – úgy hogy a porosz reálgimnáziumot a francia latin et langues modernes és a latin et sciences, avagy a tervünkben szereplő történeti és természettudományi középiskola vegyületének is mondhatjuk.

Az Oberrealschule megfelel a mi tervünkben szereplő matematika-természettudományi középiskolának, azzal az eltéréssel, hogy a mi tervünkben latin is szerepel, míg a porosz rendszer az egyetemeken latin tanfolyamokat kénytelen berendezni, hogy az Oberrealschule növendékei bármely pályára léphessenek.

Ezenkívül van Poroszországban a Realschule. Ennek csak hat éves a tanfolyama és megfelel a mi polgári iskolánknak. Többnyire a városok tartják fenn.

Ezekben csak nagy vonásokban lehetett körülírni azt, ami nézetünk szerint a középfokú oktatás terén teendő lenne. A követelmények, amelyeket felállítani megkíséreltünk, épséggel nem idegenszerűek, ámbár hasonló irányt követnek, mint a műveit Nyugat különböző kísérletei. – A népoktatási intézetek szervezése körül csak a mai törvényeinkben foglalt szempontok határozott érvényesítése forog a javaslat szerint szóban: többnyire csak mulasztások pótlása, helytelen intézkedések visszavonása. A tulajdonképeni középiskolákra vonatkozó kívánságok pedig azt célozzák, hogy végre valahára megszabaduljunk azon kelletlen nyomás alól, amelylyel az osztrák absolutizmus erőszakos intézkedései iskoláink fejlődését megzavarták. Az alakítandó középiskolai rendszer tulajdonképen csak azt valósítaná meg, a mivé e kelletlen nyomasztó hatás nélkül iskolai rendünk kifejlődött volna, ha a távolabbi nyugat oly közvetlen hatást érvényesíthetett volna, mint régente.

VI.

A MAGYAR EGYETEMEK KÉRDÉSE.

A magyar egyetemek kérdése.¹⁾

Mai felszólalásomnak – mert nem előadást kívánok tartani, sem rendszeres fejtegetéssel előállani – tulajdonkép kettős a feladata. Elsősorban személyes mulasztást pótolok, kötelességet teljesítek. Tizenkét év előtt, midőn ez országban kilátás mutatkozott arra, hogy talán a tanárképzés immár elvi alapon is rendezhető lesz, egy kis iratot, könyvecskét adtam ki,²⁾ mely az egyetemi oktatás kérdését a maga teljességében iparkodott megvilágítani. Kiinduló pontja ugyan a tanárképzés szervezése volt, de belehelyeztem egyáltalában az egyetem feladatának megvilágításába. Azonban az egyetem kérdésének egy nagyon fontos pontját szándékosan teljesen mellőztem; – mivel épen csakis tanároknak akartam szólni, pusztán a paedagogiai részével foglalkoztam az egyetemi oktatásnak, az előadások, gyakorlatok, vizsgálatok rendjének elvi alapjait kutattam: s összevetve a három nagy európai nép, a német, a francia és az angol nemzet intézményeit egymással és mindegyiket sajátja szerint méltatva, azt, hittem, kideríthetem, melyik volna az a módja az egyetem belső élete rendjének, a mely korunknak egyrészt, másrészt nemzeti szükségleteinknek megfelelhet.

De nem érintettem – s megemlítem még egyszer, hogy szándékosan kerültem – az egyetem kérdésének oly oldalait,

¹⁾ Szabadon előadatott a magyar paedagogiai társaság 1907. május 18. ülésén.

²⁾ A tanárképzés és az egyetemi oktatás – paedagogiai tanulmány. Budapest, 1895. (L. Paedag. dolgozataim, II. köt. 331-488. 1.)

melyek közigazgatásbeli feladatoknak mondhatók, s a melyek törvényhozási intézkedésekre volnának irányozva. Egyáltalában mellőztem azt a kérdést, hogy mi legyen az egyetemnek a szervezete. Igazán azt hittem ez alkalommal, noha elvi alapból magam másképp szoktam máskor nyilatkozni, hogy megkísérelhető ebben az országban is legalább a tudományos világ körében, vájjon ha azok, a kikre valami ügy személyesen bízva van, elgondolkodnak róla, hogy mi tulajdonképen ezen a téren a teendőjük és e felett elmélkedve bizonyos érett megállapodásokra jutnak, vájjon személyesen nem alakíthatnak-e át intézményeket, úgy hogy az emberek meggyőződése, buzgósága, lelkiismeretessége pótolhatná a törvények és szabályok hiányát.

Ez volt a reményem. De gondolom tíz év elegendő idő arra, hogy még a mi viszonyaink között is belássam, hogy csalódtam. Van ugyan tudomásom róla, hogy egy-két buzgó, komoly tanárember, egyetemi rendes tanár, azt a füzetet figyelme méltatta. Az egyiknél mindjárt közvetlenül megjelenése évében láttam, mert ő is benn volt egy olyan kisebb bizottságban, a mely a tanárképzés újjászervezéséről volt hivatalos, véleményt mondani, a melynek tehát kötelessége volt a kérdéssel foglalkozni. A másíkról pedig magától tudtam meg, hogy mikor ő rá éppenséggel a tanárképzés terén nagy hivatás várt, akkor kötelességének tekintette utólag, hogy valamiképen tudomást vegyen arról, a mit e tárgyban írtam. Így hát, mondom, van tudomásom róla, hogy egyesek elolvasták. De bátran állíthatom, hogy még ezeknek a tevékenységén sem látszik meg, hogy annak a kis iratomnak valami komoly hatása volt volna tanári működésükre és gondolkodásukra.

Egyáltalában nagyon különösek a mi irodalmi viszonyaink. Az korántsem mellékes dolog, ha szóvá teszem, miképen van tudomásom róla, hogy némelyek figyelemre méltatták munkácskámat. Mert különben az nem igen fordul elő a mi tudományos életünkben, hogy valaki ha ír, visszhangot keltene is magában az irodalomban. Azért most, midőn újra szükségét érzem, hogy kifejezést adjak ennek a csalódásomnak és pótoljam egyúttal azt a mulasztást is valamiképen, szóvá teyem nézeteimet arról, ami már az egyetemnek nem belső életét, nem a tanárok és tanítványok munkásságát, hanem magát a szervezetet illeti, ép az a körülmény, hogy visszhangot az írás nem szokott találni,

bírt arra az elhatározásra, hogy inkább itt nyilvánosan élő szóban fejtem ki – legalább alapjaiban – ebbeli nézeteimet.

De másfelől ezzel egyúttal közéletünknek egyik nagyon sajtóságos hibáját akarnám valamiképen jóvátenni, kerülő úton, ha úgy lehetséges. Az urak mindnyájan tudják, hogy egy idő óta megint – mert nem először történik – új egyetemeknek, nem is csak egy egyetemnek, a harmadik egyetemnek, hanem többnek a felállításáról van Magyarországon szó. Eddig ugyan még nem volt miniszter, a ki egy harmadik egyetem felállításának szükségességéről ne nyilatkozott, sőt kilátásba ne helyezte volna, de oly határozottan talán még sem lépett fel ez irányban a buzgóság, mint most újabban történt, a hol városok és a városokkal összeköttetésben álló közvélemény határozottan nyilatkoztak a mellett, hogy áldozni is akarunk, legyen nekünk nemcsak harmadik, hanem több: negyedik, ötödik, sőt annyi egyetemünk, a mennyi csak lehetséges. Azonban nagyon furcsának tartom, hogy mikor a kívánság, a vágy egyetemek után ily hangosan nyilatkozik meg, akkor mégis egyáltalán szó sem esik arról, hogy milyen legyen hát az a kívánt egyetem, s hogy valaki komolyan felvetné a kérdést, hogy mi tulajdonképen a mi korunkban az egyetem feladata s mire való hazánkban több ily intézet. A legközelebbi években lesz száz esztendeje, hogy Poroszországban, miután a jénai csatában nagy csapás érte a népet, felébredt a vágy, hogy a nemzeti életnek nevelés útján való felélesztésével segítsenek a kalamitáson. Ekkor ott egy új egyetem felállításának kérdése is előtérbe lépett, és nyomában egész nagy irodalom fejlődött, a melyben legelőkelőbb tudósok vettek részt, a kik mindnyájan különböző módon magának az egyetemnek kérdését, múltját, korszerű feladatát, a jövőben való nagy hivatását megvitatás tárgyává tették.

Nagyon szomorú dolog az, a mi most nálunk rendszerint történik, a mi pedig – lehet mondani – a jobb időkben 1848 előtt egy téren sem történhetett meg, de azóta nem csupán a közoktatás terén, hanem más körben is megesik, hogy könnyelműen magának az illető kérdésnek elvi fejtegetése nélkül mernek hozzáfogni alkotásokhoz. Közéletünknek ezen hibáján, ezen a sajtóságos ferdeségén – mondom – ilyen kerülő úton szeretnék segíteni, egész élesen oda állítva véleményemet a közvéleménnyel szemben, nem azért, hogy ne legyen, hanem azért,

hogy ha legyen, akkor valóban magyar is legyen az új egyetem. Bátran merem kimondani, egész élesen: nekünk még egy olyan egyetemre, mint a minő itt Magyarországon most kettő van, egyáltalában semmi szükségünk nincs. De tudományra és a tudomány ápolására szánt több intézetre, másra, mint a minő van, talán egy népnek sincs nagyobb szüksége, mint a magyarnak.

Engedjék meg, hogy leelőbb azt az állításomat igazoljam, hogy olyan egyetemre, a milyen már kettő van, nincs szükségünk. 1872-ben felállították a kolozsvári egyetemet. Akkor is a könnyebb végét fogták a dolognak. A helyett, hogy átgondolták volna, hogy korunkban mi az egyetem feladata, egyszerűen csináltak egy egyetemi törvényczikket, melynek 2. §-ában benne van, hogy mindaddig míg az egyetemek rendjét egyáltalában tövény útján megállapítani és a főiskolai tanítást szervezni fogják, addig elfogadják a pesti – akkor még az volt – egyetemen szokásos eljárást és intézményeket. Pedig már akkor a kormány a szó igaz értelmében törvény útján is kötelezve volt volna – a mint mai nap is kötelezve van – a felsőbb oktatás rendezésére és szervezésére. A kívánság ugyanis, hogy egyetem legyen ezen a földön, ebben az országban, még pedig magyar egyetem, az régibb. A negyvenes években egész világosan beszélték erről a dologról, s az 1848. XIX. t.-cz. (3. §.) egyenesen kötelezte annak idején a minisztériumot, hogy a mi benne csak elvben volt kimondva, arról mennél előbb törvényhozás útján intézkedjék.

Én nagyon érdekesnek tartom azt, hogy ennek a törvénynek a czíme is egyenesen így szól: a magyar egyetemről. Valóban különös is, hogy az emberek, ha egyetemről beszélnek, akkor úgy szólnak róla, mintha az egyetemek tulajdonképpen mind egyformák volnának. Pedig nincs nép, nemzet, állam, a mely a felsőbb oktatás terén ne épen a legsajátságosabb módon nyilvánította volna történeti felfogását, erkölcsi meggyőződéseit, sokkal inkább, mint a népoktatás vagy a középiskola terén. Az egyetemek közt, a szerint a mint az egyetem német, vagy franczia, vagy angol, – ezek a nagy népek, a melyekről szóltam füzetemben – de a hollandus, belga, dán, norvég, olasz, spanyol egyetemek közt is, lehet mondani, nincs egyetlen egy sem, a mely a másiknak kaptájára volna szabva.

A nemzeti sajátosság ép itt, a főiskolák körében mutatkozik leghatározottabban. Azért, ha talán kissé mellékes volt is a 48-asok előtt az, hogy magyar egyetemről beszéltek, legyen ssabad nem csupán beleolvasnom, de ki is fejeznem azt a meggyőződésemet, a melyet majd igazolni is fogok, hogy a törvény alkotói előtt igazán az állt, hogy nekünk valóban más egyetem kell, mint más országokban. Mert a kérdés már régibb ezen a földön. A negyvenes évek elején a reformátusok gondoltak arra, hogy egy főiskolát fognak alapítani és olyan fontosnak tartották a kérdést, hogy általános nagy pályázatot hirdettek ki, a melyben nemcsak magyar ember vehetett részt, hanem idegen ember is és a külföldi lapokban is kiírták a pályázatot, hogy szóljanak hozzá, a kik ebben a tekintetben magukat illetékesnek tartják, milyen legyen a kor követelményei szerint egy ilyen főiskola. A pályázat lefolyt és résztvettek benne magyar emberek, de idegenek is, a legtöbb pályamunka meg is jelent. Az idegenek közül ugyan csak németek vettek részt a pályázaton, de azoknak a munkálatait is lefordították magyarra és közzétették.¹⁾ A közvélemény is nagyon sokat foglalkozott a dologgal és abban az időben főleg egy pontot emeltek ki rendkívül élesen, szembeállítva a felfogásukat tulajdonképen minden másnemű egyetemmel, a némettel is, meg a többiekkel, egy pontot, a melyben ők a koruk kívánságát – nem annyira a magyarságnak, mint a koruknak kívánságát – látták leginkább kifejezve.

Kossuth Lajosnak egy nyilatkozata épen ezzel összekötésben bejárta akkor, azt lehetne mondani, az egész világsajtót. Én is az idegen folyóiratok olvasása útján jutottam tudomására a dolognak és csak azután kerestem meg Kossuthnak azt a nyilatkozatát a magyar lapban, a Pesti Hírlapban. Ott ő ezt a pontot, a melyben ép a kornak kívánságát leginkább látta kifejezve, úgy fejtette ki, hogy midőn ezekről a pályázatokról és azoknak az eredményéről, az eszmékről a lap közleményt hozott, egy szerkesztői megjegyzésben azt fűzte hozzá: „Szívesen üdvözljük e vezérelv-csillagnak a magyar tudományos égen feltűnését. Igenis uraim, szabad verseny, észnek és tudomány-

¹⁾ A Pesten felállítandó Protestáns Főiskola tanítási rendszerét tárgyozó jutalmazott Pályamunkák. 2 kötet. Kecskemét, 1843.

nak szabad versenyt – és óva leszünk rég elavult tanok megkövesítő kínaitól.”

Ez az a gondolat, a mely, mondom, akkor jobbjainkat lelkesítette, ennek visszhangja az, ami a 48-iki törvényben egészen világosan, kötelező kifejezést talált. A 2. §-a t. i. annak a törvénynek épen csak ezt az elvet emeli ki. Azt lehet mondani ez az egyetlen törvényes intézkedés Magyarországon a felsőbb oktatásról. Egyetemünknek almanachja rendesen szokta az 1848: XIX. törvényt idézni, de csak az 1. §-át, a mely kimondja, hogy az egyetem egyenesen a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetik. Már a másodikat és harmadikat nem nyomatja le, pedig döntő a második, mert ez fejezi a magyar egyetem alapelvét. Még nem szólok róla, hogy helyes-e, nem-e ez az elv, de a törvényben ki van mondva.

Ez a 2. §. t. i. így hangzik: „Az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészt a tanuló arra nézve, mely tant és melyik tanártól kívánja hallgatni, szabad választást tehessen” – ez tehát a tanulás szabadságának magyar definíciója – „másrészt, hogy a rendes tanárokon kívül más jeles egyének is a ministerium által ideiglenesen megállapítandó, későbbben pedig törvény által meghatározandó feltételek mellett oktathassanak, törvényesen kimondatik.” Ez utóbbi pedig a tanítás szabadságának magyar fogalmazása. A 3. §. még egyszer kimondja aztán a törvényhozás kötelezettségét, hogy ily értelemben intézkedjék, mert így hangzik: „Ezen elvnek az egyetemnél alkalmazása a közoktatási miniszterre bízatik, tudósítását ez és egyéb e részben teendőik iránt a legközelebbi országgyűlésnek benyújtván.”

Nem hiszem, hogy ezzel, egyedül ennek az elvnek kimondásával, a szervezetnek egész képe már rajzolva, vázolva volna és lehetne, de egyet kötelességemnek tartok nyíltan kimondani: egy oly népnek, a mely az elvet ekként törvénybe iktatta, nem volt volna szabad túrni, hogy oly egyetemi élet, mint a minő most köztünk fennáll, létezzék, mert ez ily értelemben magyar egyetemnek semmikép sem tartható. Hisz mindenki tudja, ránk szakadt valami módon, nem is egy német egyetem, hanem egy sajtóságos alkudozó, korával egyet nem értő, absolut kormányának korcs alkotása. Ez ránk maradt úgy, a mint akkor valaminek itt sajtóságos körülmények közt kialakult, mint valaminek

az alja, olyas valaminek, a mit ekként e hazában senki sem kívánt. Ez egyike közoktatási történetünk talán legnagyobb szégyeneinek. Ott a maga hazájában már egyetlen egy intézkedése sem áll fenn annak a régibb osztrák egyetemi szervezetnek, Magyarországon pedig mintegy megkövülten megvan és munkásságának jellemzésére bátran kimondhatom, – öreg ember vagyok, épen olyan régóta magántanár, mint a mióta a kolozsvári egyetem létesült, – tudományos életet nem teremve, hanem tudományos életet megakasztva.

A bizonyítást mindenre ki tudnám terjeszteni a mi egyetemünkén folyik. A beiratástól kezdve, sőt még előbb a tanrend kihirdetésétől kezdve, a beiratások, a tandíjelengedések, az előadások tartása, a vizsgálatok rendje, mindez Ausztriában már teljesen módosult, mi pedig még most is ugyanazon a módon végezzük mindezt elvtelenül, oktalanul, silány eredménnyel, mint azelőtt. De csak egygyel mutatom ezt ki, azzal, a mi némiképen összefüggésben van olyan kérdésekkel, a melyek engem leginkább érdekelnek, az egyetem belső életének kérdéseivel: ez a tanrend kihirdetése.

Nincs Németországban, de még Ausztriában sem már egyetem, a mely olyan szerkesztésben adná a tanrendet, mint a mi budapesti egyetemünk, a mely még valami különös módon sem nem tisztán magyar egyetemnek, sem – a mint a kolozsvárinak a neve törvénybe van iktatva – magyar királyi egyetemnek, hanem királyi magyar tudomány-egyetemnek nevezi magát, nem tudom minő nyelvőrségi befolyások alapján. Csak a mi egyetemünk ad ki olyan tanrendet, a melyben senki el nem tud igazodni, a tudós sem, a ki gyorsan akarna arról képet nyerni, van-e valami tervszerűség, összevágás ennek az egyetemnek munkásságában, a deák sem, a ki szeretné tudni, hogy tulajdonkép rá nézve, a ki most az egyetemre jött, vagy egy két év óta itt van, mi volna ajánlatos, hogy tanulmányai szervezésében és folytatásában szem előtt tartsa. Nem is tudom, minek adják ki, mert a hallgatóság nagyon szépen ellehetne félig-meddig nélküle, mert a mint most is teszik, csak oda fordulnának a fiatalok valamely öregebb diákhöz: mondd meg, annak idején mit hallgattál, mondd meg, mit hallgassak.

A bécsi, a prágai, a gráci, az innsbrucki egyetemen mindez másképp van, mindenütt a tanrend sokkal komolyabban a tanul-

mányok összefüggésének szempontjából van szerkesztve, más-kép, mint a budapesti. A szerkesztés módja ugyanis itt az, hogy a tanárok anciennitása szerint hirdetik az előadásokat. Ez az osztrák és némiképp még régibb német eljárás egész természetes dolog volt annak idején, beleillett az egyetemek czéh-rendszerébe. Ma már Bécsben sincs úgy, de itt van előttem – hogy lássuk egész világosan az ilyenféle dolognak történeti háttérét – pl. a göttingai egyetem tanrendje. Ebben két közlemény van: először a tudományok csoportosítása szerint vegyesen rendes, rendkívüli, magántanárok előadása a tanulmányok rendjének megfelelően, azután jön a másik, az anciennitas szerinti közlés. Ez utóbbi a régibb módja; ezt is adják tehát, hogy maradjon meg a történeti nyoma. A többi német egyetem nem teszi ezt szintén így, még az osztrákok sem teszik, megelégszenek az első móddal. Mi magyarok vagyunk tehát az egyedüliek, a kik még most is a reánk szakadt eljárási módot olyannak tekintjük, ministerium is, egyetem is, mintha ez tulajdonképpen az egyetemi életnek egy rettenetes fontos, nem módosítható hagyománya volna, mikor pedig nekünk nem is hagyományunk.

Itt van egy francia tanrend a L' Université de Paris et les Établissements Parisiens d'Enseignement Supérieur tanrendje, az 1906/1907. évről; ennek a közlése a németekétől is elüt. Itt minden ember, a ki akárhol él a világon, megtudhatja azt, hogy mit tekint ez az egyetem a maga munkásságában feladatának; itt minden világosan, értelmesen áttekinthető módon van csoportosítva, az egyetem különböző feladatai egymástól elkülönítve; mert a közlés se nem anciennitas szerint történik, de még nem is csak tudománycsoportok szerint, mint Németországban, hanem az egyetem sajátos munkásságának rendje szerint. A tanárok közt pl. azt fogják találni, hogy egy ember három helyen is előfordul; először a szerint a mint a „cours publics” sorában nemzeti nevelő, mert mindenki eljöhet hozzá, hallgathatja előadásait; és ez előadásoknak a francia irodalom rendkívül sok nagy remekét köszöni. Ott találjuk aztán második helyen nevét, ahol zárt előadást hirdet (Enseignement et exercices pratiques réservées aux étudiants) csak deákoknak a tanálmányuk érdekében, de még mindig abban az értelemben, hogy előkészítse őket valami szakszerű feladatra és megtaláljuk

nevét harmadik helyen is, a hol még zártabb körben, de bárkit, még nemzeti különbség nélkül is – hogy úgy mondjam – segít abban, hogy a tudományos kutatás módszerébe vezesse őket. (École pratique de hautes études.) Ez mind külön-külön van tartva, úgy hogy itt az ember nem azt fogja megtalálni, hogy mit tesz az egyik vagy másik tanár, hanem mindig azt, mit tesz maga az egyetem és az egyetem feladataiban mennyiben vesznek részt az egyes tanárok. S ennek alapján, bátran mondhatom, hogy itt francia földön van egyetem, míg talán Göttingában és másutt Németországban – már ebből a szempontból szólva – nincs is egyetem. Mert az a mit nálunk egész tájékozatlanul, a dolgok, a tények igaz ismerete nélkül sokszor hangoztatnak, hogy egyedül a németeknek van igaz egyetemük, az nagy hazugság. Épen Németországban csakis fakultások vannak. Ott egyik fakultás nem törődik a másikkal, legfeljebb csak akkor, mikor a miniszterhez intéz egy oly irányú felterjesztést, hogy kötelezze pl. a jogászokat arra, hogy jöjjenek a filozófiai karra is, mert ennek kevés egyébként a hallgatósága. De egy oly egyetemi szervezet, a mely azzal foglalkoznék, miként tanítson az egyetem a maga teljességében, az Németországban sehol nincs. Mert hogy évről évre a fakultások váltakoznak és más-másból választanak rektort, majd egy theologust, majd juristát és így tovább, azt csak nem fogjuk az egyetem képviselőjének tekinthetni, midőn egyébként az egyetemen a tudomány összességével, a tudomány egységének fentartásával és a tudomány érdekeinek közösségével soha sem foglalkozik senki, hacsak elvételre nem valami szónoklatban, amint most újabb időben több ízben is megtörtént különböző egyetemeken, a hol ép ezt a kérdést vetették fel, hogy nincs igaz egyetem, mert nincs egyetemi egység, nincs tudományos közösség a karok munkásságában. Azóta, mióta a polytechnikumok is egyetemesdit kezdenek játszani, három ilyen rektori beszéd is elhangzott.¹⁾

Franciaországban, amely országról azt szokták mondani avatatlanok, hogy ott csak fakultások vannak, még a Napóleoni

¹⁾ V. ö például Martin v. Schatz, die neue Universität u. die neue Mittelschule. 320-jährige Festfeier der Univ. Würzburg (1902); továbbá Felix Klein, Die Aufgaben u. die Zukunft der philos. Fakultät (Göttingen, 1904).

kormány alatt is, a reactionarius kormányok alatt is volt mindig egyetem, mert ennek az élén mindig egy rátermett ember állott állandóan s mellette az egyetem tanácsa. S e szervezetben mindig az egész egyetem érdekét tartották szem előtt, sőt nemcsak az egyetemét, hanem az egész kerület közoktatásügyének érdekét. S most ujabban, a hogy a francia republikái kormány a régi traditio alapján, a mely a tudomány szabadságát is hirdeti, az egyetemet újra megalkotta, – bátran mondhatom, ahhoz a traditiohoz híven, a mely a nagy Université első alapításánál irányadó volt, a melyet azután csak meghamisítottak a következı kormányok – a közigazgatási tanácson felül az egyetem kebelében még egy külön tudományos tanulmányi tanácsot is szerveztek, a melynek ép az a feladata, hogy egészében tegye megvitatás tárgyává, miként működjék az egyetem, hogyan legyenek elıadásai rendezve, hogyan legyenek vizsgálatai tartva, és ennek megállapodása szerint adják ki egész évre a tanulmányozás programját, nem pedig félévenként, mint a németek teszik. De az utóbbiak is még bizonyos lelkiismeretességgel legalább három hónappal a félév megnyitása elıtt adják ki tanrendjüket, nem úgy mint nálunk, a hol ép csak közvetlenül a félév megnyitásakor adják ki, sőt rendszeren az el sı napon nem is lehet beiratkozni, mert még nincs tanrend.

Ott Franciaországban a megállapodás egész évre szól. Mert mi nehézség is lehet abban, egy tanárnak megállapítani, hogy az éven át minı elıadást akar és fog tartani; Hiszen vannak tanulmányok, a melyek  gyis egész éven át folynak. Ha viszont vannak olyanok, a melyek rıvidebbre foghatók, a melyekbıl kettıt, hármat is lehetne egymásután tartani, nem csupán semesterek szerint: ezt is mind meg lehet elıre állapítani, ha van tudatos cél a tanulmány rendjében.

Nem is szólok arról bıvebben, a mit utoljára eml tek, hogy az igazi nemzeti egyetemeken, a melyek nem csupán elzárt tudıs testületek, mint a német egyetemek, sem csupán a műveit körök egyeteme, mint a francia egyetemek, mondom azokon az igazi nemzeti egyetemeken, a milyenek az angolok, a melyek azért nemzeti intézmények a szó igaz értelmében, mert hatásuk kihat a legutolsó falúra is, azoknál, mint csak most legújabbban olvastam egy elıszóban, melyet lord Acton elıadásainak kiadása el  írtak volt tanártársai, három feladata is van minden tanárnak az egyetemi

élet körében. Tanít – ezt említik első helyen – nem előad, hanem tanít a szó igaz értelmében; ezt végzi egymaga tanulóival. A másik feladata, hogy rendezi az egyetem szempontjából a tanulmányt; ezt tanártársaival egyetemben végzi köztanakodásban. Mindenütt van ilyen Board of Study, a mely megállapítja a tanulmány rendjét, de nem oly módon, a mint nálunk is megtették pl. a tanári vizsgálatokra nézve, hogy már több mint egy negyed század előtt megállapították, mik a követelményei a tanárvizsgálatnak, mintha azt meg lehetne ekként állapítani egyszerismindenkorra, örökre, hanem időnként, pl. három évenként, rendezik a tanulmányokat, nem mindent felforgatva, hanem mindig javítgatva, mindig módosítva, a mi komoly feladat. De azonfelül, ime lord Acton, ez a kiváló historikus, a nagy tudós, a ki különben azért is történeti nevezetességű férfiú, mert a cambridgei egyetem alig hogy lerázta saruiról a felekezetiesség porát, ezt a katolikus férfiút hívta meg a történelmi tanszékre, ez tehát, a ki mint tudós is elsőrangú ember, bár rövid időre megválasztása után meghalt, mégis már az ő aegise alatt szerveződött az a nagy történelmi munka, a mely mint a cambridgei egyetem történelmi műve jelenik meg. Ez ugyanis a harmadik feladat, a melyben ilyen értelemben az angol tanárok részt vesznek. Mert az angol egyetemen ma a tanár nemcsak tanít és rendezi a tanulmányt, hanem gondoskodik társaival együtt – a fiatalokat is belefoglalva a maga munkásságába – a nemzeti tudomány haladásáról, a nemzeti tudományos szükségletek kielégítéséről. S ha már most ott angol földön a deák meghozat egy olyan vezető könyvet, mely az egyetemi tanulmányt ismerteti, ha Oxfordba vagy Cambridgebe megy, ott mindjárt belehelyezkedhetik egy nagy nemzeti hagyományba. Abban a könyvben megtalál minden kívánatos felvilágosítást tanulmányát, sőt egész életének rendjét illetőleg. A vezérkönyv mindig újabb kiadásokban jelenik meg, de új felvilágosításában a régi is meg van őrizve, mert a múlttól is ad tudósítást és megmondja részletesen, hogy miképen tanulhat, miképp kell rendezni tanulmányait, minő irodalom áll rendelkezésére, minő eszközök vannak az egyetemen, szóval a deák, még mielőtt odajön, megtudhatja, mi vár ott reá, és az idegen is vagy a nemzetnek az a tagja, a ki nem megy az egyetemre, de érdeklődik

a nemzeti élet e fontos tényezője iránt, szintén megtudja világosan, mit tesz az egyetem.

Ezen idegen példák alapján tehát, akár a németet, akár a francziát, akár az angolt veszem, vagy ha máshonnan venném is a példát, alig tenne különbséget, azt hiszem, bátran mondhatom, hogy nekünk nemcsak a törvény elvi kívánságának megfelelő magyar egyetemünk nincs, hanem nekünk egyetemünk egyáltalában nincsen, mert az nem egyetem, a hol közösen intézményesen senki sem törődik a tudománynak és tanításának ügyével. Jó tanáraink, tudósaink, a kik fáradoznak, lehetnek és vannak is, de így szervezetlenül minden erejük megbénul, mert sem a deák nem tudja, mit akar a tanár vele, sem pedig a tanár nem tudja, mit vár a deákság tőle, és mindaz a ferdeség, a mi olyan intézményen rászáradt, a mely nem a nemzet lelkéből fakadt, hanem megmaradt, mint csúnya hagyaték, piszkos, zagyva lerakódás, mindaz az átok megvan a mi egyetemünkön.

Szabad tudományos verseny van kimondva Kossuth szavában és a 48-as törvényben. S mégis mikor én idejöttem, ime mit találtam; Magam ugyanis még az absolut korszakban végeztem gimnáziumi tanulmányaimat, és mivel a mi egyetemünk 1862-ben még oly kicsi, sőt akkor meg ép átalakulóban is volt, hogy nehéz lett volna idejönni, olyasmit tanulni, a mit én akartam, philosophiát és philológiát, hát Bécsben végeztem az egyetemet, csakhogy mégis a magam érzésénél fogva, még inkább talán mert figyelmeztettek, hogy a bécsi doktoratus nem fog itt majd nosztrifikáltatni, Budapesten, nem ismerve a tanárokat, tettem le a doktoratust, – és mikor azután később Németországból hazajöttem és habilitáltatni akartam magamat, itt hallottam leelőször életemben, hogy Budapesten egész tantárgyra, tanulmányágra nem lehet habilitáltatni; chirurgiára pl. nem habilitálnak, hanem talán csak az előkészítő bekötetésekre, philosophiára sem, csak talán az ókori philosophia valamely részére. Nekem azonban szerencsére már három tárgyban, pszichologiai, ethikai és peadagogiai dolgozataim voltak, logikai azonban nem volt, de én mégis, mint peadagogus, azt kívántam, hogy habilitáljanak pszichológiából, ethikából és logikából, mert ezeket olyan összefüggő stúdiumoknak tekintetem, hogy jobb, ha egyértelemben mindnyájokba én vezetem be tanítványaimat. Akkor a tanár, a ki tisztos, komoly

ember volt, de a kinek nem volt semmi érdeke, hogy engem portáljon, figyelmeztetett arra, hogy noha nem szokás, hogy ennyi sokra habitáljanak, mégis arra szívesen rá áll, hogy a miből dolgozataim vannak, abból ajánl, de logikából nem teheti, ha nem csinállok előbb dolgozatot logikából is. Erre azt kockáztattam, hogy tán attól a ki pszichológiából és etikából olyan dolgozatot készít, hogy a tanár úr meg van vele elégedve, elvárható, hogy a logikából is megfelel, de ha nem hiszi, hát lemondok róla és megelégsem, ha csak a többi tárgyból tarthatok előadást, így határozott is tehát a kar.

Azonban ez ritkaság számba megy. Kérdezzék csak meg a budapesti egyetemi tanárokat, miből lehet Magyarországon habitálni. A mi magától értetődő dolog volna, hogy a fiatal embereket érvényesülni engednék, hogy alkalmat adnának nekik dolgozni a tanulmány egész körében, arról a szabad verseny hazájában, a versenytől – nem mondom – hogy féltő, de valamiképen mégis idegenkedő tanárság nem gondoskodik.

Azért bátorzkodtam említeni, hogy nekünk egyetemünk nincs és törvényre van szükségünk, a mely megmondja, hogy mi az egyetem és mi történjék az egyetemeken. Mert nem várhatjuk azt, hogy maga az illetők személyes lelkiismerete és belátásuk változtasson a dolgon. Itt ebben az országban az a tapasztalatom, hogy intézmények útján sem érhetjük el ugyan a teljes eredményt, mert mindig különbség lesz az intézmény követelése és az emberek munkássága közt, de azt várni itt nálunk, hogy intézmények nélkül az emberek munkássága fog javítást eszközölni: az hiú reménykedés, merő ábrándozás. Kant mondta az egész emberiségről és az egyes emberről, hogy neki szüksége van rá, hogy ura legyen, olyan az ő természete. Magyarországon azt hiszem, nagy szükség van arra, hogy a törvényt tisztelő, a törvényt szigorúan végrehajtó, a törvényt megbecsülő, a jóra való intézmények mellett helytálló kormány nevelje az embereket, mert önmaguk nem nevelkednek.

S evvel kapcsolatban megint külön egy apró tényt engedjenek szemük elé állítani, amint azt egyetemünk jellemzésére a tanrenddel tettem. Azt talán a legnagyobb sovíniszta sem fogja állítani, hogy magyar földön a tudomány ügye nagyon jól áll, hogy országunkban a tudományos élet terén buzgó forrongás, folytonos haladás van. Hiszen még Budapesten sincs, nemhogy az egész

országban volna. Nem én vagyok az egyetlen, aki ezt állítom. A múltkor valaki, még pedig tudós egyetemi tanár személyesen vallo- mást tett előttem, hogy alig volt és van neki itt, ebben a nagy város- ban, alkalmá a maga tudományos törekvéseiről komoly beszélgetést folytatni egy vele rokonszakú emberrel. Én is hiába kerestem fel philosophiai, paedagogiai egyesületeket, és csakis a tanítványaim- mal, a kik hálásabbak voltak talán, mint a hogy megérdemeltem, érintkezhetem. igazán, meglett, tudománnyal foglalkozó emberek mintha restéinek, hogy más valakit törekvéseiben megfigyelje- nek, bíráljanak, – mert én nem kívántam támogatást, csak bírálatot, a támogatásról szívesen lemondtam, – de ilyenmő részvevő köztevékenységre nemcsak én nem akadtam soha, mások se tapasztalták. Tehát itt Budapesten sincs tudományos élet. Pedig ha nézzük a statisztikát, feltűnő, hogy az egész világon létező egyetemek közül – a statisztika 200-at vett figyelembe – a budapesti egyetem negyedik helyen áll a deák- kok számát illetőleg. Európában csak a párisi meg a berlini előzi meg; Budapest tehát Európában a harmadik nagy egye- tem. A statisztika ugyanis figyelembe vette még a nem európai körbe tartozókat is és a harmadik, a mely még megelőzi, a kairói, a hol az összes mohamedánságból a szerzetesi vagy egyházi állapotra. tóduló szegény népség összecsođdul. S így valóban csak Paris a maga tudományos nagy életével és intéz- ményeivel és a folyton gyarapodó, egész nemzet lelkével táplál- kozó Berlin áll Budapest előtt, a hol folytonosan jajgató tudó- sainknak még csak jámbor óhaja, hogy legyen tudományos élet. Azért hát nem, a mint mondani szokás, a hypertrophia egyete- münknek a baja, nem az, hogy nagyon sok a tanulósága, hisz van több Parisban, Berlinben is, hanem az, hogy a nagyon sok nem talál itt tanulmányi rendszert, ez a nagyon sok nem tudja, mit csináljon itt, ez a baj. Ám ha lecsapoljuk és más- hova küldjük is a budapesti tanulókat, úgy a mint egyetemeinken az élet folyik, abban a sajátságos szellemben, másutt sem fogják tudni, mit csináljanak. Én nagy figyelemmel kísérem a kolozs- vári egyetem tudományos munkásságát, de annak tartalmából sem látom, hogy ott igazibb buzgóság mutatkoznék, csak annyi, a mennyi messzebről nézve pl. még a walesi egyetemről is állítható. Ha ennek a kis egyetemnek tudományos munkásságát, irodalmi tevékenységét összeállítanók egy könyvtárba és mellé

állítanók a kolozsvári egyetem tudományos munkásságának termékeit, akkor nagyon kellene restelkednünk; pedig a kolozsvári egyetem is a kétszáz közül 48-adik helyen van és nincs is kevés tanára. A walesi egyetem a statisztikai sorban csak a 83-dik, és mindenesetre sokkal kevesebb a tanár Angliában a tudós munkásság nem egy fészkeben, de mindenütt van a maga módja szerint a nemzet szükségleteit mérlegelő, együttműködő és a feladatokat mindig megbeszélő, szervező, folyton élő tudományos intézmény.

Nagyon kérem, ne vegyék ezt, a mit itt keményen mondtam, a személyek bírálatának. Mindig megfontolandó, hogy a mi népünk, sajnos, úgy fejlődött, hogy gondozó, intézmények által ápoló államhatalom nem volt mögötte. Itt sokkal nehezebb volt hagyományokat létesíteni, fentartani, mint bárhol, mert művelődésünk szövedékében mindig megszakadt a fonál. A mai emberek nem tehetnek tehát róla. Hisz sok oly egyént ismerek, a kik fiatal korukban akármelyik német vagy más idegen egyetemen munkásságot folytatva, nagyon tisztességes képviselői lettek volna a tudományuknak és vannak egyetemünkön most is tanárok, a kik Magyarországon túl is méltó képviselői az igaz tudományosságnak. De itt a munkásságuk az intézmények ferdeségénél fogva, a melyek keretében munkálkodniok kell, hatástalan.

Különben talán már eddigi fejtegetéseimből is kitűnt, hogy mikor azt kívánom, hogy magyar egyetemünk legyen, ezt nem mondom oly értelemben, mint azt most szokás érteni, hogy én pl. – röviden fejezve ki magamat – tulipános egyetemet akarok.;Az a különbség, a mely a különböző egyetemeken mutatkozik, a német, a francia, az angol stb. egyetemeken, tulajdonképpen történeti különbség. Azok nem keletkeztek egyszerre, és azért az eltérés köztük még tovább megy, úgy hogy német egyetemekről sem beszélhetünk általánosságban, hanem beszélhetünk különböző egyetemi típusokról, a szerint, a mint keletkeztek, mert különböző módjai vannak a szervezetnek és a szerkezetüknek is. Az egyetem alapításának, a szervezésnek az volt ugyan a feladata mindig – hogy tudományos tanítás számára középpontot alkosson, de minden időben a kor szükséglete szerint, a kor tudományának követelése szerint más-másként

oldották meg a feladatot. Így mindegyik egyetem megkapta a kor signaturáját, és ha azután hagyománya fennmarad, még ha nem tartja is fenn az első formáját örökké, mert mindig fejlődik, mégis egy külön típusa a tudományos életnek és befo-lyása a nemzeti tudományosságnak is külön színezetet ad.

Csakis így lehet megoldani ebben az országban is a kér-dést. Nekünk nem szabad utánoznunk, ez az első követelés; és nem szabad belnyugodnunk abba sem, a mi itt valamiképen, mint mondtam, reánk maradt, hanem komolyan kell a kérdéssel foglalkoznunk, hogy milyen legyen korunk kívánalmi és nem-zeti közállapotunk szerint az az egyetem, melyet Magyarorszá-gon szervezni, törvény útján biztosítani kell, mielőtt még új egyetemet felállítanak, mert különben – ez sarkallata az én felszólalásomnak – megint hiába való Jesz a költség melyet az új intézetre fordítunk és a szegény magyar népnek nincs arra módja, hogy évek hosszú során át hiába dobja ki a pénzét. Tudnunk kell előre, mit akarunk és azután lesz majd magyar egyetemünk. Még azt sem hangsúlyozom, hogy kövessük szó-szerint a 48-iki meghatározást, bár benne egy rendkívül értékes és a többi nemzetek hagyományától némiképp elütő gondolatot látok kifejezve, mert nem magántanárokról szól, hanem egészen másról, hiszen még a neve is kerülve van, s meg van a lehetősége, hogy másképp is lehet valaki tanár az egyetemen, mint tisztán a czéhrendszer alapján. De – mondom – még erre sem fek-tetek súlyt, hogy éppen olyan legyen, mint a 48-at megelőző áramlatok alatt kívánatosnak látszott. Nekünk igazán komolyan csak azt kell néznünk, hogy ma, a tudománynak jelen állapo-tában mi a követelés.

Erre nézve sejteni engedtem már előbbeni értekezésemben is az egyetemi oktatásról, miként gondolom szervezendőnek. Ott egy helyen kifejtem részletesen, hogy a mi korunk felfo-gása szerint az egyetemnek hármias feladata van. Első sorban beletartozik még a nevelő iskolák sorába. Mert az a körül-mény, hogy szintén Ausztriából reánk maradt az elnevezése a középiskolai tanulmány végén szükséges vizsgálatnak, hogy érettségi vizsgálat, az ne rejtse el senki előtt az igazságot, hogy a fiú, midőn a középiskolából kikerül, nem érett még, s hogy mikor szakpályát választ, tulajdonképpen tudatlanul választ. Pedig mi elfogadtuk ezt a rendet, a mi előbb Németországban sem

volt otthonos, Angolországban ma sem otthonos, Franciaország pedig megtalálta rá a korrektívumot. Ránk maradt ugyanis az oly egyetemi rendszer, a mely – mint mondám – nem is egyetem, hanem tisztán szakiskola. Senki sem léphet ma az egyetemre, ha nem mondja meg előre, hogy orvos akar-e lenni, vagy tisztviselő, vagy jogvédő és a milyen sokféle elem a jogi fakultásból kikerül, vagy pap, vagy tanár-e. Pedig ez helytelen dolog. Az egyetem első sorban azoknak az általános nagy tanulmányoknak, a melyeken minden nemzetnek műveltsége alapul, a nevelő iskolája, igazi nevelő intézete. A gimnázium csak előkészítő tanfolyam hozzá; ez teljes műveltséget, olyasmit, a mit annak nevezünk, körültekintő értelmet, világos belátást arról, hogy mi az emberiségnek és az emberiség kebelében a magunk nemzetének helye és feladata, azt nem adhat. Hisz a mi tanáraink az egyetemen is sokszor mondogatják, hogy megelégednének, ha a középiskola tanulni megtanítaná növendékeit. Az egyetemen kell tehát, hogy megtalálja a már tanulni tudó az illető tudományokat a maguk rendszeres phiiosophiai megvilágításában, történeti alapjaiban és felderítésében, azokban az előadásokban, a melyek majdan olyanok lehetnének talán – hisz nem utánozni akarunk – a minő ma az angol tutor munkássága, azaz az angol igazi tanár eljárása, vagy a francia maître de conference munkássága. Ezen az egyetemen, a mely – mondom – korunk szükségleteinek megfelelne, feléleszteni kell újra az egyetemnek eredeti fundamentumait. A mi korunk oda jutott a tudományos fejlődés útjain újra, hogy olynemű tanulmányi rendnek, a minőt annak idejében nem is mondtak fakultásnak, hanem stúdium artiumnak, ismét fölmerül a szüksége, hogy a tudós nevelés körében a tudományok összeségének, a szerint, a mint a nemzeti élet vagy a kor szükségletei követelik, képviselve keil lenni. Ez tulajdonképen az igaz egyetem, valóságos stúdium generale. Ilyen értelemben ma talán csakis Angliában van egyetem; az angol intézkedés megtartotta ugyanis – de épen azért a mi korunk szempontjából még hiányos formában – a régi stúdium generálénak rendjét. De ezt nálunk, hol a német fakultásrendszer még nyomát is eltüntette, újonnan meg kell alakítani. Legyen szabad az okra nézve, miért szükséges ily eljárás, megint csak olyan argumentumokat felhoznom, a minőkkel eddig éltem.

A múlt század eleje óta alig van kérdés, a mely az embereket újra oly állhatatosan foglalkoztatná, mint a tudományok osztályozásának kérdése. S nem csupán oly kiváló elmék mint Comte és nem csupán philosophusok, hanem olyan kutató, nagy felfedező szellemek, minő a természettudományok terén pl. Ampère volt, szenteltek ama kérdésnek hosszas, beható tanulmányt. Azt lehet mondani, a tudományos gondolkodás újra lelke javát fektette annak felvilágosításába, hogy a tudományok miként szerveztessenek, mert eljutottunk oda, a hol egykor az ó kori fejlődés állott, midőn fejlődése magaslatán a septem artes liberales encyklopaedikus rendjébe foglalta közművelődésének tartalmát. Hiszen tényleg már az újkori fejlődés is félig-meddig ugyancsak e kérdésnek kissé rhetorikai felvilágosításával indult meg Baconnál, mielőtt még a tudományok módszerét fölismerte és ez úton megállható eredményre jutott volna. De mióta a tudományok lassan megalakultak, a múlt század eleje óta ismét középponti kérdéssé vált s a tudomány egysége és összefüggése érdekében mindenki kénytelen foglalkozni vele. Így újabb időben számosan, pl. Ostwald is, a kissé talán merészebben philosopháló előkelő chomikus, elmondták arról nézeteiket, hogyan gondolják a tudományok osztályozását, még pedig épen az egyetemi oktatás és munkásság elvi megvilágítására czélozva.¹⁾

Már most nem hiszem, hogy nekünk meg kellene várnunk, míg ebben a kérdésben megállapodás létesül. Hanem mernünk kell és a mit ma tudmánynak tekintünk és alapvető fogalmak szerint tudományos rendszernek nevezünk, a miben tehát nemzetünk és korunk értelme, sava-java, tudományos alakban kifejezésre jutott: annak helyet kell teremteni az ilyen korszerű egyetemen a maga összeségében. Az egyetem szervezésében ez az első feladat. Mert most hogy vagyunk; Vegyük a jogi fakultást. Azt mondják a szabályzatban a joghallgatónak: neked még a tulajdonképeni tanulmányod kiegészítésére, sőt alapvetésére ethikát és történetet is kell hallgatnod. – Kérem, mondhatná a tanuló, én szívesen hallgatnám, de a jogi fakultáson nincs ilyen tanulmány. – Ott van, arra intik, a másik fakultás, oda

¹⁾ V. ö különösen Fred. Lot, Les facultés universitaires et la classification des sciences, – es Goblot, La classification des sciences et les facultés de l'enseignement supérieur. (Revue intern, de l'enseignement 1904. Nr. 5 es 7.)

át kell tehát menni és ott kell hallgatni. Ott meg is töltik a jogászok az év elején a tantermet. De mivel a mai rendszer értelmében ez tulajdonképpen olyan stúdium, a mely bár összefügg ugyan a nemzeti étellel és a mely nagy jelentős gondolatok alapjára helyeztetné a jog tanulmányát, mégis mivel az ügyvéd vagy a képviselő úr csak ritkán van abban a helyzetben, hogy rászorulna a mindennapi munkájában s mivel az egyetemen nem is kérdezik, a jogi tanárok nem is tudnak róla, hogy ott a más körben mit adnak elő és nem reflektálnak soha rá, pedig azért adatják elő, hogy segítségül szolgálhasson magában a szak tanulmányban: hát bizony a legtöbb hallgató csak azon iparkodik, hogy lerázza az előadás terhét, ha egyáltalán eljár. Bizony nagyon ritka eset az, a mit felemlíték, hogy egy képviselő, híres védő-ügyvéd vallomást tehetett, hogy azoknak az ethikai előadásoknak, a melyeket hallgatott és írásban megőrzött, nagyon sokat köszönhetett, mert argumentumokat is talált bennük ügyvédi munkájában. Ez a ritkaságok közé tartozik; s bár nekem személyesen tanítványaimról általában nincsenek rossz tapasztalataim, de intézményesen úgy a mint van, hogy ép az alapvetés idegen helyen, mellékesen történik, helytelen dolog.

Másfelől pedig annak a philologusnak, aki római történettel kell hogy foglalkozzék, a kinek Cicero államtudományi iratait olvasni kell, senki sem mondja, hogy menj át oda a jogi karba politikát vagy római jogot, nemzetgazdaságtant hallgatni s én ismertem jelöltet, a ki a históriában olyan járatos volt, hogy – a mint még gymnasista koromban szokták volt mondani – ha éjjélkor felköltötték volna, azt hogy ez vagy az az esemény mikor történt, megmondotta volna évszám és nap szerint, de annyira járatlan volt a történet megértéséhez szükséges alapvető fogalmakban és ismeretekben, hogy az én erős bírálatom könnyet fakasztott szeméből, és aztán neki ment és tanárképesítő bizonyítvánnyal a kezében újra kezdett tanulni. A historikusnak így senki sem mondja, hogy bizony a philosophiai karon kívül is van még tanulni valója. A medikusnak már megmondják, hogy ha orvos akarsz lenni, nemcsak anatómiát és physiologiát kell hallgatnod, hanem botanikát, zoológiát, physikát és chemiát is és megvizsgáztatják is őt az utóbbiakból, melyeket a maga karán megint nem hallgathat. De alig hiszem, hogy a vizsgáló tanár, bárha maga tanítja is őket, azt tapasztalhatná,

hogy hasznuk is lett volna az ily idegenben eltöltött tanulásnak, mert azt mondják, általában rettenetes a tájékozatlanság a vizsgálandók közt, de rendszerint a gymnasiumot rójják meg érte, a honnan teljesen tudatlanul kerülnek ki, nem pedig az egyetem rossz rendszerét, mely ily tudatlannak hagyja őket. Azt mondják, hogy rettenetes dolgokat tapasztalni az ily orvoskari elővizsgálatoknál.

A műegyetemek, mikor megalakultak a múlt században, megértették eleitől fogva, mert korunk hatása alatt keletkeztek, és mindenütt szerveztek egy általános egyetemes osztályt, azaz pótolták a maguk szükséglete szerint a facultas artium rendjét és ezen általános osztályon megy át körükben a tanuló a szakosztályba. Az egyetemen, a tudományok egyetemén ez az általános osztály azonban szét van tagolva. Németországban ugyan pl. sokhelyt az államtudományt, a gazdasági tudományt is a philosophiai karon adják elő, de ott sem érvényesítik a természettudományok összeköttetését, nem látják, hogy ott, a hol a physika, chemia van, ott a helye a physiologiának is, kapcsolatban zoológiával, botanikával. Miért legyen az mint tudomány csak az orvosnak egy kis bevezető kapuja, nem pedig a nemzeti élet szolgálatában álló tudományos vizsgálódásnak helyén egyenlő állásban a többi természeti diszeplinákkal együtt, azt nem igen érthetni meg.

Ezek csak egyes példák. Ép így reflektálhatnak még a theológiára. Az a tapasztalat, hogy minden szakszerű előkészítésben érzik mai nap, hogy előbb általános tudományos készséget kell szerezni mindenkinek és aztán juthat csak szakszerű tanulmányhoz. A nemzeti műveltség egysége követeli aztán, hogy az ily általános tanulmányokkal foglalkodásnak a maga módja szerint aztán egységesnek kell maradni és nem szabad a szakszerű stúdiumok szerint külön alakulnia.

Ez az első tehát az egyetem alapja. Ehhez az alaphoz fűződik azután az egyetemnek második feladata: előkészíteni azokra a pályákra tudományosan képzett embereket, a melyeken a mai korban az ilyenmű készütség nélkül sikerrel munkálkodni nem lehet. Valóságos komédia az már, hogy itt Budapesten, ha ezekről a szakszerű fakultásokról beszélnek, mindig csak arról hallunk okoskodást, nem kell-e a philosophiai kart is ketté osztani mathematikai-természettudományi meg történelmi-

irodalmi karrá, amint Kolozsvárott tették, vagy a jogikart ez államtudományitól különválasztani? Ugyan minek? Azért, mert Németországban is megtörtént némelyik egyetemen; de hogy még német egyetemeken is és más országok egyetemlein még inkább nincs se vége, se hossza az ilyen kialakult szakiskoláknak, arra nem gondolnak. S hogy az egyetemes alapvető osztály felett bárminemű szakképzés is emelkedhetik, még kevésbé. Hisz bűn volt az is, hogy utánoztuk a németeket a műegyetem külön felállításával. Én ezt már 1875-ben megírtam, még pedig némileg hivatalos iratban. Megint ilyen konkrét bizonyítékkal akarom igazolni állításomat. Az egyetemen van két matematikus professor, a műegyetemen is van kettő. Kérdezzék meg már most ezeket a tanárokat az egyetemen: elláthatják-e kívánatos teljességgel ezen tanulmányokat; Azt mondják majd: nem igen. Kérdezősködjének ugyancsak a műegyetemen is, ott is azt mondják: nem igen lehetséges. Ám ha négy matematikus volna együtt és az a négy matematikus komolyan veszi feladatát és a versenyt közreműködés értelmében veszi, amint kell is érteni, nem pedig, a mint némelykor félszegen magyarázzák, hiú vetélkedésnek és együttesen megállapítják a stúdiumuk rendjét, akkor nem lesz kénytelen a fiatal ember mint most négy éven át is mindig azt a két embert és mindig ugyanazokat az előadásokat vagy velők egyoldalú összeköttetésben levő dolgokat hallgatni, hanem – amint már mondtam – ha az alsóbb alapvető stúdiumokhoz tartozó általános részeket át esett, azután hallgathatná tanulmányának sajátos ágait, a szükségletek szerint, a mint összeköttetésben állanak szakszerű foglalatosságával, mert az illető stúdiumok később is megkövetelik azt és megkövetelik a maguk módja szerint.

Az egyetemen ugyanis az, a ki valamely stúdium képviselője – most csak az általános stúdiumokról szólok – később is szolgálja az egyes szakszerű fakultások munkáját, azért kell ugyanegy tanulmányra végre több tanárnak is lenni, vagy olyan embernek, a ki többfelét is végezhet. De ily irányban a tudományos fejlődés haladtával az intézkedésnek nincs biztos határa; nem is lehet megmondani előre, mi a követelés. Összeállítottam, – de nem akarom önöket vele fárasztani – hogy az európai különböző egyetemeken hányféle ilyen szakiskola található. Csak említem, hogy Angliában és Amerika külöm-

böző részeiben találunk az egyetemmel kapcsolatban nemcsak műegyetemi szakintézeteket, hanem agrikoláris iskolákat, állatorvosi intézményeket, kereskedelmi és consuli főiskolákat is. Az alapvető egyetemhez, mely fundamentuma egyrészt a szakoktatásnak, másrészt tetőzete a nemzeti művelődésnek, csatlakoznak ezek a szakiskolák és nem négyről, hatról, tízről, általán nem tudhatni mennyiről kell szólni, lehet annyiról, a mennyit a közélet alakulása éppen megkövetel. A francziák, a kik hívek akartak maradni e tekintetben a régi rendhez, a mennyire csak lehet – baj is lett volna, ha másképp cselekedtek volna, és sohasem szeretnék résztvenni olyanféle intézmény létesítésében, a mely a régit egyszerre elhagyja és átalakítja – úgy segítettek magukon, hogy minden egyetemen alkalmat adnak reá, hogy minden egyes szabadon a maga sajátos szükséglete szerint is találhasson és választhasson tanulmányt, és bizonyítványt arról állítanak külön mindenkinek, hogy mely csoportjából és mely ágából készült elő a tudományoknak. Rendkívül sok ilyen diplomát adnak; van egyetem, a hol 16-ot, van, a hol 8-at; a párisi egyetem 20-on felül ad, ezt az egyetem oklevelének mondják, a mely igazolja, hogy az illető nem csupán szakember iparos, hanem az iparossághoz szükséges alapvető tanulmányokban is jártas. Még commercialis fakultásai is vannak sok egyetemnek, consularis fakultása rendkívül soknak.

A tanulmány rendjének alakulásában tehát látnivaló, minő lesz a jövő univerzitása, hogy az egyetemhez, mint olyanhoz, csatlakozik tulajdonkép a fakultások rendje. De ezután jön még az egyetem külön harmadik feladata, az a mit sokan minálunk az egyetem egyetlen feladatának szeretnek hirdetni: a jövőendő tudósoknak – tudniillik nem a szakmunkásoknak – előkészítése; azt lehet mondani, ebben az egyetem csupán a maga ügyét szolgálja, az egyetemi tanárság a tudós élet succrescentiájáról gondoskodik: ez a harmadik feladat.

Az angol egyetem, a mely csak ujabban gondolt erre a feladatra, nagyon egyszerűen oldotta meg – és az amerikai is követte. A maga régi tanulmányi cursusai fölé, a melyek csak az első feladatnak, az egyetem nevelő hivatásának felelnek meg, a másodikat külön intézményekre bízva, a melyek csak valami külsőleges módon vannak az egyetemmel összeköttetésben, pl. orvosok képzését a kórházakra, a harmadik feladat teljesítésére

külön iskolázást alkotott. Az első két vagy három évi tanulmány a nem graduáltak iskolája, a felső, a tudósképző a graduáltak iskolája. Azokból lesznek tudósok, akik már megfeleltek a nevelés követeléséneinek s ekként mutatták, hogy alkalmasak a tudományra. Ezek otí maradnak több ideig az egyetemen, a tanárok mellett tudományos búvárkodással foglalkozva. Ilyen a harmadik feladata az egyetemnek.

Szoros összefüggésben áll mind a három feladat. De erről a három feladatról az egyetem szervezetében külön-külön ülnek gondoskodni és nem szabad megoldásukat a véletlenre vagy önkényre bízni. Nem tartom ugyan kiválóan fontos dolognak, de viszont kérem, ne tekintsék pusztá pedánságnak sem, ha szóvá teszem, hogy még név szerint is megkülömböztethető az egyetemnek e hármasság tagoltsága. Jellemzésére is szolgálhat a külön név és még szervezetére is világot vethet. Az alapvető tagozat, mely azt a munkát végezné tervszerűen, nevelő renddel, a mit ma az egyes karok és szakiskolák első két éve vagy egyetememes osztálya jól-rosszul teljesít, volna sajátképpen a főiskola. Tanári testületének, már a tudományos haladás egysége érdekében, s a tudományos nevelés nemzeti céljait tekintetéből, egységesnek kell lennie. Legfőleg a tanulmányok részletének megállapítása, könnyebb és elvszerűbb ellenőrzése kívánhatná, hogy egyes osztályok szerint történjék a csoportosítás, – úgy mint Akadémiákban is van, három osztály létesülhetne: a nyelvészeti-irodalmi, a társadalmi-történeti és a matematikai-természeti tudományok számára. A főiskola élén az egyetem rektora (igazgató) állana, a kit hosszabb időre, legalább öt évre, vagy állandó tisztségben a kormány felügyelete alatt az egyetem egész testülete választana. Munkakörére nézve az amerikai egyetemek elnökeinek viselkedése és erkölcsi hatása nyújt megszívlelendő példát.

A főiskola fölött szervezendő egyes szakiskolák maradnának, a mai nevezet szerint, a karok (fakultások); mindenik szakszerű feladata szerint külön testületet alkotna, mint eddig főképen adminisztratív teendők végzésére egy-egy dékánal az élén, ki évenként is választható; de a közélet követelményei megkívánnák, hogy szorosabb szervezeti kapcsolat is létesüljön közöttük és a különböző szakkörök közt, a melyeknek jövendő

kicsit megvilágítaná, akkor az, a mit a mi állapotaink sanyarúságáról mondtam, még rikítóbb színben fogna feltűnni. Azonban legsajátosabb világításban mutatja közállapotainkat az utóbbi adat. Véletlenül tudom, hogy a kolozsvári egyetem, a mely egyébként rendkívül nemzeti érzésű, annak idején a darabont kormány felszólítására mégis tanulmány tárgyává akarta tenni a leküldött dolgozatot, de avval a kéréssel járult a kormány elé, ne sürgessék véleményadását, neki előbb össze kell szednie s behatóan kutatás tárgyává tenni, hogy a világ különböző részeiben minők az egyetemek; ha majd ezt a tanulmányt elvégezte, majd akkor fog véleményt mondani. Egyetem, a mely már több mint 30 év óta fennáll, testületileg – mert nem a rektor maga írta – mondom, testületileg kiadja írásban azt a bizonyítványt magáról, hogy neki tulajdonképen nincs világos fogalma arról, miként vannak az egyetemek szervezve a világon. Hát van-e egy bankárnak közvetlenül fontosabb feladala, mint azt tudni, hogyan vannak a börzék a különböző országokban szervezve; ez tudja is, a nélkül meg sem tudna élni. Én nem is képzeltem, hogy egyetemi tanár valaha csak habilitáltatja is magát, tehát magántanár legyen a nélkül, hogy egy kevéssé ne akarna tájékozódni arról, nem hogy az egyetemen, a melyen működni akar, mi a szokás, hanem általában az egyetemeken a tudományos munkásság miként folyik, hogy maga is a szerint intézze tevékenységét.

Csakhogy ez nincs úgy s talán ez a baj és fogyatékoság nemcsak nálunk fordul elő. A nagy baj az, hogy többnyire oly emberekre van bízva a tudományos nevelés, tanítás, a tudomány fejlesztésének feladata, a kik arról, minő eszközök szolgáltak egykor és minő eszközök szolgálnak mai nap különböző helyeken erre a feladatra, nem is bírnak tudomással és nem elmélkednek, pedig egyetemi tanárnak erről nemcsak elmélkedni, hanem tudatosan határozott nézetet szerezni is kell. Egy igen jeles psychologue, a kit én személyesen ismertem, egy gyűjteményes munkában, a mely felvilágosítást akar adni a psychologia legkülömbözőbb feladatairól, első mintegy bevezető értekezésében a műveltség fogalmát állapítja meg. Én vele egyszer e tárgyról beszélgetve – mert a műveltség fogalmának meghatározása közel áll a paedagogia feladatához – véleményt kockáztattam arra nézve, milyen ferdeség az, hogy midőn műveltségről

és közművelődésről beszélnek az emberek, az egyetemet rendszeresen kifejejtik, mindig csak a középiskoláról beszélnek, mintha ennek a munkássága volna a műveltségnek nemcsak szintén figyelemre méltó tényezője, hanem egyedüli alapja. Ő akkor épen előkészítve említett munkájának újabb harmadik kiadását, azonnal jegyzőkönyvbe vette észrevételemet, és mikor aztán a harmadik kiadás megjelent, nagy meglepetéssel olvastam a következő jegyzetes toldalékát: Kétségtelen, hogy az egyetemeken a tanulósg az általános műveltségre irányult szellemi foglalkodást sokkal gyorsabban és erősebben abbahagyja, mint azelőtt, s kizárólag a szaktudomány útjait követi. Hogy ebben a bajban a specialis tudományok túlságos tenyészete a fő s talán kettős értelemben jobbik tényező, nem tagadható. Vájjon azonban éppen azért nem szükséges-e a tudományok előadásának módját és alakját a főiskolákon megváltoztatni, a tudományok hagyományos rendjéből és elhelyezéséből a tudományok nem nőttek-e már ki, azt bizony komoly és buzgó módon megfontolni kellene. A panasz általános, de a hajlandóság, gondolkodni a segítségről, igen ritka. „Universitäts-paedagogik – engedjék, hogy szó szerint idézzem, a maga nyelvén – liegt nicht nur in den Anfängen, sondern geradezu im Argen. Und nicht Beachtung und Unterstüzung, sondern im besten Fall Achselzucken fände derjenige, der von der Notwendigkeit einer gründlichen Reform der Hochschulen reden dürfte.” (Lazarus, *Leben der Seele*, I., 82.)

Ezt a német professzor írta a német egyetemi életről, melyet nálunk mintakép szeretnek emlegetni. Bizony Magyarországon nem tudnám, hogyan jellemezzem az állapotot; magyar szó nem is jut eszembe, ha szabad szíves engedelmökkal német kifejezéssel élnem azt mondanám: *Universitätspaedagogik* ist hier auf den Hund gekommen.

Ezzel elvégezhetem felszólalásomat. Azt szeretném, s ez a bevallott célja, hogy nyomában vita indulna meg itt a pedagógiai társulat kebelében és visszhangot keltene az országban. A vita kérdése pedig az volna: valóban nem fontosabb és nem előbbre való-e az egyetemi szervezetnek törvény útján való rendezése, mint – nem bánom – még egy kis, a fenálló minták szerint alakult új egyetemfélének a megalakítása?

VII.

ÉSZREVÉTELEK A KÖZOKTATÁSI TANÁCS SZABÁLYZATÁRA.

Észrevételek a közoktatási tanács szabályzatára.

(Magyar Tanügy 1872. január.)

1869 tavaszán volt, a középtanodai tanáregylet rendkívüli közgyűlésén, hogy a tanácskozás folyamán felmerült az óhajlás, vajha az iskolaügyekre nézve egy országos közoktatási tanács állíthatnék fel. A jelen volt miniszteri tanácsos sietett a nyilatkozattal, hogy a kultuszminiszter úr a közoktatási igényeinek képviseltetése céljából maga is szükségét látja az ily intézménynek és közel kilátásba helyezte a tanács felállítását. A tanférfiak általános örömmel fogadták e tudósítást.

Nem mellékes érdekű e megemlékezés. Az ama közgyűlést megelőző és követő körülmények sajátos világot vetnek az intiéntióra, mely a fennálló oktatásügyi közigazgatás keretébe egy oly jelentőséges új intézmény beillesztését vévé célba.

A vitatkozás tárgyát az időben a minisztériumnak lyceumi tervezete képezé, ama javaslat, mely középtanodai oktatásunknak a megszokottól egészen eltérő irányt akart adni, de amely az országban, egyházi és iskolai hatóságok kebelében majdnem egyhangúlag elítéltetett. Most az iskola embereinek szabad egyesületében nyilatkozó közvélemény is ily értelemben szólt. Sajnosán kitűnt, hogy a kormány, midőn oly életbevágó reform kezdeményezéséhez fogott, mily kevésbé volt tájékozva ép azok felfogása és vélekedése felől, akiktől véglegesen minden közoktatási rendszabály sorsa és sikere függ.

De oktatásügyi állapotaink más lényeges baja is nyilvánult ezen ügy folyamatában. A miniszteri tanterv nem talált tetszésre, többé vagy kevésbé indokolva minden bíráló ellene

szólt; azonban a nyilatkozó hangok között nem találkozott egy sem, mely a megindult reformot más, helyesebb irányra tudta volna utalni. A közvélemény is tájékozatlannak mutatkozott; nem volt sem közérzület, sem tudomány, mely vezérelte volna. Maga a tanáregylet megelégedett a létező rendszer kiáltó hiányainak pótlásával; férczelés és foltozgatás által némileg viselhetővé akarta tenni a foszlányos ruhát, melyet egykoron a bécsi oktatásügyi burokratia mért volt ránk és amelyet a hatvanas évek viszonytagyos, elv- és cél nélküli közigazgatása folytonos át- meg átszabás által úgyszólván rútol megviselt. A miniszter, ha ily félrendelkezésben meg nem nyugodhatik, ha a megeredt mozgalmat útjában meg nem akarja állítani, nem tehetett mást, mint hogy minden ellenzés daczára fentartsa saját javaslatát, mely minden fogyatkozás mellett egymaga volt átgondolt, tervszerű munkálat. Úgy is cselekedett.

Ily szomorú viszonyok – melyek rajzát könnyű volna a népiskolai törvényhozás és az egyetem körében megkísérlett reformálgatás történetéből vett néhány vonással kiegészíteni – képezik hátterét a közoktatási tanács iránt táplált óhajtnak. A miniszteri burokok felvilágosítása és tájékozása a közoktatás hiányai és szükségai körül egyrészt – másrészt a nemzet közvéleményének irányzása és vezérlése, erre volt volna hivatva az új intézmény.

Szükségét az állapot mostohasága ekként eléggé indokolná, való megnyugvással azonban még sem nézhetünk a tanácsnak – úgy amint a miniszteri szabályzat szervezni szándékozza – működése elé. A szervezet nem nyújt semmi biztosítékot az iránt, hogy az üdvös, szükségkövetelte cél, mely az első paragrafus szavaiban kitűzve vagyon, majd el is érthetik, vagy hogy nem inkább csupán czégér gyanánt fog szolgálhatni, mely felszeg rendszabályoknak némi szakismereti külső szint és látszatot kölcsönözzön.

Intézmények megítélésében hazánkban különös ellenmondást tapasztalhatni. Míg egyrészt általános a panasz, hogy kiváló nagy egyéniségek híjában vagyunk, hogy főleg közművelődésünk terén alig van emberünk, kinek szava, tekintélye irányadó programot képviselne, amelynek értelmében sorakozni, együttes cselekvésre buzdítani lehetne, másrészt oly gyöngéd bírálattal veszünk minden életbelépő új institution hogy rendszerint bár-

minő szervezésben is megnyugszunk, azon hittel, hogy végtére nem is a külső kerettől, hanem majd a férfiaktól, akikre fogantatása bízva leend, függ annak minden jelentősége. Valóban végzetszerű tévedés; következménye, hogy többnyire félrendszabályok nyúgja akasztja meg minden fejlődésünket.

Magam nagyobb bizalommal viseltetem és több reményem fűződik valamely czélszerű, rationális intézkedésnek, mint az egyéni tevékenységnek eredményeihez. Úgy hiszem, hogy ez utóbbinak minden hatályossága attól függ, mennyire terjedő és mily jellemű institutió áll rendelkezésére, amannak hatása azonban szellemi örökség gyanánt nemzedékek számára van biztosítva. Igen gyér esetben képes az egyén pótolni az intézmény fogyatkozásait, rendszerint csak erejét emésztí a hasztalan küzdelemben; az institutió czélszerűsége azonban istápja és gyámola a gyenge tehetségnek is, őt megfelelő tevékenységre serkentve, buzdítva és megbosszuló ostora a képtelennek, a tehetlenség bélyegét sütve rá s mellőztetését mintegy kicsikarva. Legyünk azért inkább elnézők az emberek, de szigorúak és követelők az intézmények irányában. Annyit minden körülmény között múlhatatlanul megkövetelhetünk minden institutióban, hogy a feladat legyen mérvadó lelke a szervezetének, hogy egyes-egyedül a cél határozza meg a létesülésre szolgáló eszközöket. Hol ennyi sincs elérve, ott a sikeres eredménynek alap-feltételei hiányzanak, ott a jó remény hiú várakozás.

Ily csalfa kecsegtetés a közoktatási tanács szabályzatában bízni, mint amely a legszerényebb követelményeknek sem felel meg. Országos működésre legyen hivatva, de az igénybe vett tényezők oly szükkörűek, mintha ép a főváros oktatásügyének szervezetéről volna szó. Minő biztosítékot nyújthat a népiskola országos fejlődésére nézve oly testület közreműködése, mely a törvény értelmében Budapest népiskolai életének emelésére van szánva, ámbár a fővárosi iskolatanács s maga a kormány is épen sajátos feladata körében mindeddig még mellőzhetőnek tartotta. Minő üdvös eredménye lehetne a középtanodai oktatást illetőleg oly rendszabálynak, mely azt egy teljesen magánjelleű, elvtársakra szorítókozó egylet választási pártoskodásaitól teszi függővé; Céljául a tanácsnak a szabályzat szava továbbá a közoktatás képviseltetését tűzi ki, feladata az iskola paedagogiai irányzása lenne. Az egész intézmény azonban hasonmása ama sok zajjal,

de kevés haszonnal járó enqueteeknek, melyekben minden tag csupán egyéni tapasztalatainak, magán vélekedésének szószólója. Vagy nem példátlan visszaélés-e a közoktatás képviselőtársulatának venni egy budapesti testületet, mely az ország érdekeinek kipuhatólásában a miniszter néhány bizalmas emberére van utalva; Vagy szólhat-e a legilletékesebb szakavatottság is oly társadalom nevében, mely nem áll mögötte, melynek közvéleményéhez sem mandátum, sem felelősség nem köti?

Azonban némi módon igazságtalanság oly intézmény fölött, mely nem önálló, hanem egy már fennálló közigazgatás keretéhez méretett, e fontos körülmény mellőzésével ítéletet mondani. Kétségtől a közoktatási tanács szervezője mint gyakorlati férfiú nem igen törődött feladatának elméleti latolgatásával, ideális szempontok figyelembevételével, hanem – mint mondani szokás – megalkudott a viszonyokkal, előnyösebbnek tartva a lehető, a könnyen valószínűt, mint valamely nagycélú, merészebb buzgalmat, tudatosabb tevékenységet igénylő törekvést. Az új szabályzat valóban összes tanügyünk nyavalyájának egyik kórjele. Méltányosan ilyennek kell vennünk; orvoslását csupán az egész közoktatásügyi organismus regeneratioja eszközölheti.

A mi kívánni valónk volna, annak teljesedését azért nem a szabályzat újabb fogalmazásától, hanem egyes egyedül a közoktatásügyi kormánypolitika változásától várhatjuk. Ha őszintén célba vette a minisztérium, amint a kezére bízott szent ügy ápolása követeli, a közoktatás országos képviselőtársulatát, tiszte megteremtteni is saját közigazgatása terén az alapot, melyen az létesülhet.

Még pedig kettős teendője volna ez ügyben: leelőbb is saját tárczájának, hatáskörének kell megnyernie, biztosítania az országos jelleget, azután az iskolai életnek testületi szervezetben megadni és megszervezni a szabad, önálló működés eszközét, valódi képviselőtársulat lehetőségét.

Mindkét követelmény nélkülözhetetlen eleme egy valóságos nemzeti oktatásügyi közigazgatásnak. Midőn a nép nevelésügyének sáfárkodásával kormányát megbízza, a végből külön miniszteri tárczát teremtve, teszi azt azon szándékkal, hogy szellemi élete, nemzeti művelődése, mely kezdetleges állapotban a megosztott társadalom körében mozog, most öntudatos egyé-

niségének megfelelő egységes keretet nyerjen, hogy többé ne különvált rendi vagy felekezeti érdekeknek, hanem a közerkölcsiségnek, közszellemnek legyen kinyomata. A kormány így mindenha egy jobb, nemesebb kornak áll szolgálatában, mely nem ismeri el a felekezeti visszavonás, a társadalmi elzáródás jogosultságát, amely mindennek hatását, becsét a nemzeti erkölcsösödés mértékével méri. A nép e szebb időt inkább csak boldog sejtelemmel óhajtja, mintsem hogy azonnal megvalósítani bírná; a kormány van hivatva, hogy közigazgatása által elősegítse alakulását.

Nekünk a szó igaz értelmében nincs nemzeti, nincs országos, az egész népre terjedő, az egészet átkaroló oktatásügyünk. Felsőbb tanintézeteinkről nem is szólunk; ezek rendezése még nem is haladta meg a törvényhozás első stádiumát; körükben még a pontos statisztikai egybeírás is alig eszközölhető a közigazgatás útján. De a népiskola terén sem tett az 1868: 30. alaptörvény semmit a zilált zugállapot megváltoztatására. Az egyes felekezetek kezében és igazgatásuk alatt álló oktatás külön irányt követ, külön utakon halad, úgy mint annak előtte, anélkül, hogy az egyik figyelembe venné a másikat, érdeklődnék a másik iránt. Igazat mondva a törvény még fokozta ezt a ziláltságot. Egyrészt a nagyterjedelmű katolikus tanügyet, melyre már századokon át kiterjedt volt a helytartótanács közigazgatása, végkép szabad, azaz teljesen önkényes lábra állítva, a maga útjának ereszté; másrészt mintegy pótlólag az állam vagy védszárnya alatt a politikai község különváló tényezőképen maga is belépett a versenyzők közé, egy saját szervezetű iskolaügyet alkotva, mely nem hogy irányadóvá vált volna, hanem – amint sajnosán tapasztaltuk – kelleetlen visszahatást szült és növelte a zavart.

Korántsem vagyunk mi szószólói az állami oktatásügynek; nem látjuk mi sem a kormány hivatását abban, hogy az egyházak, felekezetek vagy más tényezők helyébe lépjen. Rendszerint az ily czélu törekvés majd az állam megaláztatását, alárendeltségét jelzi, mint midőn az állam viseli a felekezeti iskolák költségeit; majd a társadalom szabadságának elnyomását, csorbítását, ha ugyanis az állam teljhatalmas ura az iskolának. Hazánkban a vallásfelekezetek jogosultsága az oktatás terén a nemzet múltjának legjelentősebb mozzanatainak alapszik; nem egy felekezeti főiskola volt ők nemzetiségünknek mostoha

időkben, nem egynek emlékéhez fűződik a magyarság búja, bánatja. Ily factorok mellőzése merénylet volna a nép legszen-
tebb érdekei, legnemesb érzelmei ellen. E hazában csakis egy
módja van az oktatásügyi kormányzásnak, mely a közvetítés
szerepét vállalja magára a versenyző és küzdő felek között,
meghagyva, sőt gyámolítva mindegyikét sajátosságában, de a
közérkölsiség, a közös nemzeti öntudat medre felé terelve
útjukat. Még az; egyéni lélek egysége sem zárja ki a változa-
tosságot; a művelődés még fokozza érdekeinek, munkakörének,
viszonyainak elágazását, de erejének e megoszlása is gazda-
gabbá, tehetősebbé teszi. A nép lelkét történeti fejlődés emeli
ki a rideg egyformaságból; nem ebbe visszavetni, hanem a
folytonos haladás érdekében értékesíteni a különvált csoportok
egyediségét, feladata a kormánynak: az, ami az egyén fogal-
mának körében a hivatásérzet, valamely ideális törekvés műve.

Ily szellemi közvetítésnek módozatait viszonyainkhoz képest
megállapítani, im ez volna legelső tiszte a kormánynak. Nem
kevésbé fontos és lényeges, amit másodhelyen kell kívánnunk.
A népnevelés munkáját nem lehet végezni sem miniszteri
bureaukban, sem püspöki, superintendensi vagy bárminemű felü-
gyelői irodákban. Bármily tekintélyes szakférfiakat gyűjt is a
kormány maga köré, akár a legilletékesebb bíró diktálja utasi-
tásait, rendelkezésének sikerét mindez nem biztosítja; eredményt
nem várhatni mindaddig, míg akikre a rendelet foganatosítása,
keresztülvitele bízva leszen, pusztán parancs után járó szenvedő-
leges szerepre vannak kényszerítve. Már megértése valamely
utasításnak attól van feltételezve, hogy közös gondolatkörből
eredjen; ez a rendszabályoknak előzetes megvitatását, némi
megállapodását követeli a közvéleménynek. Életbeléptetése viszont
annyi részletes, helyi és társadalmi körülményektől függő intéz-
kedést igényel, hogy szintén csak az illetőknek szabad, auto-
nóm elhatározódása mellett eszközölhető. Azért is az iskolaügy-
nek testületi szervezése, mint külön társadalmi ügynek, legalább
is oly elodázhatlan postulatuma az oktatás közigazgatásának,
mint az ipar és kereskedelem gyarapodása érdekében a kamarák
felállítására.

Nem mondhatni, hogy az ily szervezkedés szüksége eddig-
elé nem éreztetett volna; csak hogy különös illúzióban él kormány
és nemzet egyaránt. A boldogult minister egyik első tette volt

hogy fenkölt, lélekemelő szavakban kikérte az iskola felsegítésére a társadalom részvétét; ő buzdított, izgatott nevelési egyletek alapítása körül. A tanítók hasonlóképen felfogták a társulás fontosságát érdekeik képviselésére. De csalódás a szabad egyesüléstől remélni a mindennapi munka végzését; erre kötelezettség, hivatottság kell. A magánegyletek igyekezetét és buzgalmát hálásan vesszük, mint egy szebb jövőnek hírnökeit. Jelenének feladatát azonban csupán szoros, kötelező testületi szervezetben oldhatja meg a társadalom.

A kiinduló ponttól már messzire vitt elmélkedésünk; ez úttal így mellékesen az organisatio kérdésének részletesebb tárgyalásába nem bocsátkozhatunk. Annyi, hisszük, kitűnt az általánosan mondottakból is, hogy a kormánynak nem kell majd kételkednie afelett, hol keresse tanácsosait, hol a közoktatás képviselőjét, ha helyes, rendszeres közigazgatás áll rendelkezésére; a dolog természete kívánja, hogy arra az autonóm testületek megbízottjai legyenek hivatva. Kiviláglik az is, hogy miért nem fogadható el, ami jelenleg a közoktatási tanács szabályzata alapján alakulóban van, még surrogatumképen sem. Szívesen vesszük legfőlebb tanügyi enquêtenak, ha ugyan szakavatottság szempontja fogja vezérelni a választásra felhívottakat, de óhajtának, hogy tevékenysége legérdemesb tárgyának tekintené maga is, minél előbb nélkülözhetővé tenni egy oly félszeg rendszert, melynek pontozatai ellent mondanak a célnak, ahelyett, hogy szolgálnák.

TARTALOM.

	Lapszám
I. Alapvető gondolatok	3-6
1. Közművelődés és szakműveltség. 2. A jelen állapot bajai. 3. Orvoslás helyes módja. 4. Az iskolázás három külön ága. 5. A különböző feladatok elméleti igazolása. 6. A különböző nevelésre szánt idő tartama.	
II. Közoktatásügyünk szervezetbeli fogatkozásai	9-20
I. A köznevelő intézetek körében. II. A szakoktatás körében. III. A főiskolázás körében. IV. Az egyes iskola-fajok minősítő joga körül.	
III. A népiskola tanulmányi rendje	23-36
IV. A középiskola tanulmányi rendje	39-51
V. A középfokú oktatás (felső népiskola, polgári iskola, gymnasium, reáliskola) szervezése	55-82
Középiskoláink és a közgazdasági helyzet. 55. Közoktatás és gazdasági élet helyes viszonya. 56. Középiskoláink és egyéb általános iskolák. 57. Mulasztások a felső népiskola és a polgári iskola szervezése körül. 59. Társadalmunk elhelyezkedése a középfokú intézetekben. 60. A közműveltség szükségletei. 62. A polgári iskola fontossága. 64. Népoktatási törvényünk célzatai. 65. Hiányos végrehajtása: a népiskola csonka maradt 66. Az iskolák és a jogosítás viszonya. 67. A polgári iskola is csonka. 69. A minősítési térvény hatása. 70. A jogosításnak helyes elve. 73. Ebbeli bajának orvoslása: az elemi és felső népiskola körül. 73. A polgári iskola helyes szervezése. 74. A középiskolai kérdés. 15. A nemzeti műveltség követelménye. 76. Egyéb köteles tárgyak terjedelmi különbség mellett. 77. Latin és német nyelv. 78. A tanulmányok harmadik csoportja. 79. A középiskolák három faja. 79. Egyenlő jogosítás és az eddigi kísérletezés. 80. Megoldásunk és a külföld példája. 80. lap.	
VI. A magyar egyetemek kérdése	85-111
VII. Észrevételek a közoktatási tanács szabályzatára	115-121